

... liria ime është e tillë që nuk i ngjan askujt tjetër: unë nuk jam ngopur me lirinë, as më është velur liria, thjesht kam dashur të them se ajo është një iluzion, shpesh një fat njerëzor i përmbysur dhe se në rastin e shumë njerëzve në Kosovë ajo mund të ketë ardhur shumë vonë. Edhe një gjë mund të them: idetë e mëdha, siç lufta, liria etj. krijojnë drama të mëdha njerëzore, përmbysje dhe fatkeqësi, siç krijojnë edhe iluzione, vetëm se fataliteti nuk ndryshon: në esencën e të gjitha kuptimeve të jetës, njeriu është fatkeq dhe i palumtur.

MEHMET KRAJA: LIRIA IME NUK I NGJAN ASKUJT TJETËR

Bisedoi Andreas Dushi

JU FTOJMË NË PANAIRIN E LIBRIT.
SOT DHE NESËR MUND TË BLINI
20-30 % MË LIRË LIBRAT E RINJ

FATMIR TOÇI:

PËRSE E SHKROVA LIBRIN
"ARBËRESHËT - MIDIS
REALITETIT DHE MITIT"

(fq. 6)

SHËNIME PËR LIBRAT

MBI ROMANIN "NGJIZJA E
PAPËRLYEME" TË
AGRON TUFËS

nga Bashkim Hoxha

(fq. 8)

NJË KËNDVËSHTRIM I
DYFISHTË MBI KADARENË

Nga Arta Marku Qëndro

(fq. 9)

BIOGRAFIA INTELIGJENTE
E ANTHONY BURGESS-IT

Nga Olta Totoni

(fq. 16)

Shënime për librin e historianit Artan
Hoxha "Tharja e kënetës së Maliqit"

PROLOG PËR RILEXIMIN
E NJË STUDIMI
GJITHËPËRFSHIRËS

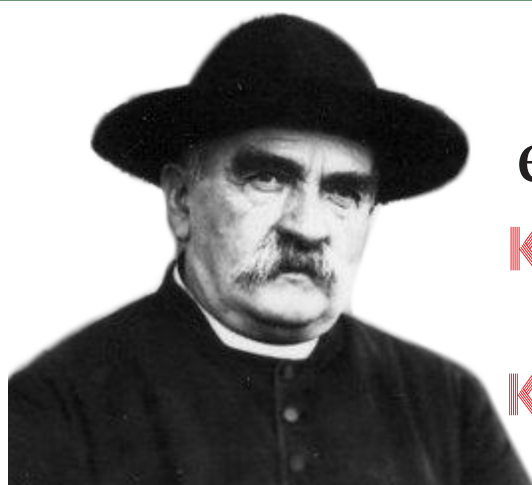
Nga Enver S. Morina

(fq. 10)

KUJTIME TË PËRJETËSUARA
NË RRËFIME MBRESËLËNËSE

nga Xhevat SYLA

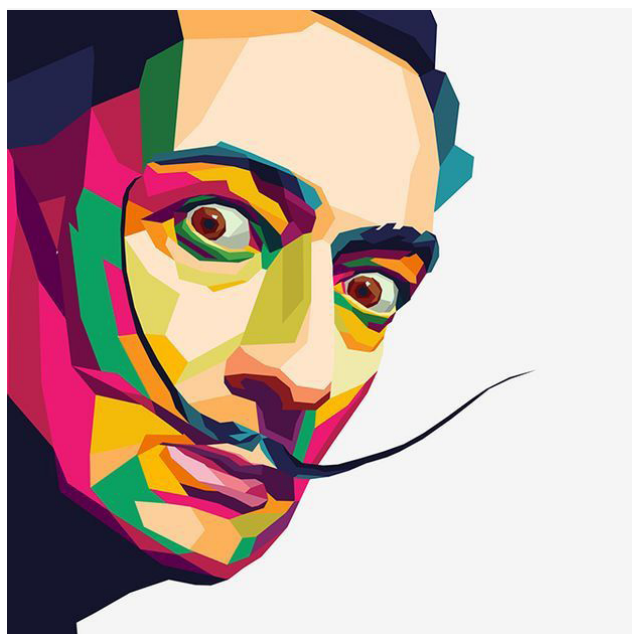
(fq. 12)

TREGIMI "RAPORT PARA
NJË AKADEMIE"
I FRANZ KAFKËS

Nga Ndue Ukaj

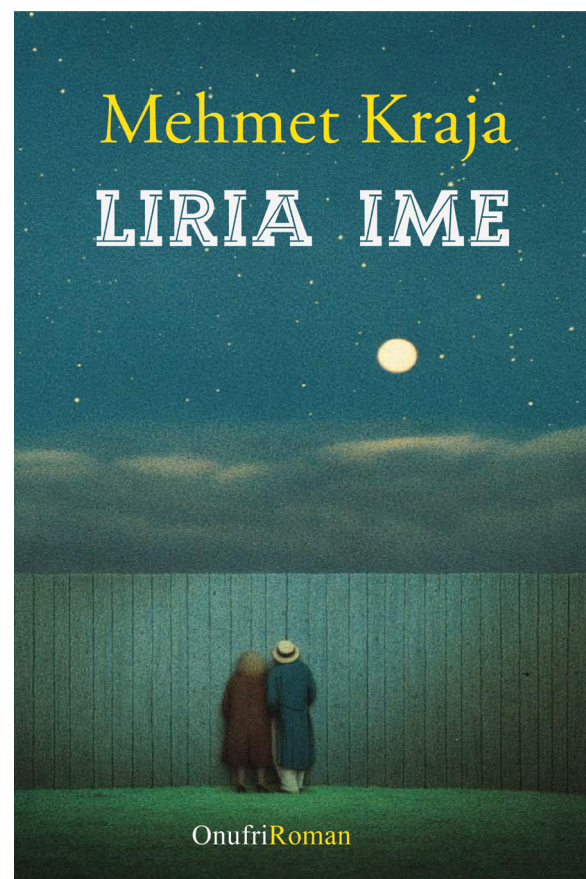
(fq. 13)

SALVADOR DALI:
këmbëngulja e kujtesës

Nga Dr. Bledar Kurti

(fq. 22)

Në 155-vjetorin
e lindjes së Ndre Mjedës

KUARTETI POETIK I Ndre Mjedës

Prof. dr. Alfred Çapaliku

(fq. 4)

KLASIKJA NË POETIKËN E Mjedës

Nga Skënder KARRIQI

(fq. 5)

BIBLIOTEKË

Rexhep Ferri

(fq. 11)

Kupa e argjendtë është
e mbushur me helm

Bernard Malamud

(fq. 20)

Modelja

Roddy Doyle

(fq. 21)

Infermiere

Dionis Prifti

(fq. 18)

Ëndrra me peshq

Artur Spanjoli

(fq. 17)

Të pashmangshmet

rastësi të shortit

Preng Maca

(fq. 19)

Kur bien shirat

Skicë për një studim krahasues

KAVAFI, PESOA,
MIGJENI:

PARALELE BIOGRAFIKE,
ANALOGJI TIPOLOGJIKE

Nga Prof. As. Dr. Anton Papeleka

(fq. 14)

MEHMET KRAJA: LIRIA IME NUK I NGJAN ASKUJT TJETËR

Bisedoi Andreas Dushi

A.D.: Zoti Kraja, kjo bisedë me ju, për mua është e veçantë, pasi gjithnjë letërsia juaj ka qenë ajo që kam sugjeruar nga letërsia shqipe. Sa herë më bëhej pyetja “Çfarë u sugjeron të rinjve që duan ta sistemojnë mënyrën e tyre të të shkruarit?”, kam dhënë një përgjigje: romanet e Mehmet Krajës. Tani, pasi pata fatin ta lexoja para botimit romanin tuaj të fundit “Liria ime” që gjendet në Panairin e Librit te stenda e “Onufri”-t, bindem edhe më tepër se ky mbetet sugjerimi i duhur. Si është *liria juaj* dhe pse duhet një roman që ta tregoni atë?

M.K.: Liria është një përjetim kompleks dhe i vështirë për t’u rrëfyer, sepse në esencën e saj liria është e pamundur, është ëndërr, e cila, kur bëhet realitet, sikur e humb magjinë e saj. Ekzistenacizistët kanë thënë gjëra të mrekullueshme për lirinë, për dimensionin e saj njerëzor dhe filozofik, unë i kam pasur në dijeni pikëpamjet e tyre, por në punë shkrimi letrar unë e kam çuar rrëfimin në një drejtim tjetër: te fati njerëzor, i cili nuk ndryshon, pavarësisht se liria ndonjëherë krijon rrethana më të favorshme për jetë më të dinjitetshme. Në këtë këndvështrim, unë kam dashur të jem origjinal, pikërisht për arsye se liria ime është e tillë që nuk i ngjan askujt tjetër: unë nuk jam ngopur me lirinë, as më është velur liria, thjeshtë kam dashur të them se ajo është një iluzion, shpesh një fat njerëzor i përmbysur dhe se në rastin e shumë njerëzve në Kosovë ajo mund të ketë ardhur shumë vonë. Edhe një gjë mund të them: idetë e mëdha, siç lufta, liria etj. krijojnë drama të mëdha njerëzore, përmbysje dhe fatkeqësi, siç krijojnë edhe iluzione, vetëm se fataliteti nuk ndryshon: në esencën e të gjithë kuptimeve të jetës, njeriu është fatkeq dhe i palumtur.

A.D.: Balzaku thoshte se ishte zoti i personazheve të tij. Ka raste kur ndonjë personazh të “Liria ime”, pasi e përshkruani, pyesni lexuesin *çfarë mund të bëjë me të?* dhe thoni këtë apo atë, ndonëse, në fund, e lini të lirë të bëjë zgjedhjen e tij. Cili është në të vërtetë raporti juaj me personazhet e këtij libri?

M.K.: Unë nuk e mistifikoj krijimin letrar, unë jam shkrimtar me përvojë të gjatë dhe dua të them se personazhet i zgjedh nga galeria e pasur e karaktereve, me të cilët ballafaqohemi çdo ditë. Është një botë e madhe njerëzish, të cilët janë gjithkund përreth, mjafton të zgjasësh dorën dhe të zgjedhësh atë që të duhet në një lloj ose në një lloj tjetër të rrëfimit. Për këtë lloj rrëfimi mua m’u deshën personazhe që i kam njohur dhe i kam parë, por se mos ka rëndësi kjo! Për mua kanë qenë me rëndësi dy gjëra: që t’i kap

fijet e holla të botës së tyre komplekse dhe, e dyta, të hulumtoj fatin e tyre, në bredhjen pa fund në kërkim të lumturisë. Edhe një gjë: që të bëj të ditur se personazhet e mi, ndonëse të paragjykuar si njerëz me aftësi të kufizuara meditimi, ndërtojnë botën e tyre filozofike shumë komplekse, me zhirime të holla, me depërtime të thella në kuptimet e errëta të botës dhe të qenies. Ata nuk jetojnë në plankton, ata përpiqen të gjejnë kuptimin e gjërave, pavarësisht se askush nuk e kërkon prej tyre diçka të tillë.

A.D.: Ju nuk e quani thjesht roman, por i shtoni edhe një *variant* nga pas. Pse?

M.K.: Romani “Liria ime” përbëhet nga nëntë rrëfime, që nuk kanë një lidhje

organike mes tyre, janë rrëfime të pavarura dhe, duke marrë parasysh këtë rrethanë, këta nëntë “rrathët e ferrit”, në pikëpamje të zhanrit, mund të mos jenë tamam roman në kuptimin tradicional, por një variant i tij. Pra, me këtë “nëntitull” kam dashur të heq ndonjë “barrierë” leximi: të sugjeroj se romani është shkruar me një “përmbysje funksionale” të zhanrit, e cila, për mendimin tim, lëndën letrare rrëfimore e bën më të lexueshme. Janë nëntë subjekte, që kanë lëndë të mjaftueshme për nëntë romane të kondensuar në një tërësi. Por as kjo nuk ka shumë rëndësi. Këto janë katikule rrethanore. Substanca e një veprë letrare është teksti teksti teksti...

A.D.: Thonë se historinë e shkruajnë gjithmonë fitimtarët, ndaj, nga

perspektiva e tyre është e lavdishme. Edhe në rastin e “Liria ime” janë shqiptarët e Kosovës ato që e shkruajnë, por shohim krejt të kundërtën e lavdisë. Si është e mundur kjo?

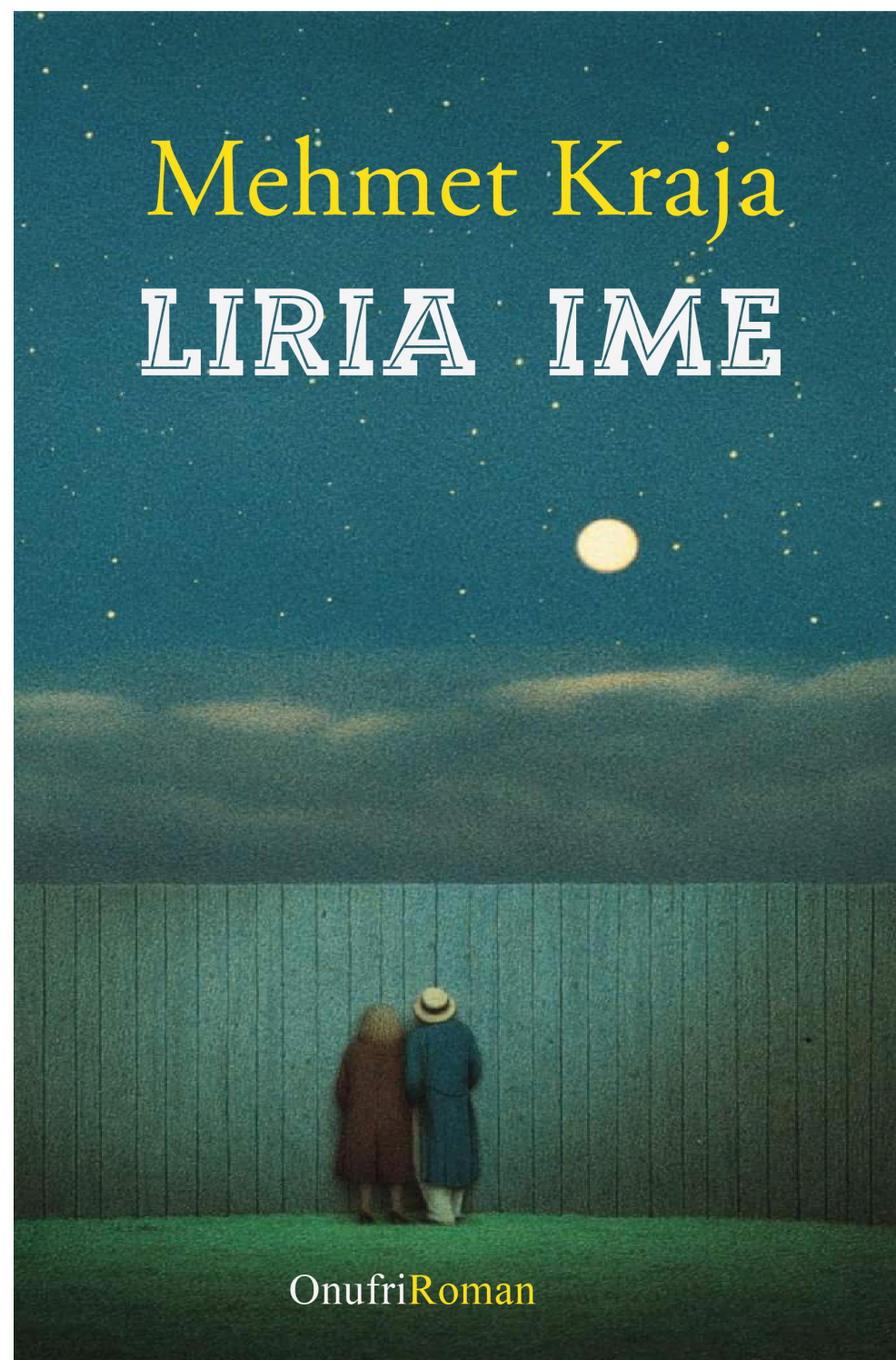
M.K.: Po, është e vërtetë se historinë e shkruajnë fitimtarët, por “Liria ime” nuk është histori, prandaj atë e shkruajnë ose e rrëfejnë njerëz që e vrasin mendjen për kuptime më të thella, njerëz që ndjejnë peshën jo vetëm të “anës së errët” të lirisë, por më shumë se atë: ata ndjejnë peshën e tragjicitetit njerëzor, peshën e rëndë të pamundësisë, peshën e papërballueshme të palumturisë. Madje edhe me shumë se kaq, ata nuk janë të lumtur edhe për një arsye shtesë, sepse nuk arrijnë të gjejnë kuptimet e fshehta të ekzistencës, ndonjëherë vetëm kjo iu mjafton për t’u futur në vorbullën e pësimit. Por, mbi të gjitha, personazhet e këtyre rrëfimeve shohin përtej asaj që është sipërfaqësore, njëdimensionale dhe mos u befasoni nëse ju them se ata janë “të lumtur” në palumturinë e tyre, sepse shumë prej tyre kanë arritur fundin, përtej të cilit nuk ka asgjë, nuk ka as kuptime të fshehta, nuk ka as arsye për ekzistencë.

A.D.: Çka ndjej kur lexoj romanin, është edhe një fakt pak paradoksal: sikur kishte shtetas të Kosovës që, ardhja e lirisë nuk i gëzoi, përkundrazi. Është e vërtetë kjo?

M.K.: Jo, nuk mendoj se mund të thuhet ashtu. Nëse kërkohet një shpjegim politik-pragmatik i kësaj situate, duhet thënë se liria, atëherë më tepër një liri që vjen vonë dhe lë të krijohen drama njerëzore thellësisht të palumtura, nuk i zgjidh të gjitha problemet, atëherë pak ato filozofike. Liria krijon predispozita për të zgjidhur disa probleme ekzistenciale, kjo është e vërteta, por nuk shkon përtej kësaj. Në rastin e Kosovës, liria është ngarkuar me një peshë që nuk e përballon dot, është ngarkuar me ëndrra dhe iluzione, natyrisht, edhe me zhgënjime. Është e njëjta gjë si në Shqipëri: dalja nga diktatura u përjetua si liri, por kjo liri nuk arriti t’i bënte njerëzit të lumtur, përkundrazi, ajo tregoi edhe anën e errët të fytyrës së vet të vërtetë.

A.D.: Zoti Kraja, më bën shumë kureshtar një tipar që i bashkon të gjithë personazhet: mungesa e kujtimeve të vlefshme në Kosovë, pasi kthehen dhe e vizitojnë atë. Për çfarë arsyeje në Kosovë nuk ka kujtime?

M.K.: Është një shpjegim “teorik” i një situate jetësore, me të cilën përballen njësoj edhe shqiptarët e Shqipërisë, të cilët aktualisht bredhin nëpër botë:

kujtimet që i lidhin me vendin e tyre, më kalimin e kohës, fillojnë e zhbëhen, sikur përfshihen nga Alzhajmeri, duke humbur substancën trunore. Pak nga pak kuptimi i atdheut fillon e reduktohet dhe dikur e dini se në çfarë përfundon? Në një varr, të cilin, njësoj si personazhi im, nuk e gjen dot në varrezat e Prishtinës, për të vendosur një tufë me lule.

A.D.: A është e tillë qenia njerëzore që me ngulm kërkon diçka, në rastin e shqiptarëve të Kosovës lirinë, e mandej nuk di çfarë të bëj me të, si ta përdor?

M.K.: Fataliteti nuk lidhet vetëm me shpjegime të kuptueshme, shpesh i tejkalon këto përmasa dhe kap parametra të tjerë, të pakuptueshme dhe të paarritshme nga mendja e njeriut. Në këtë kuadër, liria mund të jetë vetëm një “vogëlimë” e vanitetit njerëzor.

A.D.: Jemi mësuar që ngjarje të kësaj natyre, si çlirimi apo pavarësia, letërsia shqipe t'i trajtojë në kontekste të gëzuara, ku vihet re një entuziazëm i tepruar. Në rastin tuaj, jo veç me “Liria ime” por edhe në të tjera vepra, kujtoj këtu “Prishtina”, është e kundërta. Ndoshta shkoj pak larg, por a mund të shihet kjo edhe si një mënyrë për t'ju kundërvënë asaj letërsie me ngjyime shpesh hipokrite?

M.K.: Mendoj se po. Kemi një letërsi të tërë, që ngjan me “operetë sapuni”, që e merr jetën dhe qenien me “lehtësi të padurueshme”, siç do të thoshte Kundera. Me librat e mi desha të them një gjë tjetër: jemi njerëz racionalë dhe dimë të mendojmë e të gjykojmë edhe për “anët e errëta” të qenies. Këtu ka edhe një gjë tjetër, të cilën nuk mendoj se duhet ta shtjellojmë gjatë me këtë rast, e që lidhet me letërsinë e realizmit socialist: është mbushur letërsia jonë sa nuk mban më, me rrëfime josubstanciale, me rrëfime mediokre, po deshët mund t'i quajmë edhe hipokrite.

A.D.: Gjuha që ju përdorni është krejt e veçantë, me një dendësi figurash të pasohqe në prozë. Është një mjeshtëri e lindur, jam i sigurt, kjo e përpunimit të gjuhës në të tillë mënyrë që asaj t'i merret esenca më thelbësore, tek e cila nuk arrin kushdo, përkundrazi, por pavarësisht, jam kureshtar të di si është pak a shumë ky proces, pra zgjedhja e fjalëve, vendosja në fjali e fraza e mandej, në tërësinë e tekstit?

M.K.: Është proces i vështirë, të jeni të sigurt, por është edhe proces që nxit kënaqësinë e krijimit. Kjo buron nga pikëpamja ime, se letërsia është gjuhë dhe se përtej gjuhës në letërsi nuk ka asgjë, siç nuk ka asgjë në muzikë përtej tingullit, ose në pikturë përtej ngjyrës. Pra, dua të them, gjuha nuk mund të ndahet nga procesi i krijimit letrar, është substanca e tij, nuk është vetëm mjet, është vetë qenia e tij. Tjetër nuk di çfarë të them, sepse as vetë nuk e kam të qartë si funksionon kjo. Fundja, mua nuk më duhet shpjegimi i strukturalistëve se gjuha dhe mendimi janë një tërësi, sepse mua nuk më hynë në punë vetëm funksionaliteti i gjuhës, më duhet edhe hijeshia e saj, mrekullia që buron prej saj, duke qenë se letërsia është “shkrim i bukur”. Kurse ne kemi një gjuhë, me të cilën mund të shkruhet bukur, gjuhë me të cilën mund të ndërtohet çdo godinë madhështore e letërsisë... Kurse fjalët, ato nuk i kërkoj, ato vinë vetë, por unë zgjedh diçka tjetër, zgjedh sintaksën e fjalisë dhe të frazës, e cila duhet të shkojë në harmoni me rrëfimin.

A.D.: Narratori i rrëfimit, mund të identifikohet me ju?

M.K.: Po, unë jam, gjëkund jam unë, unë rrëfej, unë krijoj personazhet, unë e krijoj iluzionin e lexuesit për rrëfimin, për dramën... sepse, e dini, letërsia, arti është akt individual i krijimit.

A.D.: Një gazetar, një infermiere, një shkrimtar, një e përdalë, një politikan, një qenush... këto janë disa nga personazhet tuaja. Pak a shumë, kapni përfaqësues nga çdo sferë e asaj që mund të quhet jetë sociale dhe secilin e zbërtheni në individualitetin e tij fizik, mendor, moral e shpirtëror.

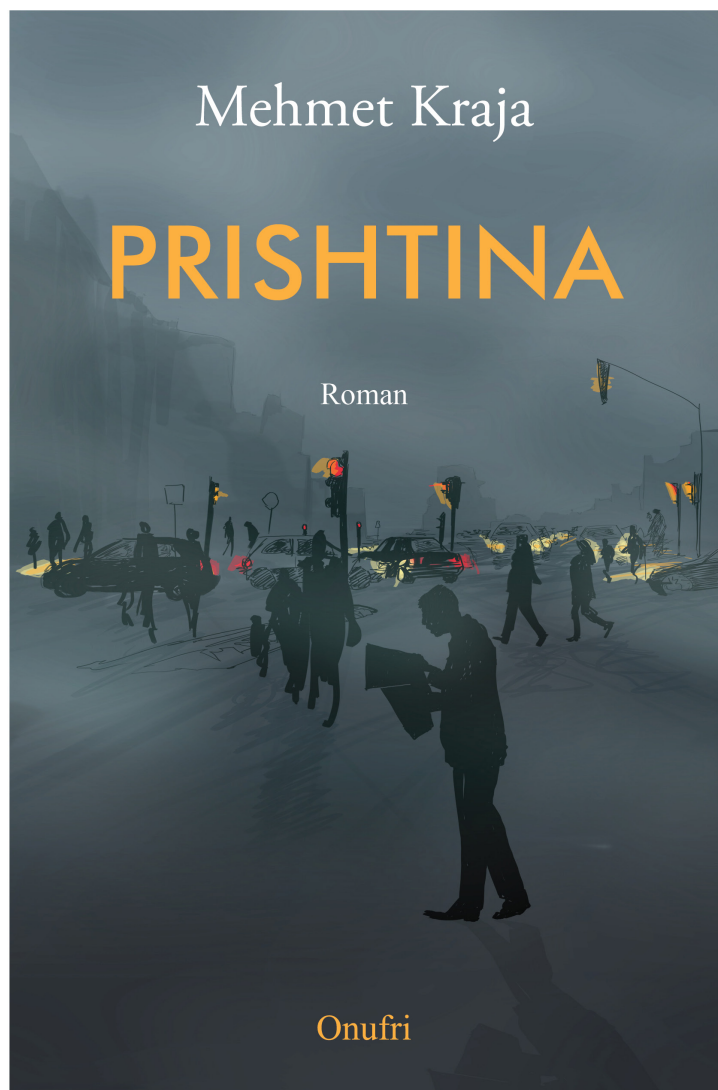
M.K.: Është një galeri personazhesh, që kanë të përbashkët një udhëtim jetësor. Unë nuk i kam përzgjedhur për shkak të palumturisë së tyre, por për shkak të

kontekstit jetësor: të gjithë ata janë duke bredhur ose kanë bredhur nëpër botë në kërkim të lirisë, dhe të gjithë ata kanë bërë luftën e tyre, duke luftuar për atdheun në mënyrën e vet, duke e mbyllur që të gjithë ciklin jetësor të ngulfatur nga ideja se lumturia e tyre është bjerrë margjinave të ngjarjeve të mëdha. Ata janë heronj anonimë, disa më shumë e disa më pak tragjikë, por të gjithë kanë të përbashkët mallkimin e pamundësisë për të qenë ndryshe. Megjithatë, ata nuk janë të njejtë, ata nuk i lidh e njëjta histori, por i lidh i njëjti pasion për një ideal, kërkimi i të cilit i ka çuar pashmangshëm në vdirrje të iluzioneve. Kjo është edhe ajo fija e kuqe që i lidh mes veti këto rrëfime, siç i lidh edhe personazhet dhe bëmat e tyre.

A.D.: Ju në rininë tuaj keni punuar edhe si gazetar, fillimisht në gazetën e studentëve “Bota e re” e pastaj në të

famshmen “Rilindja”; që nga viti '74 keni botuar rregullisht tregime e romane si dhe, janë vendosur drama të shkruara nga ju në skenë; në vitet '80 u bëtë pjesë e lëvizjeve politike të kohës; një kohë ishit profesor e së fundmi, kryetar i Akademisë së Shkencave dhe të Arteve të Kosovës... A përfshin “Liria ime” gjithë këtë eksperiencë të çmuar në kohë dhe larmishmëri profesionesh, kur tregon fatin e personazheve krejt të pafat?

M.K.: Kam një përvojë jetësore relativisht të gjatë dhe relativisht të pasur, por aktualisht mendoj se nuk më mungon asgjë për të qenë shkrimtar, për aq sa më mban penda. Kam kaluar përjetime të rënda e më të rënda dhe përgjithësisht jeta nuk është treguar aq miqësore me mua. Tani, krejt çka dua është të shkruaj dhe të bëj letërsi, të shkruaj letërsi të mirë dhe të lexoj letërsi të mirë.

(Në 155 - vjetorin e lindjes së Poetit)

KUARTETI POETIK I NDRE MJEDËS

Prof. dr. Alfred Çapaliku

*Shumë ide të tij, vargje të tij, vjersha të tij
jo vetëm se i kujtojmë përmendësh, por i kemi
bërë pronë të dijës personale, na kanë hyrë në
mënyrën e të menduarit. Pra lexuesi jo rrallë
i përdor si vlera të vetat.“*

Sabri Hamiti

ORIGJINA E KUARTETIT LIRIK

Ndre Mjedën kozmopolit (Shkodër, 19. 11. 1866 - 01. 08. 1937) fluksi i stinëve e zuri në reliev kontrastues të hartës gjeografike Shqipëri - Francë - Spanjë - Portugali - Kroaci - Itali - Poloni - Austri - Gjermani - Mal i Zi. Përmes dridhjes së veladonit ai kapte ndryshimin e klimës mesdhetare me atë kontinentale, ndërsa përmes rrahjes së zemrës në arealin evropian ai ndjente dallimin e ajrit që frushullonte në liri dhe që rrallohej në robëri.

Kuarteti i vjershave lirike **Prëndvéra, Véra, Vjeshta, Dimni**, u publikua nga D. Ndre Miedia më 1917, tek vëllimi poetik **Juvenilia**, botim i Shtypshkronjës Gj. N. Vernay, Vjenë. Në përkrejtjen e librit të hollë për nga sasia e faqeve, por edhe më të hollë për nga nga cilësia e shprehësive, figurojnë katërmbëdhjetë krijime origjinale dhe katër përkthime poezish italiane, angleze, gjermane. Varianti fillestar i ciklit u paraqit me krijues anonim, ku fshihej dorazi Ndre Mjeda, tek libri arsimor **Këndime për shkollë të para të Shqypënisë. Pjesë e dytë**, shtypur në Vjenë më 1905. Ky tekst mësimi u kompilua në bashkëpunim mes Dom Ndreut dhe poetit At Anton Maria Xanoni S. J. Deri në vitin 1917 Mjeshtri Mjeda i rikrijoi kryekëput tri vjershat e para, larg didaskalizmit dhe e limoi muzikalisht të fundmen. Ai u përsosi të katërtave rimarin, u gdhendi vargun, u rinovoi strofën dhe u shkëlqeu leksikun. Pra i veshi me rroben e artistit. Poezitë për fëmijë i shndërroi në letërsi universale. Shtrirjen e hapësirës, trillin e ngjyrës, rrjedhën e kohës dhe magjepsjen e tingullit i shkriu në një, duke i funksionalizuar në statusin e krijimit të mirëfilltë letrar. Pikëvështrimi i eseistit dhe poetit Ernest Koliqi zbulon se: “Mjeda përdori shqipen e palavruet si t’ishite tue shkruet latinisht. E shqipja i gjegji tue shkëlqye me vargje të tija me të çmueshmen dritë kristalore qi kudo lëshon klasicizmi i kulluet.” (1)

PRËNDVÉRA.

Vjersha e parë e ciklit poetik lirik vezullon nga similituda e rrallë emocionale:

*Se qe ‘j prrue prej malit ulet
E t’tanë fushës ushqim i nep;
E nen borë po i shpërthejn’ lulet
Porsi fëmië qi zblohen ndjep.*

Peizazhi natyror në udhëkryqin e artit kthehet në peizazh njerëzor. Larmia e paskajshme e luleve krahasohet me bukurinë e pafajshme të fëmijëve, prandaj optimizmi shpërthen pa fre. Ciklit stinor harmonizohet dhe shkrihet me ciklin e jetës. Studiuesi Ali Xhiku mendon se: “Mjeda e donte natyrën si biri i saj që jetonte bashkë me të, si shumë romantikë, ai përjetonte bukurinë e saj, ashtu si adhuronte Zotin.” (2)

VÉRA.

Vjersha e dytë e ciklit mozaik stinor spikat kontrastin mes grupit gazmor të vajzave malësore në fushë dhe të një cuce të mbyllur krejt në vetvete:

*Veç nat’ arë, porsi një e tretun
Zi nder petka e n’ ftyrë terr,
Korrë një cucë pá shoqe vetun
Me hie t’vet qi mbrapa e merr.*

Antiteza shfaqet prizmatike. Katundaret dhe malësoret vishen me mozaik ngjyrash, bija jetime mbështillet uniform çull me të zeza. Shoqet këndojnë, cuca hesht. Korrëset janë faqerrahura nga dielli; ajo është fytyrënxirë nga fatkeqësia. Vjersha mbyllet me sfondin qiellor, ku mistikja fashit humbjet tokësore me ekuilibrin e ekzistencës dhe të mbijetesës. Drapëri njerëzor del më i shpejtë sesa kosa e vdekjes. Kritiku Razi Brahimi tek “Historia e letërsisë shqiptare” e përfshin tekstin e “Verës” në ato: “... krijime romantike të përshkruara nga ndjenja delikate, me një notë nostalgjie, por edhe dhimbjeje.” (3)

VJESHTA.

Vjersha e tretë e kuartetit poetik kontemplativ jep brengën pëshpëritëse të mërgimitarit të harruar në një konfiguracion të huaj, që s’ka kujt t’i ankohet tjetër, veç shpendëve shtegtarë. Cicërimën e zogjve, gjuha poetike e Ndre Mjedës e sjell me pesë rrokëshin e kultivuar eufonik, ku edhe një

zanore fjalëformuese e vetme (à) arrin të rimojë bukur, si në një ritual imitimi:

*Ndoshta, kúr t’ ktheni
Mue vorri m’ mbá,
E ju kerkoni
Çërdhen qi s á.*

Poeti Gjergj Fishta arrin në konkluzionin se Mjeda melankolik: “... edhe sendeve ma të vogla u ep një interes e një randësi të veçantë.” (4)

Paralelizmi figurativ mes boshatisjes së qiellit nga zogjtë dhe braktisjes së shpirtit nga shpresat arrin gjer në pesimizëm kozmik.

DIMNI.

Vjersha e fundit e rrjedhës sa lineare, aq edhe kontrastuese, intrigon dy personazhe që lëvizin në kahe të ndryshme; njëri imagjinar dhe tjetri real. Dimri sulmon me kosën e ftohtë. Plaku mbrohet me lutjen e ngrohtë. Kjo meteorologji shpirtërore e bën të moshuarin përherë e më të përkorë:

*Qet balkoni pjalm e bórë
E plak-shkreta, tui merdhitë,
I thotë védit me zà pak:
- Struku, struku, i shkreti plak.*

Është ëndrra për të hapur horizontin e mbyllur në të katër pikat. Është strategjia për të kapur sërish pranverën, me ndonjë nip a mbesë tjetër në djep. Simbas optikës së mjedologut Mentor Quku, Mjeda në këtë krijim lirik të ndjerë me audicion absolute mbarëkombëtar: “... i bën thirrje dashurisë

së njeriut për jetën edhe kur ajo është në zgrip.” (5)

Ndërsa prozatori Injac Zamputti, e ndërftuar atë krijim në ingranazhin lëvizës me xhiro shpirtërore të pandalshme të mbarë vëllimit poetik, tek: “... vlerat vepruese në terrenin shoqëror të lirikave të “Juvenilja” -s që tronditën e bënë të rrihnin hovshëm zemrat e të gjithëve për t’u afruar te jeta e shtresave të ulëta, për ta mëshiruar atë jetë e për t’i dëshiruar një gjendje më të mirë.” (6)

MELODIA

*Fllad i lét me vapë dashtnijet
Puthi pémen gémb per gémb;
U zgjue péma e qe prei shijet
Buloj mbarë neper kopshtë tëm.*

(Prëndvéra - Largo).

Ritmi e harmonia janë elemente të poezisë dhe të muzikës. Muzika ka plus edhe melodinë. Kjo ndihet sterio në kuartetin e Mjedës, ku poeti i kulturuar përdor sa metrikën kadenciale, aq metronomin ritmor :

*Dhe ju po shkoni
Bylbyla kshtu!
Po tretni këndenaj
Dallëndyshta, ju!*

(Vjeshta - Rallentando).

Një tekst brilant mbi të cilin melodia aranzhohet në mënyrën: A prima vista. Mjeda kishte qenë më parë mësues muzike në qytetin italian Cremona të Stradivarit, ndaj vargjet e tij sa shprehin lidhje fjalësh kumbuese, aq mbartin vlera notash pentagrami :

*O murlà, njat frymen ndale,
Ndal ti, o akull mos me ngrië,
Mos m’a ngrini ket pikë gjak.
- Struku, struku, i shkreti plak!*

(Dimni - Crescendo).

64 vargjet me rima akustike të këtij kuarteti stinor e gjetën suksesin që meritonin në përkthimet ad sensum të tyre, përkatësisht në gjuhën ruse në vitin 1959, në gjuhën frënge në vitin 1980 dhe në gjuhën italiane në vitin 1993. Rimat e zgjedhura mashkullore e femërore të kuartetit lirik të Ndre Mjedës i gjetën përkatëset e tyre në foninë e tri metrikave silabike dhe tonike evropiane. Duke marrë në shqyrtim të ngeshëm rimarin e plotë mjedian, vibrues përmes ondulacionit të theksimit, studiuesi Shaban Sinani arrin në përfundimin se në të: “... mbisundon **rimëformimi prej fjalës**, për dallim nga **rimëformimi prej trajtës**, rendi poetik mbi rendin gjuhësor, ritmi dhe theksat poetikë mbi ritmet dhe theksat gjuhësorë.” (7)

Kënga me tekstin e ngrohtë mjedian për verën, e kompozuar në Prishtinë prej muzikantit Akil Koci, u bë e dashur për koristët anglezë në vitin 2005. Ata e kënduan me sukses në gjuhën ndërkombëtare gjatë konkurimit për koncertin “Londra, qytet olimpik më 2012” :

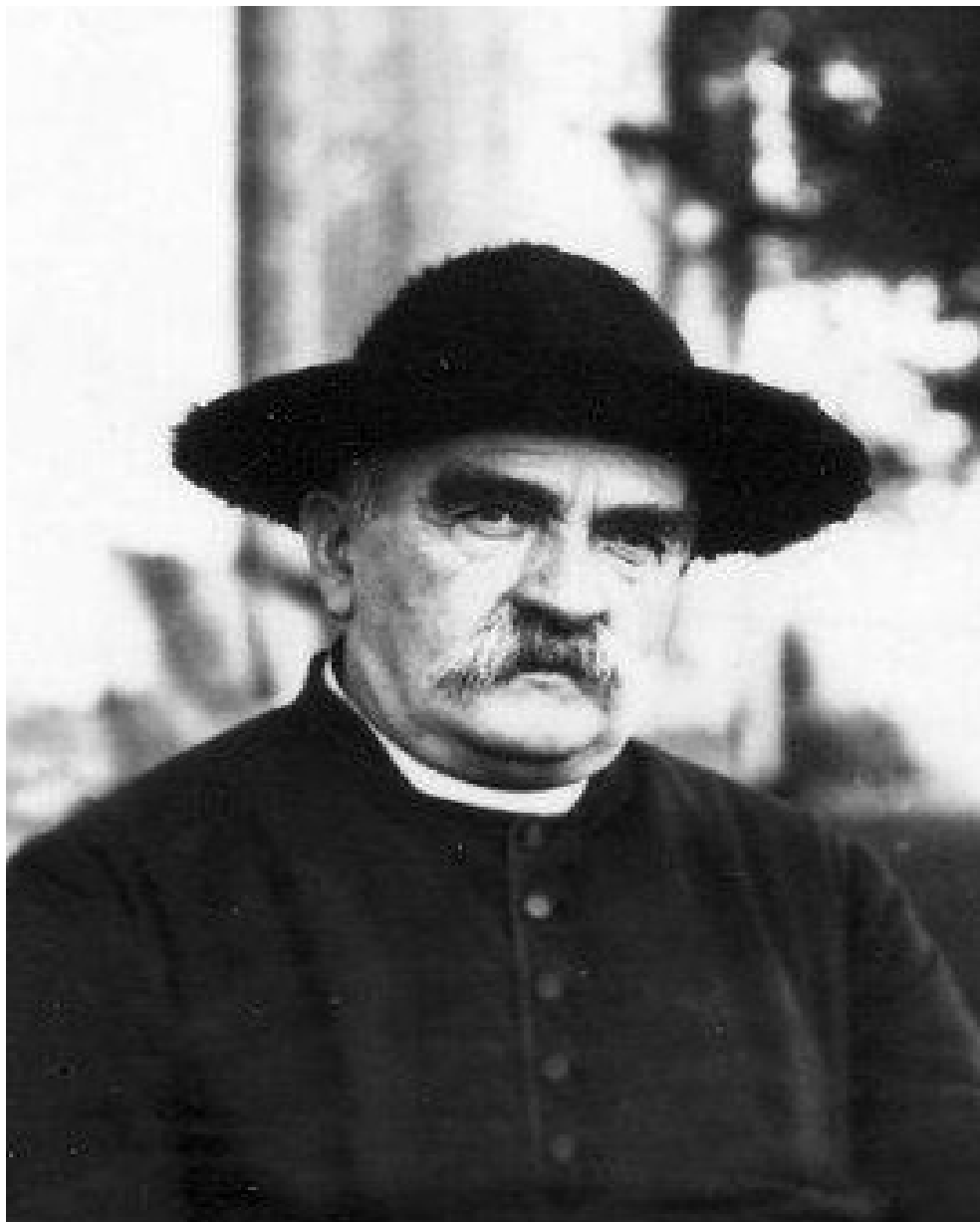
*Á zverdhë fusha, e nder grunore
Po vëlojnë korrëcat porsì zogj;
Këndojnë katuncat me malcore
Pá u kujtue si dielli i dogj.*

(Véra - Molto grazioso).

Tepër këndshëm! Ky është vlerësimi i shekullit letrar për melosin e poezisë së Ndre Mjedës dhe për emblemën e artë të artit të tij.

REFERENCA:

- Ernest Koliqi. Kritikë dhe estetikë. Tiranë, 1999, f. 152.
- Ali Xhiku: Letërsia shqipe si polifoni. Tiranë, 2004, f. 155.
- Razi Brahimi: Historia e letërsisë shqiptare. Tiranë, 1987, f. 354.
- Criticus (pseudonim i Gjergj Fishtës): Një libër shqyp. Gaz. Posta e Shqypnis. Shkodër, 16. 02. 1918, f. 5.
- Mentor Quku: Mjeda 4. Tiranë, 2009, f. 270.
- Injac Zamputti: Kujtime. Njerëz - fakte - ngjarje. Prishtinë, 2020, f. 76.
- Shaban Sinani: Ikja prej rimës gramatikore si ikje prej rapsodisë. Përmbledhja studimore shkencore Mjedologji. Botime Mjedologjike. Lezhë, 2016, f. 63.

KLASIKJA NË POETIKËN E MJEDËS

Nga Skënder KARRIQI

1- Mendime kritike

Ajo që duket se ende nuk është zbardhur sa dhe si duhet mbi krijimtarinë poetike të Ndre Mjedës, ka të bëjë më klasiken në poetikën e tij. Të dhënat bibliografike, sipas Mark Gurakuqit në studimin e tij: Mbi veprën poetike të Mjedës, na bëjnë me dije se, që para Çlirimit, ndër të parët që e përmendin Mjedën si autor të veçantë është Justin Rrota, në librin: Letratyra shqipe për shkolla të mjesme, ku, ndër të tjera, ai bën fjalë edhe për ndërtim klasik të vjershës, hartue e lëmue me cenë të posaçme. Më pas Eqrem Çabej në librin: Elemente të gjuhësisë e të literaturës shqipe, duke iu referuar Juvenilia-s dhe Lissus-it, flet për masën fisnike të poezive dhe përsosjen teknike të versit.

Mbas Çlirimit është prof. Dhimitër Shuteriqi ai që në tekstin Letërsia Shqipe, Tiranë 1950, e cilëson poemthin Liria si një nga kryeveprat e letërsisë shqipe dhe, me këtë rast, Mjedën si një autor që nuk shkruan kurrë shkel e shko, por ngadalë, me limë në dorë. Ndër artikujt apo studimet e prof. Jup Kastratit, Mark Gurakuqi përmend atë me titull: Mbi disa forma klasike të Mjedës si dhe të dhëna bibliografike për të: (Buletin për shkëmbimin e eksperiencës, viti I, nr 8, Shkodër 1954). Duket nga titulli se ky artikull apo studim është i interesuar drejtpërdrejtë për klasiken dhe format e saj në poetikën e Mjedës. Por autori Mark Gurakuqi vetëm sa e përmend titullin e këtij artikulli apo studimi, pa bërë për të qoftë edhe një koment apo përshtkrim të thjeshtë, me dy-tri fjali. Për më tej, çuditërisht, në referencat dhe bibliografinë e Gurakuqit për studimin e tij: Mbi veprën poetike të Mjedës, studimi në fjalë i prof. Jup Kastratit nuk shënohet as si i cituar, as si i lexuar.

Rinush Idrizi në studimin monografik: Ndre Mjeda shprehet; Kulturën, erudicionin e tij filozofiko-historik ai diti t'ia nënshtronte qëllimit fisnik patriotik, ashtu si vetë talenti i tij i thellë zbriti nga Horaci, Virgjili e parnasianët, për t'u shqipëzuar plotësisht, duke dhënë një të vërtetë artistike shqiptare të thjeshtë. Siç shihet, Idrizi na orienton kështu që klasiken tek poetika e Mjedës ta shohim si ndikim nga Poetika e Horacit, vepra poetike e Virgjilit si dhe poetët parnasianë, por, gjithsesi, i përshatur ky ndikim për komunikimin e së vërtetës së thjeshtë shqiptare. Më tej në studimin e vet monografik Rinush Idrizi shprehet se duke i pëlqyer poemat (e Mjedës), studiuesit kanë theksuar vështirësitë e të kuptuarit të tyre, ndërtimet e zhdrejta klasigjante, ftohtësinë e tyre. Madje, ndonjëherë, edhe krijimi i 1893 Lissus është quajtur më i ngrohtë. Poemat kuptohen vërtetë me vështirësi, mbasi në to shtrihet një lëndë e gjerë, një kulturë e njohje e thellë e gjithçkaje historike e mitologjike. Megjithatë kjo vështirësi nuk duhet të barazohet me ftohtësinë e me pohimin se këto poema rrjedhin më shumë prej mendimit se sa prej ndjenjës. Në fund të fundit, duke dashur “ta mbrojë” Mjedën nga vërejtjet si më sipër, të cilat, qoftë drejtpërdrejt, qoftë tërthorazi, e rreshtojnë atë ndër klasicistët, Rinush Idrizi citon Bjelinskin, sipas të cilit:

Arsyeja është ndjenja që ka njohur vetveten, për ta përmbyllur mendimin si vijon: Kryesisht ai (Mjeda, shënimi im, S.K.) është një poet romantik dhe njëkohësisht klasik, por në poezinë e tij gjejmë edhe nota të thella realiste. (Me këtë përcaktim që i bën Idrizi Mjedës, na ndërmendet teza për një histori letrare, si rrethana kontaktesh kulturore të autorëve, leximeve të tyre, ndikimeve, përkundrejt një historie letërsie për të cilën pretendohet se funksionon në bazë të ligjeve dhe parimeve shkencore).

Në tekstin: Historia e Letërsisë Shqiptare të Akademisë së Shkencave të R.P.S.SH. Tiranë 1983 poemthat në tingëllima: Lissus dhe Scodra, shënohen për formën e tyre klasike, por edhe për njëfarë ftohtësie parnasiane. Ndërsa për poemthin Liria shkruhet se: Vepra nis me një përfytyrim të gjerë poetik: në një shikim të vetëm shqiptonje përfshihet gjithë Shqipëria e robëruar që ka dhënë kushtimin për liri. Në fakt, ky shikim i vetëm shqiptonje përkon me këndvështrimin epik olimpik dhe në këtë kuptim përbën një veçori klasike.

Robert Elsje në Historia e Letërsisë Shqiptare flet pa mëdyshje për poeti(n) klasik Ndre Mjeda dhe poezinë e tij, sidomos përmbledhjen Juvenilja, që shquhet për stilin klasik dhe pastërtinë e gjuhës.

Prof. Rexhep Qosja në Historia e Letërsisë Shqiptare, Romantizmi III, shprehet se Ndre Mjeda është poeti i parë i romantizmit në poezinë e të cilit shkrimi në vetë të tretë shquan si veçori dalluese e procedimit të tij krijues. Jo vetëm poemat “Vaji i bylbylit”, “Andrra e jetës”, “Lirija”, “Lissus”, “Scodra” dhe pjesërisht “I tretuni”, por edhe një numër të vjershave ai i shkruan në vetë të tretë. Veta e tretë në poezinë e Mjedës nuk mund të njëjtësohet me vetën e tretë të klasicizmit apo të realizmit.

2-Një perceptim i gabuar

Në të gjitha rastet e autorëve dhe teksteve të tyre të referuara, përveçse mendimi mbi klasiken e Mjedës është i cunguar, ai është i pailustruuar, i përgjithshëm, pa sens konkret. Ndërsa në rastin e prof. Rexhep Qoses na duket se kritika e tij mbi klasiken në poetikën e Mjedës ngrihet mbi referenca të perceptuara gabim. Poemthat Vaji i bylbylit, Lirija dhe Scodra nuk janë shkruar në vetë të tretë, sikundër shprehet prof. Qosja dhe siç ne e kemi cituar atë në paragrafin paraardhës. Po kështu, në poemthin Lissus, sonetet III, IV, VIII, X janë në vetë të dytë, prandaj për këtë poemth duhet të flitet për alternim të vetës së tretë me vetën e dytë. Poezia Iliria dhe Epiri ka për nëntitull (Kang’ për mot që vjen) Lissus.dhe është e shkruar në vetë të dytë.

3-Vetat e shkrimit. Klasikja.

Vetat e shkrimit janë: veta e parë ose shkrimi për veten/vetet; veta e dytë ose shkrimi për bashkëfolësin/bashkëfolësit; veta e tretë ose shkrimi për tjetrin/ të tjerët. Referuar eposit homerik si dhe eposeve të tjerë, të cilët, në një mënyrë apo në një tjetër, e kanë patur këtë epos si referencë modeleore,

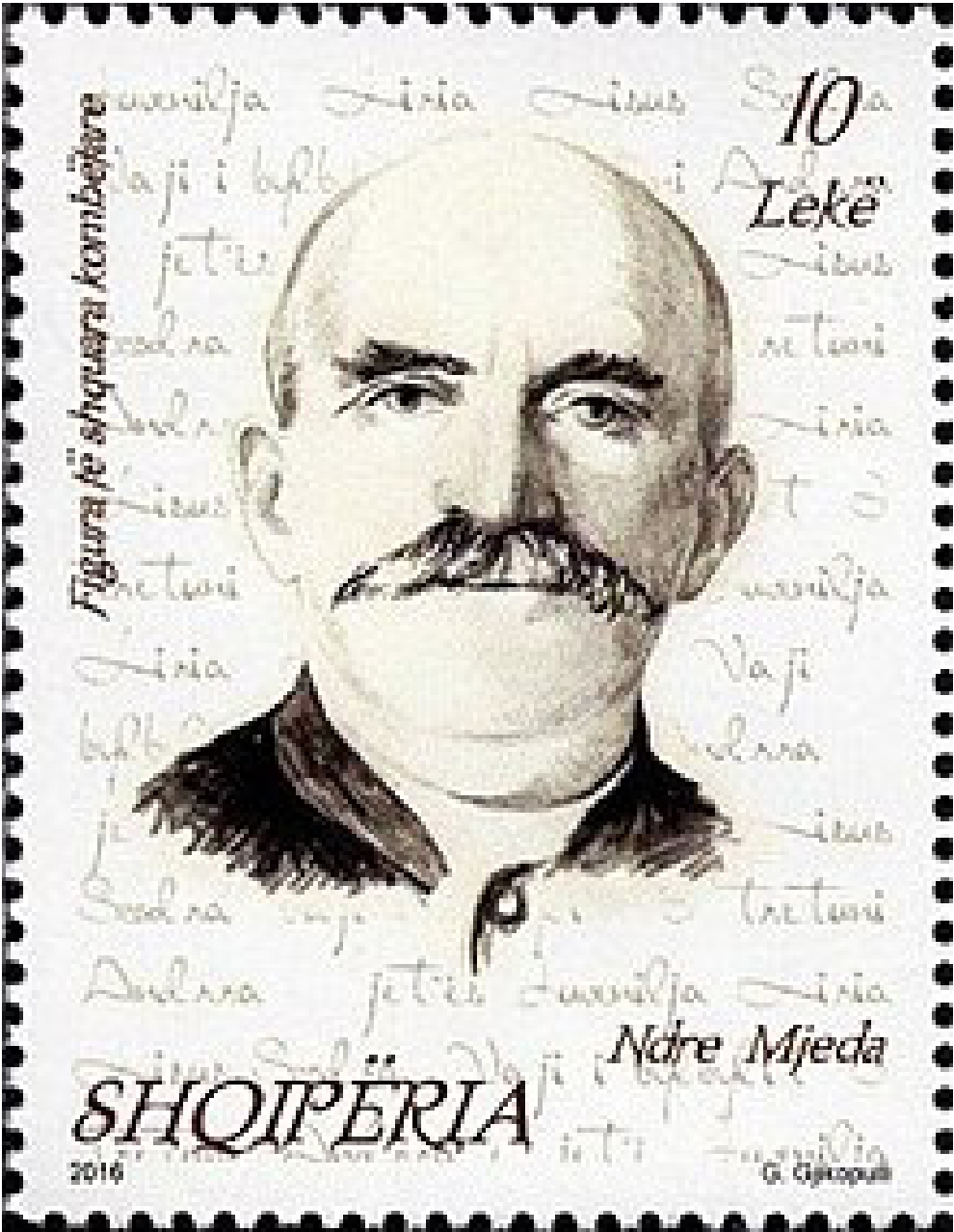
na rezultojnë se veta e dytë e shkrimit fiton statusin e një vete klasike. Tek eposi homerik (Iliada, Odisea) kjo vetë është veta nistore e dialogut të aedit Homer me Hyjninë (Muzën) dhe i gjithë dialogu, nistor edhe ky, është çelësi që hap horizontin e poemave epike (Këndo Hyjni mërnë e Akil Pelidit/ Që shumë hidhërime e kobe akejve u solli...(Iliada). Muzë, tregomë për burrin me mendje aq shumë pjellore.... (Odisea). Gjithçka që thuhet pas këtij dialogu çelës, është rrëfim i hyjnisë në përgjigje të lutjes së pranuar të aedit Homer. Përgjatë poemave epike në fjalë kjo vetë e dytë klasike përsëritet, si në rastin e katalogut të anijeve akejese, kur aedi Homer i lutet Muzës të rrëfejë për fiset pjesëmarrëse në Luftën e Trojës, të cilët kishin anijet me emblemat e tyre fisnore, apo si në fillim të episodeve aventurore tek Odisea. Kjo përsëritje lutëse e vetës së dytë bëhet me qëllim që Muza apo Muzat të vazhdojnë rrëfimin. Ato jetonin në malin e Helikonit dhe që andej i shihnin të gjitha dhe prandaj i dinin të gjitha (Rrëfemëni tani Muza që në Olimp banesën keni/Ju jeni Hyjnesha, jeni kudo, shihni gjithçka / Ne dëgjojmë thjesht zhurmë, sdimë kurrgjë / Cilë ishin udhërrëfyesit e Danajve dhe cilët prijësit /). Prandaj ato kishin ekskluzivitetin e rrëfimit. Edhe Hesiodi që, një shekull më vonë, di shumë për veten si autor, nuk i shmanget

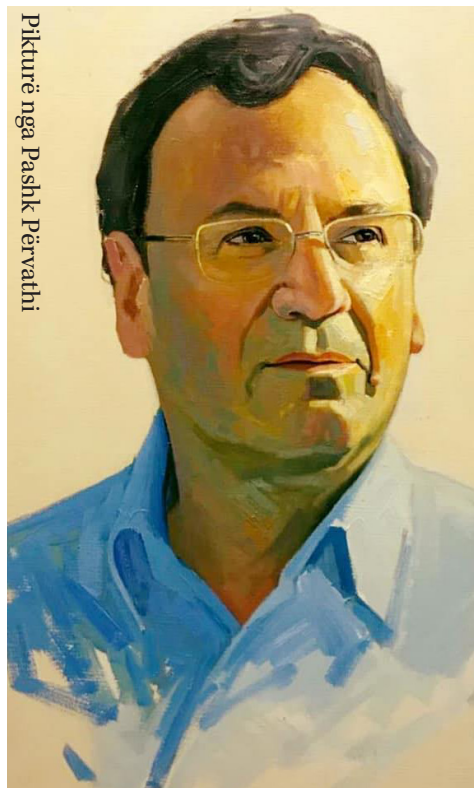
vetës së dytë klasike si vetë çelës, për të hapur horizontet e poemës së vet. (Bija të Zeusit / ju thërras me lutje / Jepmëni këngët e denja për t'u pëlqyer / Thuajeni sojin hyjnor ...) Si të tillë vetën e dytë e gjejmë edhe tek autorë shqiptarë. Arbëreshi Binard Bilota poemën epike Shpata e Skënderbeut në Dibrët poshtë e hap me vetën e dytë nistore (Ju fuqi, më shpihi/ të sosni, të këndonin...). Me vetën e dytë nistore i hap dy poemat madhore Istori e Skënderbeut dhe Bagëti e Bujqësi edhe Naim Frashëri: (Këndo engjëll urtësinë....O malet e Shqipërisë...). Po kështu, Çajupi me këtë vetë klasike nistore e hap poezinë Baba Tomori: (Baba-Tomor kish’ e Shqipërisë / Mal i lartë, fron i perëndisë / Tek ti vinin njerëzit qëmoti / Për të mësuar se ç’urdhëron zoti...). Ndërsa Fishta i quajtur Homer i shqiptarëve, e fillon poemën e tij klasike Lahuta e Malcis me vargun Nihmo, Zot si m’ke nihmue,,!, Madje, figurën e një fuqie çliruese, që i hap rrugë dhe e mundëson frymëzimin e poetit sipas modës klasike të vetës dytë nistore, e gjejmë edhe tëk Agolli (Nënë Shqipëri...) etj. Mund të shihet pra, se si shembulli klasik (homerik, hesiodik) i vetës së dytë nistore si vetë që hap dyert e poemës, e verifikueshme kjo edhe në letërsinë evropiane, nga fakt i mendësive mitologjike, vjen dhe shndërrohet në veçori stilistike, përndryshe e stilizimit e vetës së dytë edhe si vetë klasike shkrimi.

4-Veta e dytë klasike në poemthat tingëllima të Mjedës

Është folur shumë për “poemat në tingëlma” të Ndre Mjedës, por ato asnjëherë nuk janë parë dhe analizuar në këndvështrimin vetor të shkrimit, një shenjë e rëndësishme kjo për veçoritë poetike të krijimtarisë së një poeti. Poemthi Liria, i përbërë nga 6 tingëllima, ndër të tjera, të tërheq vëmendjen edhe për vetën e dytë klasike si një vetë nistore e dialogut, në këtë rast jo me hyjninë, si në rastin antik, por me shqipen, shpendin, totem të shqiptarëve. Ngjashëm si në rastin antik homerik dhe antik

(vijon në faqen 7)

Pikturë nga Pashk Pervathi

Jeta e arbëreshëve të Italisë është histori e qëndresës dhe e mbijetesës së tyre në rrjedhë të shekujve, duke na sjellë sot, në kohët moderne, të gjallë e të freskët gjuhën arbëreshe, kulturën, doket e zakonet, si dhe besimin e krishterë të titit bizantin etj., si pasuri e çmuar shpirtërore dhe si shprehje e spikatur e identitetit të tyre në një botë që po shkon me shpejtësi drejt globalizimit dhe rrafshimit të veçorive kulturore të pakicave.

Të njohim arbëreshët, do të thotë të mësojmë për kalvarin e vuajtjeve dhe odisenë e shpërnguljes së tyre përtej brigjeve të Adriatikut e Jonit, në një vend të huaj me gjuhë e zakone të ndryshme, në fillim krejt të panjohura; për rreziqet e shumta që kanë kaluar në përballjen me elementet e natyrës dhe me vendësit; për përpjekjet e tyre për t'u përshtatur me mjedisin shoqëror në atdheun e ri; për ngulimet në tërësinë e tyre dhe për ato që u mbijetuan furtunave të kohës; për gjendjen e tyre aktuale ekonomike, kulturore, arsimore etj.

Libri "Arbëreshët midis realitetit dhe mitit", që po i jepet në dorë lexuesit, është një punim me karakter informues që synon të hedhë dritë mbi çështjet e mësipërme. Në të trajtohen, në një vështrim përmbledhës e të përgjithshëm, historia mbi pesëqindvjeçare e arbëreshëve në aspektet e saj kryesore, duke nisur nga aventura tragjike e kalimit të tyre nga Arbëria drejt Italisë e deri në ditët tona, shpërndarja e ngulimeve arbëreshe dhe konstitucioni fetar i tyre. Për hartimin e tij kam shfrytëzuar botime historiografike të derisotme nga autorë shqiptarë dhe të huaj, ku burimet arbëreshe zënë një vend të rëndësishëm; botime informative, guida kulturore e turistike të komunave arbëreshe; monografi tematike për ngjarje, vende, çështje e figura të komuniteteve të veçanta; informacione që vijnë nga faqet zyrtare të uebit të komunave të ndryshme etj.

Një material shumë të vlefshëm kam mbledhur edhe në ngulimet arbëreshe nga kontaktet e drejtpërdrejta me intelektualë dhe njerëz të thjeshtë të këtyre ngulimeve. Mendoj se jam nga

shqiptarët e paktë, në mos i vetmi, që ka mundur të shkelë e të shohë nga afër pothuaj të gjitha vendbanimet arbëreshe në Itali, jo vetëm ato që njihen sot edhe zyrtarisht si të tilla (rreth 50 komuna e fraksione të tyre), po mbi 530 qendra banimi që ishin arbëreshe, një pjesë e tyre, deri edhe një shekull më parë, por që janë përzier, asimiluar ose larguar drejt qendrave të tjera për arsye nga më të ndryshmet, duke mbetur, gjithsesi, pjesë e historisë dhe e kulturës së vendit ku ata jetuan. Kjo u bë

e mundur gjatë angazhimit tim politik si deputet në Kuvendin e Shqipërisë, kur u mbështet kërkesa që Kuvendi të kishte një strukturë të përhershme për marrëdhëniet me arbëreshët. Lindi kështu grupi kuvendor i përbërë nga pesë deputetë për marrëdhëniet me arbëreshët e Italisë, si shprehje e vlerësimit të lartë për historinë dhe kulturën e pasur të shqiptarëve matanë detit dhe për kontributin e tyre të madh në kulturën dhe historinë

tonë kombëtare. Edhe pse disa prej komunave arbëreshe në Kalabri e Sicili i kisha vizituar që pas viteve '90 të shekullit të kaluar, të qenit në krye të këtij grupi kuvendor më mundësoi të udhëtoja disa dhjetëra herë në të gjithë Italinë, të njihem nga afër me jetën e zakonet e arbëreshëve, të merrja pjesë në takime, veprimtari kulturore e festa.

Për hartimin e librit u detyrohem shumë një numri të madh personash që më kanë ndihmuar në mbledhjen e lëndës për hartimin e monografisë me qëllim botimin e këtij libri. Në radhë të parë, falënderoj të gjithë ata që më kanë shoqëruar në udhëtimet e mia në ngulimet arbëreshe të Italisë, nga Sicilia në Torino, duke më krijuar kushtet për t'i vizituar. Ata janë aq shumë, kryetarë komunash e intelektualë arbëreshë, sa nuk mund t'i përmend të gjithë me emër. Së dyti, sjellja e librit në formën përfundimtare u detyrohet vërejtjeve e këshillave të recensentëve, akademikëve Rexhep Qosja, Pëllumb Xhufi, Francesco Altimari dhe Matteo Mandalà, të cilët gjetën kohë për ta lexuar me vëmendje materialin; u detyrohet, gjithashtu, redaktorëve, prof. dr. Rami Memushajt, që e ka lexuar disa herë materialin, duke lëmuar frazën dhe duke verifikuar e saktësuar çdo gjë të dyshimtë, dhe akademikut Gjovalin Shkurtaç, njohës i mirë i botës arbëreshe dhe dashamirës ndaj punës sonë modeste.

Falënderoj miqtë e mi Amanda Hiller dhe Emanuele Romata, që banojnë në Xhinoza Marina të Tarantos në Itali, për pasionin e tyre për historinë dhe kulturën arbëreshe, si dhe për sugjerimet e tyre, hartografinë, dhe një pjesë të fotografive të këtij libri.

E vyer, si gjithmonë, si dhe për çdo libër tjetër që del nga Shtëpia Botuese "Toena", ka qenë puna e trupës së saj, në mënyrë të veçantë: asistentes sime Aurora Kënga dhe puna redaktuese e Sonila Kapos dhe vajzës sime, Majlinda.

Së fundi, u detyrohem shumë bashkëshortes sime, Irenës, dhe familjes sime të madhe, që përballuan mungesat e mia gjatë endjeve më shumë se 10-vjeçare për mbledhjen e studimin e materialeve dhe 3 vjetëve që m'u deshën për shkrimin e librit, duke më nxitur për ta çuar deri në fund punën, saqë mund të them pa e tepruar se janë ato që ma "dhuruan" këtë libër.

Këtë libër e gjeni në Panair, në standin e shtëpisë botuese "Toena"

FATMIR TOÇI: PËRSE E SHKROVA LIBRIN "ARBËRESHËT - MIDIS REALITETIT DHE MITIT"

FATMIR TOÇI

ARBËRESHËT MIDIS REALITETIT DHE MITIT

Vështrim i shkurtër historiko-kulturor

BOTIMET TOENA

Libri është i ndarë në dy pjesë krerë. Në pjesën e parë, që përbën pjesën themelore të tij, trajtohet historia emigruese e arbëreshëve, vuajtjet dhe përpjekjet e tyre për t'u natyralizuar në Atdheun e ri; gjendja politike, shoqërore, ekonomike e kulturore që nga koha kur u mërguan e deri sot; roli i Skënderbeut në marrëdhëniet me shtetet italiane të kohës dhe figura frymëzuese të tij pas vdekjes për mbajtjen gjallë të krenarisë dhe të identitetit të vendit të origjinës; fati i familjeve të mëdha shqiptare në mërgim dhe roli mbresëlënës i arbërve stratiotë në dhe të huaj; mënyra arbëreshe e jetesës, kultura, traditat dhe zakonet e tyre; roli i kishës në ruajtjen e identitetit arbëresh; përpjekjet për ruajtjen e gjuhës arbëreshe, për arsimimin dhe për lëvrimin e letërsisë së shkruar para dhe pas periudhës së Rilindjes; roli aktiv i Arbëreshëve në të gjitha etapat e historinë së re të Italisë; kontributi i intelektualëve arbëreshë për Pavarësinë e Shqipërisë; si dhe rreziku, në ditët tona, i asimilimit dhe i humbjes së identitetit arbëresh dhe masat që mund të ndërmerren për t'i bërë ballë këtij rreziku, duke forcuar lidhjet ekonomike, kulturore e arsimore me botën arbëreshe.

Pjesa e dytë të librit ndahet në disa krerë. Me qëllim që të jepet një tablo e shpërndarjes së arbëreshëve në të gjithë Italinë, në kreun e parë është trajtuar në mënyrë të përmbledhur prania e ngulimeve arbëreshe në 17 krahina të Italisë së sotme nga 20 të tilla gjithësej, ilustruar me hartën përkatëse për secilën krahinë.

Një krye i veçantë i është kushtuar ndarjes kishtare, institucioneve fetare, rolit të kishës së ritit bizantin për ruajtjen e identitetit arbëresh dhe organizimit të kishave të ritit bizantin në dy dioqeza: të Ungrës (Lungro) në Kalabri për kishat e ritit bizantin të Italisë kontinentale dhe të Horës së Arbëreshëvet (Piana degli Albanesi), për ishullin e Sicilisë.

Në kreun e fundit të librit, janë dhënë në 6 tabela përmbledhëse, lista e plotë e 534 vendbanimeve arbëreshe në Itali, datat e emigrimit të arbreshëve në Itali në shek. XII-XVIII dhe të imigrimit (lëvizjes brenda Italisë) nga fillimi i shek. XVI deri në fund të shek. XVII, lista e famullive dhe e kishave të ritit bizantin në Eparkinë e Ungrës dhe të Horës së Arbëreshëvet dhe lista e ngulimeve arbëreshe që kanë kaluar në ritin latin.

Në fund të librit jepet një bibliografi e pasur me veprat e burimet që kemi mundur të shfrytëzojmë, e cila mund të shërbejë për të ndihmuar e orientuar të gjithë ata që duan të mësojnë më shumë e të thellohen në njohjen e të gjitha aspekteve të jetës së arbëreshëve, të cilat nuk mund të ishin objekt i këtij botimi.

Libri është i pajisur edhe me treguesin e emrave të përveçëm të njerëzve dhe të vendeve.

Do të ndihesha shumë i lumtur nëse kjo përpjekje modeste imja do ta ndihmonte sadopak lexuesin të njohë më gjerë arbëreshët e Italisë dhe do t'i shërbente si një shtysë për ta prekur nga afër botën arbëreshe, si dhe për të forcuar lidhjet në të gjitha fushat me këtë degë të trungut amë.

KANË THËNË PËR LIBRIN

Akademik REXHEP QOSJA Prishtinë

Vepra e Fatmir Toçit Arbëreshët midis realitetit dhe mitit është vepër e veçantë historiografike për Arbëreshët. Ajo është e shkruar prej studiuesit, i cili është kujdesur të lexojë ato që janë shkruar, botuar dhe arkivuar për ta. Ajo është e shkruar njëkohësisht prej krijuesit, i cili është kujdesur të vizitojë trembëdhjetë krahinat italiane ku ishin vendosur Arbëreshët pas mërgimit nga Arbëria.

Duke e njohur ashtu të sotmen e Arbëreshëve, ai ka arritur të thellohet shumë në historinë e tyre: në zhvillimin e tyre, në gjendjen e tyre shoqërore, shpirtërore dhe ekonomike, në gëzimet dhe dhembjet e tyre, në dëshirat dhe pësimet e tyre, në kujtimet dhe mallin e tyre për Atdheun prej të cilit kishin mërguar.

Në veprën e tij për Arbëreshët, Fatmir Toçi ka sjellë të dhëna, të vërteta, gjykime, shpjegime shume aspektore të fushave të ndryshme të jetës me të cilat i ka pasuruar dijet tona për të shkuarën, të përtashmen, për fatin e tyre kur të lavdishëm e kur tronditës gjatë shekujve të pasmërgimit.

Në këtë mënyrë Fatmir Toçi e ka rritur edhe mallin tonë për ta, edhe dashurinë tonë vëllazërore ndaj tyre.

E shkruar me përkushtimin e studiuesit shkencor, në njërën anë, dhe me dhuntinë e krijuesit letrar - artistik, në anën tjetër, Fatmir Toçi ka bërë një vepër historiko artistike që do të lexohet jo vetëm prej historianëve, etnografëve, folkloristëve, sociologëve, antropologëve, gjuhëtarëve, por edhe prej shumë e shumë lexuesve të tjerë.

Lexojeni këtë vepër të jashtëzakonshme, të madhe, për vëllezërit tonë të shtrenjtë, Arbëreshët e Italisë.

Prof. dr. PËLLUMB XHUFİ Akademia e Shkencave, Tiranë

Fatmir Toçi sjell në këtë libër një histori gjithëpërfshirëse të arbëreshëve të Italisë, nga momenti i vendosjes masive të tyre në tokën italiane pas vdekjes së Gjergj Kastriot Skënderbeut, deri në ditët tona. Është historia e ribërjes së vështirë të jetës në vend të huaj nga ana e një populli të detyruar të braktisë vatrat e veta. Autori identifikon faktorët që sollën rrudhjen e faktorit arbëresh, siç janë vështirësitë sociale e ekonomike, që përfundojnë në asimilim etnik, si dhe efektet e globalizimit modern, që sjellin shtesimin e identiteteve etno-kulturore. Por ai nënvizon fort edhe faktorët e ruajtjes, ku rendit gjuhën, kulturën, institucionet tradicionale, kujtesën historike, besimin e krishterë të ritit bizantin.

Studimi prosopografik mbi personalitete të shquara të botës arbëreshe, të cilat kanë ushtruar ndikim të madh edhe në proceset historike nëpër të cilat kaloi vendi që i mirëpriti, Italia fqinje, e çimentojnë bindshëm idenë e autorit, se bota arbëreshe është një pjesë e pandashme e botës shqiptare, gjithashtu një faktor me rol të madh në proceset e zhvillimit historike e aktuale të Italisë fqinje, dhe si e tillë ajo duhet ruajtur e duhet zhvilluar.

Prof. dr. MATTEO MANDALA Universiteti i Palermos, Itali

Pjesën më të gjerë të veprimtarisë sime kërkimore ia kam përkushtuar komunitetit arbëresh dhe asnjëherë më parë nuk jam hasur me një vëllim që ka mundur të përmbledhë kaq mjeshtërisht tematikat dhe tiparet kryesore që karakterizojnë universin e identitetit të këtij minoriteti gjuhësor në Itali. Me një këndvështrim enciklopedik, që tejkalon bollshëm synimet e mëparshme fisnike për të përhapur në botën shqiptaro-ballkanike njohuri mbi kulturën, historinë, ritet fetare dhe të miteve të shqiptarëve të Italisë, libri i Fatmir Toçit vlerësohet si një vadamekum i shkëlqyer që gërsheton me mençuri shkencën dhe rrëfimin popullor, aftësinë e të treguarit dhe rigorozitetin metodologjik, duke arritur në këtë mënyrë plotësisht objektivin për të tërhequr vëmendjen e lexuesit, kureshtja e të cilit jo vetëm nxitet prej tij, por gjithashtu ushqehet plotësisht.

(vijon nga faqja 5)

hesiodik, ajo është vetë e drejtimit të lutjes nga poshtë lart (një marrëdhënie komunikuese ndër më të lashtat e njeriut) për hapjen e horizontit poetik të rrëfimit, përndryshe poemës, prej qenieve hyjnore, (Muzës apo Muzave në rastin antik homerik dhe hesiodik) apo të shenjtë, totemike, në rastin e tingëllimës së Mjedës, të cilat e tejkalojnë masën njerëzore në kohë dhe hapësirë dhe për këtë arsye, kanë ekskluzivitetin e rrëfimit.

Në raport me të 6 tingëllimat e poemthit Liria, tingëllima e parë ngjason si strukturë me rastin homerik dhe hesiodik (Këndo Hyjni mërinë e Akil Pelidit / që shumë kobe dhe hidhëime akeje u solli... Iliada. Bija të Zeusit / jepmëni këngët e denja...Teogonia.. Ashtu si te Iliada, ku gjithçka që thuhet pas lutjes së aedit është rrëfim i Muzës, (përkatësisht po kështu edhe te Teogonia), edhe te tingëllima Liria e Mjedës, pas lutjes së poetit (aedit), gjithçka është rrëfim shqipes, shpendit totemik, të shenjtë, të shqiptarëve. Në këtë kuptim (klasik) ai përfytyrim i gjerë poetik, ku në një shikim të vetëm shqiponje përfshihet e gjithë Shqipëria e robëruar që ka dhënë kushttrimin për liri, është përfitim i vetës së dytë kasike lart, sipër mbi (mbi majë, mbi bjeshkë t' thepisura e nd'ograjë, nëpër shkrepë...). Në lidhje me praninë e vetës së dytë në tingëllimat II-VI, duhet të vëmë në dukje se atje veta e dytë është me drejtim komunikimi jo nga poshtë-lart por nga lart-poshtë dhe përkon me rastin klasik, kur Muzat i drejtohen (nga lart-poshtë) poetit në emër të njerëzve, si në vargjet: Barinj që flini nëpër fusha / soj harbutësh dhe të vrazhdë / ne dimë histori të gënjeshtërtë që duken si të vërteta / ne mundim gjithashtu / kur na do qefi / të tregojmë edhe të vërtetat. / Kështu thanë gojëtarët, bija të të madhit Zeus /.

Edhe në poemthin Scodra vihet re e njëjta strukturë klasike, veçse apostrofat ku mishërohet veta e dytë e shkrimit përsëritën nëpër strofa tingëllimash, në mënyrë të zhvilluar me përgjigjen përkatëse të Taraboshit të shenjtë, tashmë si dije subjektive e autorit (aedit). (OTatabosh i mnertë..., strofa e parë, tingëllima e parë; O dishmitar i shekujve t'panjehun..., strofa e parë, tingëllima e dytë; Difto si motit prej hyjnis' i ngehun..., strofa e dytë, tingëllima e dytë; Dishmo si grigjën nëpër shpat kur l'shote..., strofa e parë, tingëllima e tretë; E ti smirën difto që të për zemruemit..., strofa e parë, tingëllima e katërt...).

Sa për poemthin Lissus, aty vokacioni klasik i Mjedës sendërtohet më së shumti me vargun dhe figurën e frymës heroike me të cilën përshkruhet Lissus-i antik, me nanat, Agronin, Ushtrinë etj. Por autori ka qenë i lëkundur në dy momentë: Kur ai shkroi në vitin 1893 poezinë Iliria dhe Epiri me nëntitull Lissus, që mund të ketë qenë kënga e parë e një projekti më të gjerë (Iliria dhe Epiri) dhe momentit tjetër, kur ai shkroi poemthin në tingëllima Lissus. Varianti i parë, poezia Iliria dhe Epiri-Lissus nuk është në tingëllimë Ai gjithashtu, është ndërtuar mbi vetën e dytë klasike të shkrimit, me drejtim komunikimi nga lart-poshtë. Që në strofën e parë shihet se kushti i rrëfimitarit të gjithëdjshëm, që në këtë rast përkon me autorin (aedin), lidhet me topikën sipër, mbi (Prej majës s'maleve që mbulojnë Shqypnin' / me ar pështjellue, me gur t'paçmueshëm / t'vite përrethit tuj ndal' furin' / Drini i lumnueshëm /).

Së fundi, duke u ndalur edhe te veta e dytë e poemës Vaji i bylbylit, mund ta kundërvemë atë si shembull i vetës së dytë joklasike dhe në këtë mënyrë, si argument për sa shtjelluam në lidhje me vetën e dytë klasike në poetikën e Mjedës. Në poemën Vaji i bylbylit veta e dytë e shkrimit nuk është as me drejtim komunikimi nga poshtë-lart dhe as nga lart-poshtë. Për rrjedhojë, nuk shohim aty topikën lart sipër mbi. Veta e dytë në këtë poemë është një vetë e komunikimit në afërsi, pa distancë, pra një vetë thjeshtë gramatikore.

Natyrisht, Mjeda nuk mëtonte ta shkërbente vetën e dytë klasike në mënyrë pasive, siç e perceptonte atë tek Homeri dhe Hesiodi. Stili klasik i rrinte paksa i ngushtë dimensionit të tij autorial, prandaj brenda strofave dhe tingëllimave janë të dukshme elemente subjektive të shprehjes poetike (grishjes, të mburrjes krenare, të përkushtimit, të apoteozës pagane, të dhimbjes etj), tipike këto për revolucionin romantik të kohës kur ai u formua si poet, në kontakt të plotë me procesin letrar evropian, veçanërisht atë italian, por edhe shqiptar.

Modeli i klasikes në poetikën e Mjedës është ai apollonian, që do të thotë figura e figurës së universit epik të antikitetit, në horizontet kulturore letrare të fundit të shekullit XIX dhe viteve '30 të shekullit XX.

Naim Frashëri, Tiranë 1980.
Shtypshkronja e re, Tiranë 1980.
Dukagjini, Tiranw-Pejw 1997
Toena, Tiranë 2000.
Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë, Tiranë 1967.

Që në fillim dua të them se “NGJIZJA E PAPËRLYEME” është një ndër romanet me të bukur, më të thellë, që sjell të plotë e të pjekur shkrimtarin Agron Tufa. Është një libër më i madh se sa rrok vështrimi im që nuk jam marrë me kritikë e studime letrare. Këto shënime që dua të ndaj me ju, i entusiazmuar pas leximit të këtij romani kaq tronditës, janë një ftesë për lexim.

Në fillim të romanit thuhet se ai i kushtohet grave ruse dhe të huaja që ndanë bashkë me ne tragjedinë kombëtare. Më tej, këtë respekt autori ka zgjedhur ta shpreh më së miri përmes personazheve të skalitur, por mos prisni të lexoni thjesht një kronikë politike të atyre ngjarjeve dramatike që fati u ngjizi disa të huajve në këtë atdhe të tyre të dashurisë dhe urrejtjes.

Sigurisht romani është dhe mund të lexohet si një roman politik.

Por në këtë trajtim me ngarkesë dramatike të politikës që ka mundur të realizojë autori, politika nuk vjen drejtpërdrejtë si e tillë. Ajo vjen në një formë të përkryer letrare përmes historive njerëzore, vjen e ashpër, rëndon mbi fate njerëzish. Nëqoftëse do të bëjmë ndonjë krahasim, mund të themi se në këtë roman politika është kurdoherë e pranishme, ashtu siç rëndojnë retë e zeza në një kohë të keqe dhe shkaktojnë ngacmimin e plagëve kur koha do të prishet. Autori na e sjell politikën, jo duke përshkruar retë, por duke u fokusuar tek dhimbja e plagëve, të plagëve që shkakton në fatet njerëzore politika.

Romani rrok tema shumë të mprehta politike në mënyrën e tij si: krimet e komunizmit, vëllavrasja, dhuna, terrori psikologjik, diktatura, vendosmëria obsesive për t'i qëndruar besnik stalinizmit, shoqëria e nëpërkëmbjes së të drejtave të njeriut, angushtia e lirisë së individit. Këto tema të mprehta vijnë si një realitet në dialog të fuqishëm me atë që konsideron letërsia, letërsia e nivelit të lartë që operon me të gjitha mjetet e saj për të sjellë para nesh tabllonë e një shoqëri të tronditur.

Autori nuk qëndron në sipërfaqe skematike të trajtimit të këtyre termave, ai ka shkruar në thelb të politikës duke e ndjekur atë në veprimet e saj, ka depërtuar deri atje sa në një mënyrë emocionale na ka dhënë të beftë se si e vënë atë në veprim instiktet njerëzore: njeriu, vazhdimisht njeriu është në fokus me thellësitë e ndriçura dhe të errta të shpirtit.

Nuk është një politikë me terma të përditshmërisë, është një politikë së cilës i bëhet radiografia në zemrat e cflitura te personazheve dhe kjo i jep dhunës, mungesës së lirisë përmasën e saj të plotë, tronditëse dhe neve na jep një vepër te realizuar artistikisht.

Sa ç'është politik, ky është edhe një roman i fateve njerëzore dhe mund të lexohet edhe si një roman i fuqishëm dashurie.

Historia e dashurisë së Ljuba Borisovnës me Martinin, treshja klasike Martin-Ljuba-Viktor i ka dhënë autorit mundësinë ta zbërthejë dashurinë, këtë ndjenjë të pasigureshme në raportet e saj filozofike me jetën, me individin,

Ftesë për lexim

MBI ROMANIN "NGJIZJA E PAPËRLYEME" TË AGRON TUFËS

nga Bashkim Hoxha

në dhënien kuptim të jetës së secilit personazh, që e përjeton dashurinë në mënyrën e vet, dikush të pastër, dikush perverse, dikush tjetër obsesive në një përplasje të kudo gjendur të besnikërisë dhe të tradhëtisë.

Përsiatjet e Zinaidës pragmatiste, dyshimet dhe dilemat e Ljubës, (interesant është fakti që kapitulli ku flet Ljuba është ndërtuar me shumë pikëpyetje), perversion i hetuesit e i Nesho Dragoit, spekulimi e Dafinës që mjet të spuinllikut ka dashurinë, kompleksiteti i ndjenjës së Viktorit (kapitulli i rrëfimit të së cilit në ndryshim nga ai i Ljubës ka shumë

pikëçuditëse, ashtu si veprimet e tij që janë pa dilema), përmasat dramatike të ndjesive që rëndojnë mbi fate njerëzish, të gjitha këto të marra së bashku, janë në tërësinë e vet një traktat sublim për dashurinë, duke e zbërthyer atë në të gjitha planet, të zhgryer në jetën njerëzore dhe të pastruar në ëndrra qiellore.

Ky roman mund të lexohet edhe si roman i besnikërisë dhe tradhëtisë.

Tradhëtia ndaj komunizmit e Bashkimit Sovjetik, siç perceptohet nga njëra palë, besnikëria e palës tjetër ndaj stalinizmit, tradhëtitë e fshehta bashkëshortore, tradhëtitë e

miqve përmes ndjesive të fshehta dhe spiunimeve, besnikëritë tinzare të miqve ndaj aparatit represiv, qëndrimi me dinjitet ne hetuesi i njerëzve të ndershëm si Samuili, spiunllëqet e dashnoreve me shpirtra të shitur, vazhdimësia e pjellave për të kryer sërish krimet e etërve, janë dhjetra episode që e kundrojnë jetën njerëzore edhe si një raport të besnikërisë me tradhëtitë në interferencë të njera tjetrës.

Ky roman mund të lexohet edhe si një roman misteri.

Misteri i shtatëzanisë së Ljubës me dorëshkrimin e romanit “Pjella” të Martinin të munguar, teoria kuazi shkencore e latinistit Zef që ka njohur jetën në anën e saj më të errët në kampe dhe burgje dhe që rehatinë e tij të vërtetë e gjen midis librave, i japin kuptim metaforës së fuqishme të ngjizjes së papërlyeme, duke e shenjtëruar ndershmërinë dhe besnikërinë e duke goditur tradhëtitë dhe spiunimin dhe shoqërinë e dhunës dhe të terrorit ndaj individit.

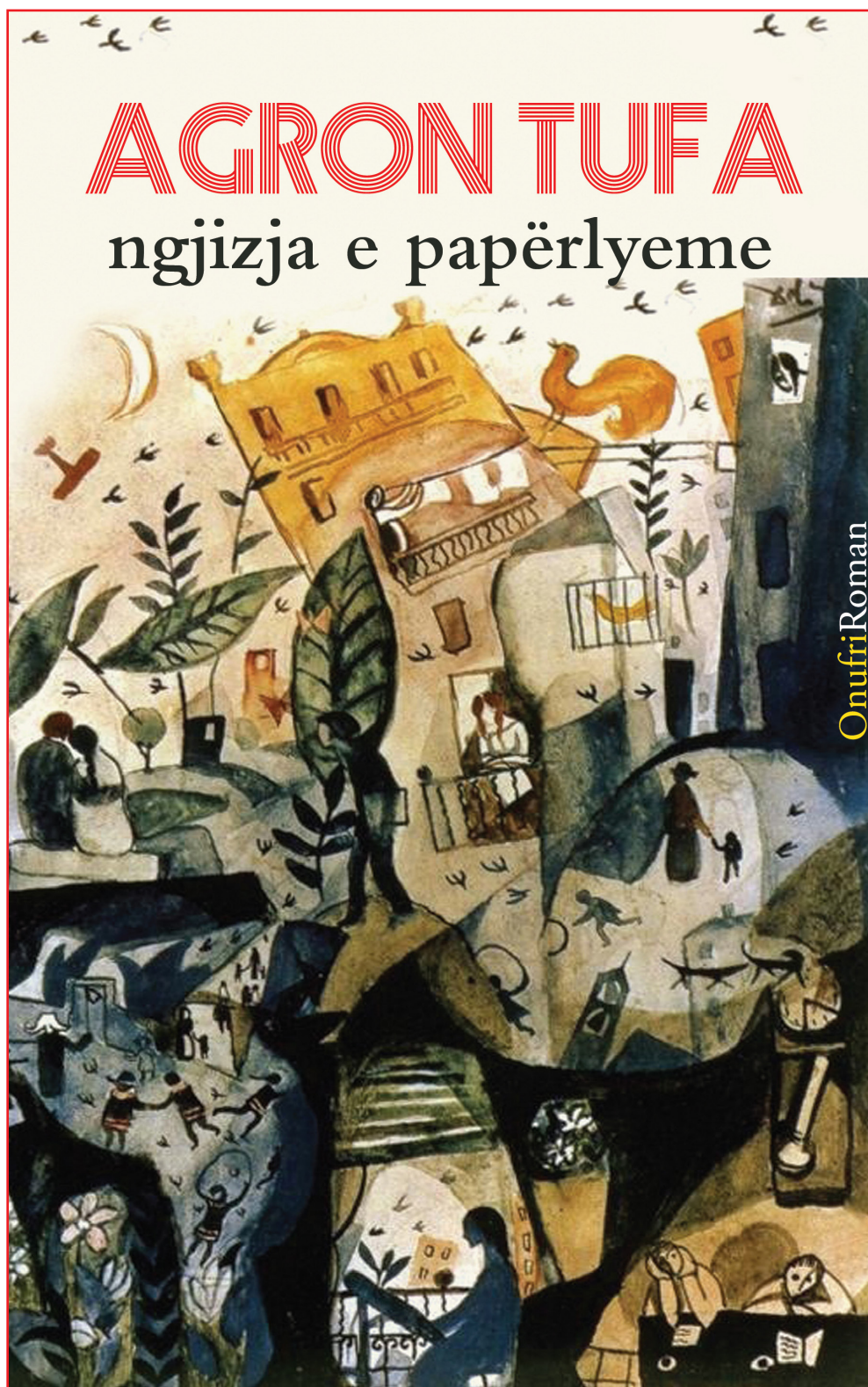
Ky roman mund të lexohet edhe si roman i fjalës së gdhendur letrarisht, i fjalës së zgjedhur me ngarkesë të madhe mendimi.

Me fraza ku natyrshëm veprimi i vishet edhe meditim i thellë dhe dialogu intelektual e jetësor, (shpesh herë filozofike dhe të shprehura në sentenca), me shkruarjen e pacipë deri në thelbin e gjerave: tek instikti, me historitë tepër të gjetura, që sjellin dhimbje apo gezime, me trishtime apo dyshime, ky roman zë një hapësirë të munguar ne hierarkinë e letërsisë bashkëkohore dhe ngjitet në lartësitë e saj më të mira.

Ky roman mund të lexohet edhe si të gjitha këto mënyra së bashku, si letërsi e mirë, letërsi e vlerave, ku një ndër vlerat kryesore është e vërteta dramatike.

P.S.

Ka edhe një mënyrë tjetër për të lexuar këtë roman: duke vlarë mendjen gjatë leximit për të gjetur ngjashmërinë me njerzit që kemi njohur realisht në jetë. Po kjo do ishte mënyra më e padobishme, sepse në këtë mënyrë nuk do të shijonim dot të plotë mjeshtërinë e autorit në gdhendjeve dhe plotësimin e personazheve letrarë, do të humbim magjinë e trillimit letrar e kapriçion artistike që plotëson jetën dhe e kthen atë në letërsi të bukur e të fuqishme.

Diku nga fundi i shtatorit që sapo shkoi, botuesi Hida më vuri në dijeni për daljen e librit *Kadare, një disidencë letrare*, (Bot. Fan Noli. Përkth. Irena Rambi & Bashkim Shehu). E para gjë që më shkoi ndërmend ishte se bëhej fjalë për një temë të njohur, një temë të trajtuar tashmë. Prej 30 vitesh e lakojmë fjalën *disidencë*, më së shumti duke këmbëngulur te *mungesa* e saj përgjatë viteve të diktaturës.

Sidoqoftë, ia nisa duke kërkuar informacion mbi autorin e librit. Dhe mësova se Jean-Paul Champseix, ishte njëri prej dy pedagogëve të letërsisë frënge, aq shumë të lakuar në Tiranën e viteve '80. Nuk isha atëherë studente e filologjikut. Fakulteti ku studioja ishte në anën tjetër të Tiranës. Por, kishte mbërritur megjithatë, deri tek ne, jehona e dy pedagogëve të huaj që mesa duket kishin ndezur drita në jetët e studentëve të tyre, sadoqë jetohej në një hapësirë të përgjithshme të errët. Ne, studentët e degëve të tjera, do të kishim dashur një pedagog si Jean-Paul Champseix apo Elisabeta.

Por, sadoqë ky ishte një detaj tërheqës, tjetërkund u përqendrua vëmendja ime: autori i librit më bëri të mendoj për këndvështrimet e ndryshme nga mund ta shohësh një veper letrare duke besuar se *këndvështrimi* është i pari që bën diferencën.

Padyshim, këndvështrimet janë të shumta, të pafundme dhe të ndryshme nga njëri-tjetri. Por në vija të përgjithshme mund të diferencohen dy:

Nga *jashtë* dhe nga *brenda*.

Kur them *nga brenda* kam parasysh një studiues shqiptar që interpreton veprën letrare të një shkrimtari shqiptar: studiuesi ka jetuar në të njëjtën kohë, botë, atmosferë me shkrimtarin. Pa pasur përputhje të plotë, mes njërit dhe tjetrit, ka pika përputhjeje, gjithsesi. Është një këndvështrim i favorshëm, pse jo. Është si ta zbulosh një qytet duke depërtuar brenda tij, duke ecur rrugëve të tij, duke ndalur për të prekur me dorë çdo detaj, çdo vitrinë dyqani, tryezë bari, hyrje pallati, ballkon apartamenti, duke hyrë edhe brenda tyre...

Kur flas për këndvështrimin *nga jashtë* kam parasysh një studiues të huaj që interpreton veprën e një shkrimtari shqiptar. Në një mënyrë të thjeshtëzuar, përfytyroj një vëzhgues të qytetit nga larg ose nga lart. Si të jetë ngjitur në majën e një kodrine. Si të jetë duke e parë Tiranën nga lartësia e Dajtit. Ka mundësinë kësisoj, që ta rrokë të tërën me një shikim, të shohë gjarpërimet e rrugëve, konturet e jashtme qytetit, pikat e larta dhe të ulta me gjithë smogun që e mbështjell. Është një pikë shikimi e rëndësishme.

Por nuk është diçka që ndodh përditë të kesh njëkohësisht mundësinë për të vëzhguar qytetin nga të dyja këndvështrimet. Është situata ideale: në një rast të tillë, pa dyshim, e njeh më mirë qytetin. Ke shëtitur rrugëve dhe rrugicave, ke parë arkitekturën nga afër dhe pastaj zbulon urbanistikën, nga larg e nga lart duke e rrokur me një shikim qytetin, të plotë.

Ky është, në gjykimin tim, rasti i studiuesit Jean-Paul Champseix: Një francez, banor i një vendi demokratik që erdhi e jetoi për disa vite të gjata në Shqipërinë e diktaturës. Kjo është çfarë më duket veçanërisht interesante në rastin e librit *Kadare, një disidencë letrare*.

“Në vitin 1982, – shkruan Jean-Paul Champseix – *rastësia e mutacioneve të Arsimit Kombëtar dhe të Ministrisë së Punëve të Jashtme*, më dërgoi për mësimdhënie të letërsisë franceze në Universitetin e Tiranës. Në atë vend hermetik dhe totalitar mbretëronte një frikë e përgjithshme dhe një mjerim i padëgjuar. Një kapak plumbi rëndonte mbi atë shoqëri policore të gërryer nga kallzimet. Një valë spastrimi po godiste mjediset e udhëheqjes, në

Shënime për librin *Kadare, një disidencë letrare*, Jean-Paul Champseix (Botime "Fan Noli", Përkthyer nga Irena Rambi dhe Bashkim Shehu)

Një këndvështrim i dyfishtë mbi Kadarenë

Nga Art Marku Qëndro

vazhden e “tradhtisë” dhe “vetëvrasjes” së kryeministrit Mehmet Shehu. *Shok armësh i Enver Hoxhës gjatë rezistencës, ai u “demaskua” dhe u shpall “shërbëtor i shumë zotërinjve” nga diktatori, ngase një herë e një kohë paskësh qenë agjent i Gestapos dhe i policisë musoliniane, pastaj i CIA-s, i GKB-së dhe i UDB-së jugosllave. Një komunizëm luftime impononte “Unitetin e çeliktë” dhe në kuptimin e rreptë të fjalës, nuk kishte asnjë disidencë.*

Ky ishte momenti i mbërritjes së Jean-Paul Champseix në Tiranën që ofronte befasitë e saj.

“Para se të shkoja të filloja nga detyra, – vijon studiuesi – *lexova* Dimrin e vetmisë së madhe *asokohe me titullin* Dimri i madh. *Kjo vepër më habiti. [...] Nga leximi në tërësi i këtij romani të vëllimshëm buronte një trishtim shumë i madh. Kjo vepër ndërthen një kompleksitet të jashtëzakonshëm që nuk hyn kurrsesi në kallëpët e realizmit socialist...*”

Kur një studiues letërsie mbërrin në Shqipëri s’mund ta shpërfillë Kadarenë. Jo thjesht dhe vetëm se kërkon të njohë letërsinë e një vendi ku po shkon të jetojë e punojë, por mbi të gjitha, studiuesi në fjalë, është i fokusuar te letërsia e krahasuar. Atëherë cila është letërsia shqipe? Akoma më shumë, cili është kryeshkrimtari i një vendi kaq të papritur e vështirë të imagjinuar për mënyrën se si funksiononte? Një autor për më tepër, që e kish kaluar filtrin e shkrimtarit të pranuar në botën franceze

Jean-Paul Champseix

ISMAIL KADARE: NJË DISIDENCË LETRARE

SHTËPIA BOTUESE “FAN NOLI”

të librit. Befasisht, se Shqipëria ishte vendi i befasive, te qoshku i rrugës së Elbasanit që quhej LIBRI I HUAJ, teksa mund të gjeje turra me libra të Marksit, Leninit, Stalinit e padyshim të Enver Hoxhës... veç katalogëve me foto të Shqipërisë mund të gjeje fare pak letërsi shqipe: Brenda këtij qarku tejet të ngushtë vetëm një librushkë me poezi të Kadaresë. Pjesa tjetër, me pikatore edhe ajo, ishte përfshirë brenda kapakëve të dy antologjive, veçmas me poezi e veçmas me prozë.

Kështu e shpjegon, pak a shumë, Jean – Paul Champseix procesin e tij të zbulimit të botës letrare shqiptare.

Por te Kadareja duhet ndalur, cilatdo qofshin kushtet e mundësitë për ta njohur më mirë veprën e tij. (Do të vijë një kohë edhe për njohjen e plotë) Duhet ndalur për të zbuluar sidomos të veçantën... mes të tjerash *disidencën*.

Por, çfarë është një disident?

Dikush që i kundërvihet aktivisht një doktrine. Më shumë se dikush që mendon kundër, është dikush që shprehet, qartë dhe haptas, kundër.

Po nëse kundërvënia është një refuzim për të shkruar sipas një metode të përcaktuar në mënyrë të detyrueshme? A mund të jetë disidencë? A është një kundërvënie e hapur?

Po nëse në një vend ku ligjin e bën diktatura një shkrimtar i thyen rregullat e shkrimit? Nëse mes rreshtave hedh

mesazhe? Nëse përdor një gjuhë të dykuptimtë që i bën lexuesit të mendojnë? Nëse personazhet pozitivë dhe negativë nuk janë të futur në kallëpe dhe nuk janë në luftë të pashmangshme me njëri- tjetrin? Nëse “pozitivi” nuk mbizotëron gjithnjë ndaj “negativit”? Nëse atmosfera është gri në vend që të mbulohet nga rrezet e praruara të diellit?... A është kjo disidencë? A është një kundërvënie e hapur?

Me gjasë po dhe mund të përcaktohet si *disidencë letrare*. Kundërvënia, tek e fundit, është. E zeza mbi të bardhë. Herë herë është e kamufluar, por është megjithatë dhe bën rrugën për te pritësi. Madje ka mbërritur tek ata të cilëve u është drejtuar. Dikush e ka marrë mesazhin, dikush e ka përshëndetur qoftë edhe në heshtje apo në biseda nën zë, dikush tjetër ka ngritur zërin kundër atij mesazhi... Nuk mungojnë, sidoqoftë, ata që nuk e kanë vënë re. Edhe vetë Jean-Paul Champseix e shtron këtë pyetje: *A kuptojë autori plotësisht?*

Nëse jo plotësisht, pjesërisht PO, është kuptuar. Dhe nuk është pak.

Jean-Paul Champseix nuk e lë në hije as “haraçin” se s’mund ta lerë. “Haraçet” janë paguar. Gjithnjë janë paguar. Dhe jo vetëm në Shqipëri.

Një tjetër shkrimtar shqiptar, Besnik Mustafaj, i kushton një ese Nazim Hikmetit. Ai përshkruan syrgjynosjen e poetit turk, në Bashkimin Sovjetik komunist për t’i shpëtuar burgut në vendin e vet. Siç rrëfen dhe Mustafaj, Hikmeti *u detyrua* të shfaqej nëpër tribuna të kuqe, të shkruante ode himnizuese për sukseset e klasës punëtore. Ishin poezi të dobta por duke i shkruar këto, i kishte dhënë mundësinë vetes të botonte poezitë e dashurisë, ato perlat e vërteta, ndër më të çmuarat e poezisë botërore të shekullit XX. “Çfarë do të kishte fituar njerëzimi – shkruan Mustafaj në esenë e tij – *nëse do të kish pasur një viktimitë* më tepër në gulag, qoftë ky edhe me emrin Nazim Hikmet, ndërkohë që në bibliotekat tona do të mungonin *poezitë e tij?*”

Ia vlen një pyetje si kjo. Përgjigjja, nuk është një justifikim për “haraçin” më shumë se sa përligjeje e përmbushjes së njëres nga arsyet se pse ka ardhur në botë një poet i madh...

Nganjëherë disa “haraçe” paguhen për t’i krijuar mundësi veprës të jetojë. Në rastin e Kadaresë edhe për të hedhur, nëpërmjet pjesës tjetër të veprës, elemente *disidencë letrare*.

“Është e padiskutueshme se “haraçi” që (Kadareja) i paguan diktaturës – vjersha propagandistike, shkrime për ngjarje konkrete – nuk mund të përbëjë kundërpeshë ndaj një krijimtarie të rëndësishme romane dhe ngarkesa kritike është thelbësore dhe e hershme.” – gjykon Jean-Paul Champseix

Studiuesi frëng, që e ka njohur Shqipërinë dhe diktaturën që përjetoi, për një copëherë të mirë, është *i ftohtë* në gjykimin e tij.

Ne këtu brenda, shpeshherë reagojmë emocionalisht. Gjykojmë, ndoshta edhe padrejtësisht, duke pasur me vete edhe justifikimin. Shpesh, edhe pavetëdijshëm, ndikohemi nga arsye jashtëletrare. Arsyet janë të shumta. Por një francez nuk do t’ia dijë për emocionet. Se s’mund të emocionohet. Shkrimtari nuk është i tiji, bota brenda së cilës shkrimtari ka shkruar, sadoqë studiuesi e njeh, e ka prekur, nuk i përket. Ndaj, gjykon vetëm profesionalisht. Me ftohtësinë e profesionistit...

Ideja fillestare se me librin *Kadare, një disidencë letrare* kishim të bënim me një temë të rrahur, tashmë ka rënë. Për më tepër, vepra letrare që Kadare shkroi nën diktaturë, shihet nën një këndvështrim të dyfishtë.

“Nuk jam hakmarrës, në një mënyrë absolute fare, po bie radha që t'i kujtosh, edhe se i kujton, nuk *don* të thotë se i hakmerresh...” (thënie e Dhimitër Zografi, djalit të Pandeli Zografit, i dënuar me burgim të përjetshëm, nga “*Histori me zhurmues, viti 1949*”, dhënë në televizion me 24 maj 2009)

Pas dy “kënetave” prozaike, pas skenimeve dhe ekranizimeve “të para” dhe pas “historive me zhurmues”, së fundi vjen për lexuesit një studim analitik, vepra e autorit Artan R. Hoxha “*Tharja e kënetës së Maliqit dhe ndërtimi i regjimit komunist në periferi të Shqipërisë*” nga botuesi “Onufri”. Libri ka parathënien, si hyrje. Libri ndahet në katër kapituj: “*Projekti*”, “*Flijimi*”, “*Bonifikimi*” dhe “*Ndërtimi*”.

Të bazohesh në një vepër letrare, apo të mos bazohesh në realizimin e një veprë të zhanrit tjetër! Këtu është çështja! Më mirë ta tejkalosh artistiken për ta dokumentuar realitetin! Skenari i filmit “*Vitet e para*” (1965) është i bazuar në veprën “*Kënetë*” të autorit të skenarit, shkrimtarit Fatmir Gjata.

Nën ndikimin e vazhdueshëm të filmit (kisha harruar rileximin e romanit “*Kënetë*”) dhe dikotominë mes filmit dhe veprës, në lexim krijohet një afri e llojit të vet për të nxjerr shtresën reale të projekcionit kinematografik. Nëse tashmë romani “*Kënetë*” ishte krijim letrar, filmi “*Vitet e para*” vepër ekranizim, libri i Artan Hoxhës gërsheton një arkiv të gjerë me dijen më të thellë për tërë atë periudhë “të shkurtër” me shkaqe, ndërtim e pasoja të mëdha këtu e 70 vite më parë.

Kronologji (Një histori e shkurtër e një ngjarjeje e cila u “kthye” në prozë, u inskenua dhe u ekranizua postfestum)

1946 Fillon puna për bonifikimin e fushës së Maliqit

1946 Gjyqi i sabotatorëve të Maliqit

1959 Botohet romani “*Kënetë*”. Autor: Fatmir Gjata.

1961 Regjisori dhe studiuesi i teatrit Esat Oktrova në Teatrin “Migjeni” dramatizoj romanin “*Kënetë*”

1962 Teatri i Korçës inskenon romanin e Fatmir Gjatës “*Kënetë*” nga regjisori Pirro Mani...

1963 “*Bonifikimi i kënetës së Maliqit nuk zgjati një vit, as dy, por plot shtatë vjet.*” (Artan R. Hoxha “*Tharja e kënetës së Maliqit*”, faqe 186)

1965 U shfaq filmi “*Vitet e para*” me regji të Kristaq Dhamos ku interpretuan aktorë si Pirro Mani, Sandër Prosi, Ilia Shyti, Edi Luarasi, Pandi Raidhi, Margarita Xhepa, Bexhet Nelku, Marie Kraja, Violeta Manushi, Dhimitër Pecani, Lazër Vlashi etj. Filmi u xhirua thuajse plotësisht në qytetin e Korçës dhe premiera u dha në kinemanë “Morava” të Korçës më 21 mars 1965. Ky film u nderua me Çmimin e Republikës së Shkallës së Dytë për regjinë ...

1996 Botohet romani “*Kënetë e vdekjes*”. Autor: Makensen Bungo. Për dy romanët të shkruar dhe të botuar në kohë të ndryshme (1959 e 1996) shkrimtari Vizar Zhiti në shkrimin “*Dy romane-një kënetë...*” (botuar në vitin 2020) shkruan “*Tani më duket se dy romanet kanë mbetur përballë njëri-tjetrit si në një duel, ky fat u ra dhe në përlëshjen morale të tyre përdorin armët, me të cilat janë pajisur: e vërteta kundër mashtrimit, vuajtja me përtalljen e saj, dënimin me harresën vrastare.*”

Krahasimi (Utopia dhe distopia e një realiteti në të cilën triumfon idealja përpara divergjencave)

Tharja kishte parahistorinë e saj. Elitat urbane të Korçës, shkruan autori (faqe 39)

Shënime për librin e historianit Artan Hoxha “Tharja e kënetës së Maliqit”

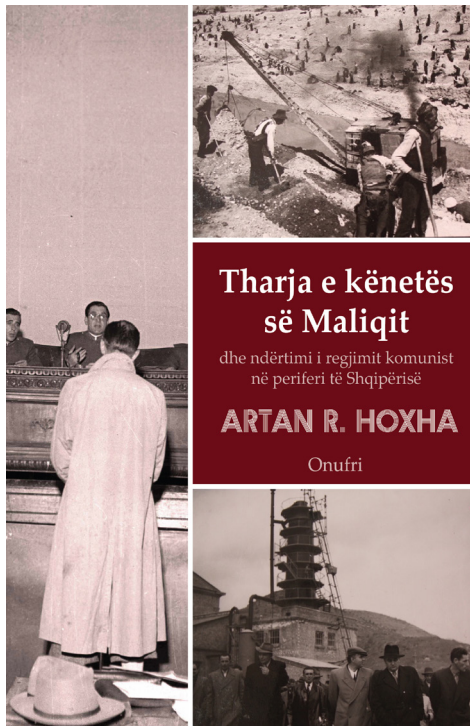
PROLOG PËR RILEXIMIN E NJË STUDIMI GJITHËPËRFSHIRËS

Nga Enver S. Morina

e interpretuan si “*ideologji e rigjenerimit perandorak*” dhe më pas “*rigjenerim kombëtar*”. Pikërisht detaji i fjalimit të Mehdi Frashërit si fusnotë-citat që në vitin 1927 na bënë me dije interesimin dhe rëndësinë e tharjes së kënetës.

“Teatri politik” dhe “spektakli pedagogjik” i një gjyqi përmes një propagande gjuhësore? Originaliteti i një filmi (“*Vitet e para*”, 1965) dhe librit (“*Tharja e kënetës së Maliqit*”, 2021) në “regjime” të ndryshme, ndërhyrja e gjuhës dhe rëndësia e saj, në një mes të largët krijimi, janë paradigma në thellësi të trajtuara nga autori. Fillimisht duke u bazuara në diskursin e filologut gjerman Viktor Klemmer se pas fundit të Luftës së Dytë Botërore autoritetet e Rajhut të Tretë se gjuha përdorej për “*të prodhuar dhe riprodhuar pushtet*”. Është citimi i një eseje të filozofit gjerman Valter Benjamin që përmes krahasimit na fut tërësisht në ingranazhin e të mëpastajmës. Ai krahason punën e operatorëve të filmave me atë të kirurgëve dhe thotë se “*njerëzit që ushtrojnë këto dy profesione depërtojnë indet e realitetit dhe i manipulojnë ato.*”(76-77). Dhe pikërisht një postmortum i shekullit XXI, debati i nisur për dhënien a ndalimin e filmave të Kinostudios ka shëmbëlltyrën e një vendimi për të ndarë drejtësinë që vije nga ajo kohë. Dhe për filmin ekranizim “*Vitet e para*”. Dilema e një historiani në kuptimin dhe ndarjen e të vërtetës nga trilli? Kjo është çështja e autorit të librit “*Tharja e kënetës së Maliqit*” (79). Nga kjo rrjedhimisht kontesti dhe debati për filmat e Kinostudios e në veçanti filmi “*Vitet e para*”. Aktori dhe regjizori i njohur i teatrit Pirro Mani fillimisht inskenon romanin “*Kënetë*” më pastaj do interpreton rolin kryesor në filmin “*Vitet e para*” i bazuar në veprën e Fatmir Gjatës.

Në faqe 88 krahasimi marimanga-Fullc. “*Sipas autoriteteve komuniste shqiptare Harri Fullc ishte merimanga që kishte endur fijet e rrjetës së spiunëve që mbulonte vendin, të cilën ai kishte nisur ta tirrte qysh gjatë kohës së Ahmet Zogut, në vitet '20-'30.*”

Në faqen 92 autori ndërlidh krahasimin e diskursit konvergjentë me një fusnotë citati: “...komunistët shqiptarë ishin të ngjashëm me puritanët anglezë e amerikanë të shekullit XVII.”

Sipas raportit dhe inxhinierëve një rrëfim artistik i thënë nga autori.

Ndërhyrja e shtetit dhe shteti si “shërues”. Një nga fragmentet më të arrira të këtij libri. Shpjegim dhe krijim brilant që rilexohet pafundësisht. Krahasimi i plagëve të tokës së sëmure të Maliqit me ato të një pacienti diabetik. (94-95) Krahasimi mes bashkëkohësisë dhe mitologjisë: PKSh kërkonte shkaqet e dështimit të forcat e errëta të nëndheshme njëlloj “*si me rastin e legjendës së Rozafës, ata kërkonin një fli.*” (113)

Krahasimi mes realitetit dhe hapësirave të pafundme sovjetike: bonifikimi i Maliqit-fshatrat e gjeneralit Potemkin (136)

Analogjia e një krahasimi divergjentë: “*Në Maliq shohim të shfaqet e njëjta sindromë si ajo për të cilën flet Dimitri Furmanov në biografinë e heroit sovjetik, Vasili Çapajev.*” (157)

Divergjencat e krahasimeve tek shembujt e të burgosurve në Bashkimin Sovjetik dhe Gjermaninë Naziste dhe konvergjencat e përputhshmërisë krijuese të romanit të Makensen Bungos me realitetin. Krahasimi konvergjencë në kohë dhe sistem tjetër si pasqyrim postmortum jo vetëm të narratives komuniste por edhe krijimit artistik të zhanrit të romanit realist. Fillimisht imazhi i të burgosurve në kampet e përqendrimit në Bashkimin Sovjetik dhe Gjermaninë Naziste dhe pastaj “ndërhyrja” në mitologji: “*Bungo i krahason shpesh të burgosurit në romanin e tij me skllëvërit që ndërtuan piramidat e Egjiptit të lashtë, aluzion ky që e vendos regjimin komunist shqiptar në kategorinë e “despotizmit oriental”. E thënë ndryshe, në të njëjtën mënyrë që regjimi dehumanizoi të deklasuarit dhe “armiqtë e popullit” po në të njëjtën mënyrë shihet se si në kujtimet e tyre viktimat dehumanizojnë viktimizuesit. Ky ligjërëm, që kthen me kokëposhtë narrativen komuniste por që ruan boshtin aksiologjik dhe dikotomitë e krijuara prej saj është bërë dominues pas rënies së komunizmit dhe nuk lejon një debat më të hapur mbi periudhën komuniste të vendit dhe efektet afatgjata të saj.*” (184-185)

Krahasimi i numrave në kuptimin e statistikave. Romani i Jevgenj Zamjatinit “*Ne*” dhe numrat sipas Enver Hoxhës për syrin e pushtetit. (222)

Dija e një studiuesi dhe niveli i absorbimit krijues në gjithëformimin intelektual nis nga psikologjia e historianëve tek pritshmëritë e funksionarëve të hierarkisë komuniste nga qendra në periferi dhe anasjelltas. Një analizë për citatin në një libër studim historik për kohën e sotme. “... duke u përqendruar tek interpretimet që kuadrot partiak në kantierin e Maliqit i bënin ngjarjeve, krijohet mundësia të mësohet për parametrat e përzgjedhjes së fakteve dhe konceptet përmes të cilave ato analizoheshin dhe lidheshin.” (90)

Me tharjen e kënetës së Maliqit shkallëzimi hierarkik i “nofkës” së ndërtimeve socialiste si parafrazim i tri periudhave shteruese para “pesëvjeçarëve” ideologjik: “*nisi ndërtimi i Shqipërisë*”, “*dëshmia e parë e ndërtimit të socializmit*” dhe “*vepra e parë e madhe e regjimit komunist.*” Konkluzione të thukhtë dhe mirëvlerësuar edhe në pikëpamje artistike shkencore. “*Projekti, do të kthehej kështu në një palimpsest, rishkrimi i vazhdueshëm i të cilit do të ishte i mbushur me tensione, konflikte, e drama, karakteri i të cilave do të ishte teknik, ekonomik, institucional, organizativ, dhe politik. Bonifikimi ekspozoi gjithashtu vështirësitë shumë të mëdha që kishte qendra për të njohur, kontrolluar dhe rregulluar periferitë, e për rrjedhim, të përçonte pushtetin e saj në to dhe t'i jepte formë atyre në përputhje me vizionin që ajo ndiqte.*” (137)

Citati (Hyrje në përgjithësimin sentencial në konglomeratin e dijës kontekstuale të leximit të parë pa koment)

Referenca sentenciale është një pikë udhëkryqi ku thellohet më tej mesazhi universal që sjell autori me anë të veprës. Sentenca ngërthen tërë rrëfimin më vetëm edhe një fjali. Dhe si citat edhe me një frazë. Herën e parë si pikënisje, herën e dytë si pikëmbërritje. Sentenca është qëllim shterues i un-it të autorit. Komentet, nënteksti dhe intertekstualiteti i një citati mbeten në nënvetëdijen e çdo lexuesi duke e “dërguar” mesazhin dhe porosinë tek shtresat me të thella të receptivit. Pritjes.

Ideologjitë që kanë ushqyer dhe drejtuar veprimtarinë e shtetarëve shqiptarë në sistemet e ndryshme politike që kanë qeverisur vendin janë shpalosur në formën e nacionalizmit antiperandorak, komunizmit antiborgjez, apo liberalizmit antiautoritarist. (5)

Kujtesa historike është thellësisht politike dhe konfliktuale. (14)

Përmasat nuk tregojnë domosdoshmërisht rëndësi. (25)

Nuk ka pushtet pa subjekte dhe subjekti formohet nga pushteti. (27)

Jeta e shqiptarit të zakonshëm dallohej nga thjeshtësia spartane. (51)

Në Maliq komploti kishte gjetur një tokë pjellore në radhët e stafit teknik. (73)

Filozofi gjerman, Valter Benjamin, në një ese të njohur të tij e krahason punën e operatorëve të filmave me atë të kirurgëve. Njerëzit që ushtrojnë këto dy profesione, thotë, ai, depërtojnë indet e realitetit dhe manipulojnë ato. (76-77)

Mantra e historianëve “gjithmonë kontekstualizo” ndihmon për të kuptuar situata si ajo e Maliqit, pa e detyruar hetuesin e historisë të bëjë një ndarje të prerë ndërmjet realitetit empirik dhe atij të ndërtuar dhe perceptuar në mendjet e aktorëve historikë. (79-80)

Trillet na informojnë për realitetin që hartuesit e dokumenteve prodhojnë, për botën që krijohej në zyrat e burokracisë dhe policisë, për mënyrën se ky realitet shihej dhe interpretohej. (80-81)

... shpesh informacioni merr formë nga qëllimet e vëzhguesit dhe jo nga të vëzhguarit. Historiani Lin Viola, paralajmëron se vëzhguesi është një entitet shumë problematik, pasi ai është i kapur në rrjetë marrëdhënesh pushteti, hierarkish institucionale, fjalori dhe ligjërimi, i cilit kushtëzohet nga audienat. (90)

Maliqi, nuk ishte një rrethinë moçalore e Shqipërisë, por një front i një konflikti me përmasa titanike. (91)

Mbi të gjitha, rasti i Maliqit ishte një pedagogji në praktikë e mënyrës se si regjimi

komunist klasifikonte shtetasit e tij në shërbëtorë të Satanit kapitalist amerikan të cilët kërkonin të prishnin ndërtimin e Kamelotit shqiptar apo në ata që ishin mbrojtës së fortesës komuniste. (92)

Dështimet krijojnë mundësi shumë të mëdha për shtetin të zgjerojë sferën e tij të pushtetit. (120)

Ksenofobia ishte nganjëherë edhe më e fortë se çdo antagonizëm i supozuar ideologjik ... (154)

Qëllimi kryesor i udhëheqjes komuniste ishte të hynte në aleancë me popullsinë në përgjithësi, në kurriz të vendosur dhe shkrirë me aparatin e pushtetit të organizuar nga PKSH-ja. (186)

Mirënjohja ndaj komunistëve të rënë duhej të përkthehej në mirënjohje ndaj atyre që ishin gjallë dhe mbanin pushtetin. (202)

Për të kuptuar politikat ekonomike autarkike të udhëheqjes komuniste shqiptare përveç kontekstit ideologjik duhet kuptuar gjithashtu edhe historia e vendit dhe brishtësia e tij. (208)

Edhe pse në dukje apolitikë, numrat janë thellësisht politikë sepse ata luajnë një rol me rëndësi shumë të madhe për ndërtimin e realitetit në përputhje me parametrat e ligjërimit të formuluar nga aparati i pushtetit dhe njëkohësisht e veshin atë me aureolën e shkencës dhe saktësisë. (223)

Propaganda e regjimit ndërthurte numrat dhe mjetet figurative për të ndërtuar mitologjinë e tij ligjitimeuse, e cila nuk kufizohet vetëm tek qëndresa Antifashiste, por shtrihej edhe në luftën tjetër për ndërtimin e socializmit. Atje ku nuk kishte ekskavatorë, kishte njerëz që e zëvendësonin punën e tyre duke arritur norma të pamundura dhe tregonin se si vullneti njerëzor kapërcente mungesën e mjeteve dhe varfërinë. Objektivi i shtypit ishte të krijojte një realitet krejt tjetër për Maliqin nga ai që përjetonin ata që punonin në batakun e kënetës së tij. Numrat ishin pjesë e arsenalit që përdorej për të arritur këtë qëllim. (224)

Vendi i punës u shndërrua në një truall me rëndësi qendrore për krijimin e njeriut të qeverisshëm dhe mprehjes së aftësive qeverisëse të regjimit komunistë. (236)

Projekti modernizues i komunistëve shqiptarë ndryshoi pozitivisht mjaft jetë dhe në shkëmbim mori një mbështetje që u shtri për dekada. (239)

Maliqi ishte një kantier i madh dertimin ku modernizmi socialist shoqërohej nga melodia e tingujve të simfonisë së punës. (239)

Socializmi ishte leva e Arkimedit dhe me të punëtorët e rinj dhe regjimi mund të ngrinin në ajër krejt botën. (245)

... sistemet politike dhe socio-ekonomike nuk janë të ngrira në kohë. Përkundrazi, ato janë në transformim të vazhdueshëm. (250)

Pushteti nuk është një atribut, por është një produkt i marrëdhënieve të shumëllojshme dhe shumëfishta. (253)

Epilog (Përftim në analogjitë e hershme krijuese në rrjedhën e studimit të realizmit socialist në letërsi dhe kinematografi)

Literaturë e gjerë si burime të para me dhjetëra fonde, dokumente, gazeta e revista dhe burime të dyta qindra libra e studime të botuara. Në fund gjendet edhe indeksi i emrave.

Në listën e literaturës mungon Fatmir Gjata, edhe pse për romanin e tij është folur gjatë në faqe 7, 8 dhe 250 e 252 siç edhe gjendet tek indeksi i emrave.

Një studim shterues për ndërtimin e regjimit komunist në periferi të Shqipërisë në veçanti tharja e kënetës së Maliqit.

Studimi monografi për kantierin e Maliqit, tharjen, bonifikimin e kënetës, ndërtimin e fabrikës së sheqerit i autorit Artan R. Hoxha duhet rilexuar.

KUPA E ARGJENDTË ËSHTË E MBUSHUR ME HELM ese nga Rexhep Ferri

1.
Shpina e pasqyrës, e fundit të shekullit njëzet:
- A jemi në luftë apo në gjah?
Në mes është ky shënim:
Pritni edhe njëqind vjet!...
Nën ndikimin e ëndrrës mashtruese, kot kërкова përgjigje.
Në luftë e në gjah!
Kush e nisi i pari, është emër i panjohur.
I dyti u vra, para se ta kapte pushkën.
I treti me ëndrra mashtruese e vodhi thesarin e shtetit e të kombit.
Gruaja e tij paratë për t'i ruajtur i futi në banka jashtë shtetit.
Nuk i besonte bankës së shtetit të vet, të kombit të vet.
Don Kishotin shpesh e ngatërrojmë.
Ai nuk i përgjigjet personazhit komik, por trimit që nuk ka pasur fat të mbërrijë me kohë në luftë.
Mbarimi i shekullit njëzet shumë mirë e shpjegon këtë histori.
Me elegancë të jashtëzakonshme, shprehet mllefi dhe mosbesimi.
Shpina e fletës së parë të historisë e tha të vërtetën:
- Luftë pas lufte...
Ndër shumë maska që sot shiten në tregun e maskave, më fatkeqe na doli maska bizantine.
Maskë me fytyrë xhelati.
Me tmerrin e kokave të bishave.
Histori e shkurtër.
Thesar i mbyllur në arkën e sarkofagut.

2.
E marrtë dreqi.
Leckamani i rrugëve u bë dikushi.
Nuk më besohet që e njoh e që e shoh.
Më ka lënë durimi dhe kujtesa.
Jam shumë i turpshëm.
Nëse doni diçka duhet të keni diçka.
Jo për të bërë poza, por për të rrokur një sfidë.
Me kënd të flas.
Harrojeni natën e 40 hajdutëve të Ali Babës.
Të Ali Babës së 1001 netëve.
Për të ruajtur fytyrën e jo maskën.
A jemi afër.
Siç po e shihni, nuk po mund ta zotëroj sekretin.
Imaginata një botë tjetër.
Forca e gravitacionit edhe në ëndërr po na del përpara.
Nuk po e kupton qiellin që e ka mbi kokë.
Mjaft më me Don Kishotin.
Me Shekspirin.
Hamletin.
Me mbretin mbi lumë, mbi lumë.
Vdiq mbreti.
Rroftë mbreti.
Vetullat e rrudhura, të fjalëve të pathëna flasin për të njëjtën kohë.
Kupa e argjendtë është e mbushur me helm.
Bishti i dallëndyshes nuk flet me gjithkënd.
E ardhmja e fatit të njeriut po e shqetëson.

3.
Për të jetuar nuk po na ec.
Të dalim nga loja.

Mos të mendojmë se shpejt po kalon koha.
Në një shtëpi pa kulm.
Nuk po e them kot.
Humbje dhe fitore e çuditshme për maskën e vetmuar.
Për vëmendjen e zhdukur.
Për njerëzit që pozojnë me maskë.
Gjithçka e zezë.
Lirinë shumë herë e kam parë të plagosur.
Në jetën domethënëse.
Harrova t'iu them edhe diçka:
- Në shpinën e pasqyrës, me disa figura të stilit të lartë, loja e madhe e luan lojën e fatit.
Tregtarët e pasqyrave me dy fytyra thonë:
Vetëm bishti i dallëndyshes e shpreh elegancën e fluturimit.
Në pamjen e parë dhe pamjen e tretë.
Shëtitja e bishtit të dallëndyshes me krenarinë e Murit kinez e përshëndet Piramidën me një sy.
Me lojën e fatit koha e kujtimeve mbyllet në mendjen e shikimit frontal.
Syri frontal.
Ende lufta e kentaurëve dhe lapidëve mbeti legjendë...

4.
Në gjysmë shtizë të flamurit ra edhe një det në zi.
Tani ju keni ardhur në ekspozitën e mitit për burrin dhe gruan.
Të njerëzve me kokë dhe pa kokë.
Dhe të mitit për zotin që ende është mes nesh.
Nuk na intereson më lufta.
Luftërat po bëhen për t'u pasuruar hajdutët.
Nuk është koha për të humbur më shumë kohë.
Kjo liri nuk është më liri.
Kush e ka rrëzuar lirinë nga kali nuk po flitet.
Nga një botë e dalë nga kontrolli, ku flet jeta dhe vdekja kemi hyrë në një krizë për të ardhmen.
Për fat të keq prapë na duhet të dëgjojmë atë që vlen ta dëgjojmë.
Nuk duhet të shoh edhe njëherë fytyra

dhe maska të patriotëve mashtrues.

Gjatë tridhjetë e pesë viteve të fundit kam kërkuar të gjej një mik si Kadri Kusarin, si Antonin (Pashkun) dhe disa miq që janë më pak se gishtat e një dore.

Bëra të pamundurën.
E kaluara më thotë:
- Pse më kërkon?
Nuk mendoj se kemi qenë më mirë.
Kemi bërë e s'kemi bërë asgjë...

5.
Gjuha e vdekur dhe gjuha e gjallë e shqiptarëve.
Për lirinë jemi marrë vesh.
Të mbajmë zi për lirinë më shumë se për njeriun.
Pse?
Nuk di të pyes.
Unë kërkoj shpresë.
Kjo kohë e pakohë m'i humb shpresat.
Unë lirinë nuk e pashë në pikturë të madhe, por në pikturë të vogël duke e shkatërruar shqiptarinë.
Pritni pak.
Sherrnaja bizantine nga na erdhi?
Në pazar për të shitur gogla për rrush.
Po puna e rrushit, ku shko?
E kemi lënë për të bërë verë e raki.
Të dehemi para se të na merr gjumi.
E të çohemi kur të na kruhet pas veshi.
Nuk ka më as trima e as heronj.
Bali Katravella me shpatën prej shevari tha:
- Burra, unë shkova!
Mirë e di ku është qielli i shtatë.
Pranvera, pranverë.
Dimri, dimër.
Atje as korbi i zi nuk është korb i zi.

6.
Ambiciet po shkojnë deri te idetë që të mos vdesim kurrë.
Për të arritur këtë qëllim njeriu po bën gjithçka...
Problemi është si të përdoren të gjitha kohët në të njëjtën kohë e të mos plakemi.
Idetë fillojnë me ngritjen e trurit.
Gabimet që flasin për të ardhmen nuk e dinë se çka është normale.
Për të ardhmen...
Faleminderit që më dëgjuat.
Besojini fjalës sime.
Mos mendoni se një ngatërresë është një urdhër dhe një arsye në jetë.
Po ik nga kjo çmenduri.
Po shkoj në bordel të prostitutave e të bëj një qetësi.
Nuk jam as i çmendur e as i dehur.
Gjatë këtyre ditëve kam parë çdo kund shumë paturpësi të paturpshme.
S'ka problem.
Po kërkoj qetësi.
Gjërat s'po ecin.
Ka shumë kërkesa.
Jeta është edhe marrëzi dhe me rreziqe.
Njeriu është më shumë se i çendur.
Mendon se jeta është si ujëvarë e bjeshkëve të larta...

7.
Majmuni nuk e vret majmunin.
Njeriu për pak interesa personale e vret njeriun.
Kujt po i flasim.
Pse po flasim.
Ai që e di, vdes nga plaga në kokë.
Nuk do ta shoh më dritën e diellit.
Edhe pse diellin e kemi mbi kokë.
Pa pasur kohë.
Pa pasur fat.
Alfabeti i grushtit të ngritur lart i komunistëve, me mashtrim e tallje, ende shpërndahet.
Si ta gjejmë, në bisedat tona hyn deri te heshtja.
Kur e kërkojmë ecjen e lirisë.
Edhe njëqind vjet do të presim...
Kupa e argjendtë është e mbushur me helm.

Skënder Hasko, *Rrëfimet e rrugës*,
tregime, botoi Milosao 2017

KUJTIME TË PËRJETËSUARA NË RRËFIME MBRESËLËNËSE

nga Xhevat SYLA

Dherë më ka rastisur që nga shkrimtarë të frytshëm për fëmijë e të rinj, pas shkuarjes së tyre në amshim, të lexoj përmbledhje të tëra me krijime letrare me temë nga jeta e romëve apo e cergarëve. I pari është libri në dorëshkrim, i titulluar “Romano Qurani”, i Rifat Kukajt, që mund të konsiderohet poemë për fëmijë, e cila ende nuk u botua, ndërsa i dyti është libri me tregime për fëmijë e të rinj i Skënder Haskos “Rrëfimet e rrugës”, i cili u botua pesë vjet pas shkuarjes së autorit në amshim.

Derisa të parin e patëm shikuar me të birin e Rifatit, Migjenin, pa i dhënë udhë botimit të tij, i dyti më arriti dhuratë, menjëherë pas daljes nga shtypi, nga vëllai i Skënderit, Arifi.

Edhe Rifat Kukaj, edhe Skënder Hasko i takojnë grupit të shkrimtarëve shumë prodhimtarë në letërsinë tonë për fëmijë, ndaj çdo dorëshkrim i tyre i pabotuar për të gjallë zgjon kërshërinë e lexuesit.

Vepër të pabotuara pas shkuarjes në amshim do të kenë lënë edhe shkrimtarë të tjerë të afirmuar, por mua m'u imponua të mendoj për këta të dy nga shkak se që të dy lanë nga një vepër të shkruar në të njëjtën temë - jetën e romëve, përkatësisht të cergarëve, e cila do të jetë e lidhur me kujtimet e tyre si autorë, por edhe me kujtimet e shumëkujt nga brezat e mëhershëm si lexues.

Romët si komunitet janë quajtur edhe me emra të tjerë, si gabel, gagj e të tjerë dhe rëndom kanë pasur, madje edhe kanë lagjet e tyre në qytetet apo qytezat e ndryshme, ku kanë bërë jetën dhe nga ku si me ojna janë inkuadruar në jetën sociale e shoqërore të qytetarëve të tjerë të rrethinës, ndërkaq cergarët kanë qenë qytetarë nomadë, të cilët kanë shëtitur nga vendi në vend duke bërë lagjet e tyre të përkohshme me çadra në hyrje të vendbanimeve, ku kanë bërë një jetë më të mbyllur, përveç rasteve kur kanë pasur nevojë të shesin ndonjë prodhim të tyre apo t'i ofrojnë popullatës si shërbim ndonjë mjeshtëri më të rrallë që e kanë zotëruar. Përveç këtyre mjeshtërive të mjeshtërive të veçanta të cilat kanë qenë zeje burrash, nga bota femërore e këtij komuniteti kanë ekzistuar falltoret, të cilat kanë shëtitur nga shtëpia në shtëpi për t'ua shpalosur “fatet” dhe “të vërtetat” njerëzve dhe familjeve të tyre.

Jetën e të dy këtyre komuniteteve, siç e theksuam, rëndom e ka shquar mbyllja brenda vetes, por edhe harmonia. Posaçërisht kanë qenë interesante dhe të hareshme festat e tyre, muzika dhe vallet. Integrimi më i suksesshëm i tyre në jetën shoqërore të mjedisit nuk ka qenë i lehtë. Janë më të rralla rastet e suksesit të të rinjve të këtyre komuniteteve, posaçërisht të romëve, në ngritjen shkollore apo raste të shpërthimit dhe afirmimit të talenteve të veçanta, para së gjithsh në lëmin e muzikës. Ndërkaq sa i përket cergarëve pothuajse nuk ka pasur raste të gjenden në shkollë apo në aktivitete të tjera shoqërore të mjedisit. Ata nuk kanë pasur vendbanim të tyre të përhershëm. Pikërisht për shkak të mbylljes në vetvete, ata kanë zgjuar përherë interesimin dhe kërshërinë e të

tjerëve të mësojnë dhe të dinë më shumë për jetën e tyre, ndaj nuk janë të rralla rastet që shkrimtarët të kenë shkruar për ta. E kujtoj me këtë rast përmbledhjen me poezi “Romanella” të Ymer Shkrelit, të botuar në rininë e tij të hershme, por i kujtoj edhe pozitë e Federiko Garcia Lorkës, të cilat mund të kenë shërbyer edhe si nxitje e autorëve për t'i përjetësuar kujtimet e përjetimet e veta nga jeta e pjesëtarëve të këtyre komuniteteve.

Si rezultat i kësaj kërshërie dhe i kujtimeve na vjen edhe libri më tregime i Skënder Haskos “Rrëfimet e rrugës”, njëri prej librave më të mirë të tij në prozën tonë për fëmijë e të rinj. Tregimet e këtij vëllimi i shquan rrëfimi i ngrohtë, kryesisht në veten e parë, si përjetime të subjektivit krijues. Kjo i bën të gjalla dhe të përjetuara edhe përshkrimet, por edhe dialogët e personazheve, në të cilët pothuajse përherë është i pranishëm rrëfimtari apo subjekti krijues. Ky fakt bën që rrëfimi të pranohet dhe përjetohet shumë i sinqertë. Ato procedohen në një mënyrë të përshtatshme për t'u receptuar nga lexuesit fëmijë dhe të rinj. Shumica e tyre vijnë si kujtime të rrëfimtari, rrëfime rëndom për një kohë të shkruar, të fëmijërisë apo të rinisë së tij për situata interesante në të cilat do të gjenden personazhet, e nga të cilat, si rëndom në tregimet e Skënder Haskos, dalin edhe mesazhet e vlefshme për lexuesin.

Skënder Hasko e njeh mirë mendësinë, psikologjinë, por edhe shprehjet karaktersitike të këtij komuniteti, njohje kjo që shprehet para së gjithash në gjuhën e personazheve si një e folme e veçantë.

Tiparet e tyre dalin të qarta edhe nga përshkrimet që u bëhen. Në tetë tregimet e këtij vëllimi lexuesi gjen njohuri interesante për jetën e këtij komuniteti dhe për fatet njerëzore. Në tregimin “Romja flokëverdhe” gjejmë një histori interesante të fatit të vajzës së bukur flokëverdhe, e cila me pamjen e saj të ndryshme nga fëmijët e tjerë të të njëjtëve prindër ka zgjuar kërshërinë e njerëzve të dinë më shumë për të. Kjo do të shpaloset nga e ëma e saj, Esmaja, para narratorit, ku del në pah fati i dhimbshëm i romes flokëverdhe, por edhe shpirti human i çiftit rom dhe i familjes së tyre. Dhembshuria përshkon edhe tregime të tjera të këtij vëllimi. Në tregimin me titull “Dhembshuri” bëhet fjalë për Qerimin, romin e vogël, i cili vijon mësimet në shkollë, në mjedisin ku dikur vinin vetëm pranverave duke zënë vend diku me çadra. Mirëpo familja e Qerimit të vogël kishte vendosur të jetonte përgjithmonë aty. Familja e Qerimit jetonte me një punë të ndershme dhe mjaft të rrallë: thurnin kosha për bereqetin, kanistra për rrobat e shporta për frutat... Madje, shtohet këtu, se “ata thurnin edhe tamuzanët e rakisë e të verës, pa të cilët burrat e fshatit e ndjenin veten si peshku pa ujë...” Mirëpo ajo punë nuk iu sjell para të mjaftueshme për të mbetur gjallë. Për këtë Qerimi i vogël nuk del me shokët e shoqet e klasës në pushimin e madh midis orëve për të ngrënë. Kjo i bie në sy mësuesit të tij dhe ai ushqimin që ka marrë për vete e ndan me nxënësin e tij të varfër. Të njëjtën gjë bën edhe shoku i tij i klasës, madje dhe i bankës, në këtë rast narratori i tregimit, i cili preket nga fati por edhe nga ndershmëria e shokut të tij. Edhe në këtë tregim, si rëndom në tregimet e veta, Skënder Hasko, nëpërmjet shpalosjes së shpirtit human të mësuesit para së gjithash, por edhe të nxënësvë të tij arrin efektin e duhur edukativ të krijimit të tij. Narratori, duke e veçuar mësuesin në këtë përshkrim, thotë: “Zemrat tona ishin të mëdha sa zemra e mësuesit tonë, që, për ne nuk kishte shok në botë”. Si të këtilla, tregimet e Skënder Haskos përherë kanë qenë dhe mbeten tekste të përshtatshme për librat e leximit të nxënësvë të shkollës fillore, meqë në to ata do të gjejnë edhe argëtim, edhe mësim, edhe edukim. Skënder Hasko shquhet për përshkrimet racionale dhe mjaft të bukura të personazheve dhe të ambienteve, për depërtimet e thella në shpirtin e personazheve dhe për paraqitjen e

situatave mjaft prekëse por të përshkuara jo rrallë edhe me një humor të lehtë. Shprehja me humor është edhe një veçori e krijimeve letrare të këtij autori. Ajo na vjen nëpërmjet përshkrimeve dhe krahasimeve të ndryshme, në një formë të lehtë dhe mjaft freskuese. Për shembull, Loreta e tregimit “*Zemërimi i Loretës*”, shitëse lodrash në rrugë, duke i folur gagjjes blerëse për magjinë e lodrave, i thotë: “Pa le kur sheh ndonjë gjë që të tremb, bërtet “uh e uaaa”, dhe të njomen brekët nga frika...” Ose, shprehja me humor e fituar nëpërmjet krahasimit: “Të duket se ajo koka jote që ma paske sa një bostan, ditka më shumë nga koka ime?” Loreta i do lodrat e saj, i përjeton ato si qenie të gjalla, me shpirt, pikërisht ashtu siç i përjetojnë fëmijët personazhet e ndryshme të filmave vizatimorë. Asaj i pengon kur blerësit nuk ia kuptojnë këtë ndjenjë, ndaj në fund të tregimit, pas qortimit që iu bën blerësve që nuk besojnë se lodrat ndiejnë, nëpërmjet një personazhi lodër thotë: “Çudi me këta njerëzit! Nuk besojnë asgjë nga bëmat e kukullave, kurse ne duhet t'i besojmë patjetër ato që bëjnë e thonë ata, edhe sikur gënjeshtër të jenë... Sikur askush të mos besonte në ketë Botë, nuk do të kishte asgjë të vërtetë...” Në këtë mënyrë autori ia jep tregimit dimensionin mësimor dhe edukativ, lexuesin e bën të vrazë mendjen për çështje për të cilat aq shpesh mendojnë fëmijët gjatë rritjes dhe formimit të tyre.

Me një dozë humori kemi edhe urime e mallkime që dalin nga goja e personazheve, e që janë karakteristikë e të folmes së komunitetit të cilit i përkasin. Figuracion të bukur gjejmë edhe në përshkrime të personazheve dhe të veprimeve të tyre, si “...ngrita jakën e palltos së madhe për të “strehuar” qafën time të hollë si rodhan penjsh”. Në tregimin nga e shkëputëm këtë shembull (*Një takim i vonuar*) kemi edhe shprehje të tjera të bukura figurative, si “sytë e kujtesës”, “po e hallakatja mendjen”, “nusen si napolon floriri”, “fëmijët si zogj pëllumbash” etj.

Rrëfimet e këtij vëllimi herë na vijnë si përjetime e kujtime të narratorit, herë si përshkrime të jetës dhe të punës së romëve. Si përjetime, ato bartin në vetë më shumë emocione, të cilat rrëfimin e bëjnë plotësisht të besueshëm dhe interesant. Ndërkaq si përshkrime, ato na e paraqesin jo vetëm mënyrën e jetesës së këtij komuniteti, por edhe mendësinë dhe psikologjinë që del nga rezonimet dhe shprehjet karakteristike të personazheve, nga fatet e tyre, në të cilat shfaqen jo rrallë edhe ide interesante. Megjithatë, mbështetje kryesore për këto tregime dalin të jenë para së gjithash kujtimet nga fëmijëria e rinia e vetë narratorit, përkatësisht autorit. Me artin e tij të rrëfimit ai arriti t'i përjetësojë ato në krijimet që lexohen me ëndje edhe nga lexuesit e vegjël, por edhe nga ata të rritur.

Duke bërë falë për librat më të fundit të Skënder Haskos, të botuar pas vdekjes, “Rrëfimet e rrugës” dhe “S'ka si shoku im”, Sejdo Harka, në shkrimin për veprën dhe figurën e Skënder Haskos, pesë vjet pas shkuarjes së tij në amshim, përcjell fjalët e të vëllait të Skënderit, Arifit, të cilit, Skënderi, kur po shihte se po e linin fuqitë, i paskësh thënë: “E shikon atë tru elektronik? Në “barkun” e tij kam lënë ca “fëmijë”, që do të më mbeten jetimë. Ata duan të takojnë miqtë e mi dhe miqtë e tyre – lexuesit. Besoj se do t'ia gjeni anën për t'i nxjerrë në dritë.” Pra, botim i librit “Rrëfimet e rrugës”, si dhe ai “S'ka si shoku im” na erdhën si plotësim i amanetit të shkrimtarit nga vëllezërit e tij Birçe, aktor, dhe Arifi, shkrimtar. Amaneti i Skënderit vjen me atë stilin original të tij: një humor i lehtë i shoqëruar me figuracion, ashtu siç është i veçantë edhe stili i rrëfimit të tij në aq shumë libra në prozë (tregime, novela, romane), pastaj në dramë, dhe ashtu siç ishte e veçantë edhe ndjeshmëria e tij që del nga krijimtaria e tij poetike si për fëmijë, ashtu edhe për të rritur.

Tregimi

“Raport para një akademie” i Franz Kafkës

Nga Ndue Ukaj

Shkrimtari i madh i temave të thella ekzistenciale dhe veprave monumentale letrare, siç janë “Procesi”, “Kështjella”, “Metamorfoza”, Franc Kafka, ka shkruar edhe plot tregime fantastike. Njëri ndër ta është tregimi “Raport para një akademie”, ku lexuesi ballafaqohet me një personazh krejtësisht të pazakonshëm dhe si i tillë, ai lexuesit i transmeton një përvojë tronditëse. Ky personazh s’ është i llojit të Jozefit, Gregor Samsas dhe as të plakut që e hasim te tregimi i mrekullueshëm “Para ligjit”, por një majmun që paraqet një raport para një akademie.

Shkrimtari i papërsëritshëm që thoshte se “një libër duhet të jetë një sëpatë për të çarë detin e ngrirë brenda nesh”, në këtë tregim lexuesit ia jep këtë sëpatë të cilën ai mund ta përdorë për të çarë detin e ngrirë brenda vetes dhe pastaj, në horizontin e ri, të hulumtojë e kuptojë dilema të thella ekzistenciale, çaraveshjet e shpërfytyrimet identitare, tjetërsimet dhe krizat e thella që zhvillohen në jetën e njeriut, konfliktin e ashpër mes dukjes dhe esencës, mes identitetit si imazh dhe atij që realisht është i thadruar në natyrën njerëzore.

Veprën letrare të Kafkës në përgjithësi e karakterizojnë tema të thella ekzistenciale dhe karaktere që vuajnë thellë e që kërkojnë të gjejnë në brendësi të njeriut kuptimin e jetës, identitetin e identifikimin, sigurinë e drejtësinë, si dhe ndjenjën e qëllimit.

Në fakt, e tillë është letërsia e madhe që hulumton tema të thella ekzistenciale dhe i tillë është ky tregim, ku flitet për një majmun që është adaptuar në jetën njerëzore, ka mësuar sjelljet humane, por teksa i kërkohet të paraqesë një raport para një akademie, ai kujton jetën e tij të thellë majmunore, duke treguar kështu se sa të vështira janë tjetërsimet e identitetit, që ndonjëherë njeriu i bën pavetëdijshëm sa për t’u paraqitur, shfaqur, kamufluuar.

Kafka si shkrimtar me inteligjencë të jashtëzakonshme dhe me imagjinatë mahnitëse, te ky tregim e ballafaqon një majmun me një publik tejet të zgjedhur, një akademi. Dhe kjo është goditja e parë e fortë që shkakton tregimin, i cili është i shkruar në formë të raportit, ku kemi imazhet e një skene dhe të personazhit që ulet aty dhe rrëfen, kurse poshtë tij, qëndron auditori që dëgjon, pa ndërhyrë asnjëherë.

Ky imazh letrar dhe përfytyrimet që shkaktojnë te lexuesi skenat e tilla, janë tronditëse dhe qesëndisëse, sepse s’ka lexues që të mos qeshet të mos ndihet keq me talljen që autori u bënë edhe majmunëve që ndërrojnë identitetet dhe një akademie të përgjumur që kënaqet duke dëgjuar rrëfime majmunësh.

Shkrimtari me humor e qesëndi, përmes një depërtimi të thellë në psikologjinë njerëzore dhe me një alegori të bukur letrare, tregon se ç’ndodh në jetën e njeriut, sa herë ai tjetërsohet. Pra, Kafka me fshikull të ashpër letrare godet të përgjumurit dhe ata të mjerët që rrekën të duken tjetërfare nga ç’janë. E duke u qesëndisë më këtë soj të njeriut, ai e thërret ndërgjegjen njerëzore të shikojë lart, kah një qëllim sublim, kah

idealet e vërteta dhe të mos jetojë i trazuar në zallamahinë identitare.

Majmuni, që në fillim pohon se është i nderuar nga fakti se atij i është kërkuar të paraqesë një raport para një akademie, lidhur me jetën e tij të shkuar si majmun. Kështu, ai rrëfen historinë e tij prej momentit kur një ekspeditë gjahtarësh nga firma e Hakenbekut e kapi në Bregun e Artë. Dhe pastaj tregon sesi u përpoq të tjetërsuhej, por mbetet i vetëdijshëm se natyra e tij majmunore s’ ishte mposhtur tërësisht dhe si dëshmi për këtë tregon momente kur ai ka vizitorë dhe në këso raste i heq pantallonat dhe tregon një vrimë ku u godit nga gjahtarët.

Majmuni e ka të qartë se s’ mund të kthehet plotësisht te e vërteta tjetër, te parajsa majmunore, edhe pse një gjë të tillë do ta dëshironte. Dhe i ndodhur në këtë mes, ai rrëfen përvojën e tij.

Personazhi i Kafkës më tej tregon sesi i kishte vënë vetes për detyrë transformimin dhe arritjet e tij duken të larta, prandaj ka çka të tregojë nga përvoja e tij:

“Po e ndjeja gjithnjë e më shumë veten rehat dhe të përveçuar në botën e njerëzve.”

Ai është tejet ironik me auditorin e tij dhe në një moment shpërthen qesëndia e përcmimi:

“Që të them troç, ashtu siç më pëlqen të përdorë imazhe për gjëra të tilla, pra po e them hapur: edhe majmunëria juaj, zotërinj, lidhur me aq sa keni diçka të tillë prapa në të shkuarën tuaj, po aq nuk të shqitet prej kush, sa edhe e imja prej meje.”

Çka ka mësuar tjetër majmuni që t’i raportojë një akademie?

Ai ka mësuar se duhet të flitet me çiltërsi dhe këtë s’ka sesi të mos e aplikonte me dëgjuesit e tij. Atij iu desh të kalonte nëpër disa faza, derisa arriti në këtë nivel; duke hequr dorë prej shumë veseve majmunore. Dhe, e para gjë që mësoi ishte dorështërgimi, sepse kjo tregonte çiltërsi. Derisa tregon peripecitë tjera, vjen në një moment kur flet për rrugëdaljen, e cila,

sipas tij, është e barasvlershme me fjalën liri. Këtë e kishte mësuar që kur ishte në kafaz. Por, ç’pohon majmuni për këtë vlerë të madhe njerëzore, lirinë:

“Më lejoni të them kalimthi se lira si mjaft shpesh është vetëm një vetëmashtrim mes njerëzve. Dhe kur liria vështrohet si një prej ndjenjave më sublime, po aq sublim është edhe mashtrimi që i përgjigjet.”

Majmuni tregon se kur ndodhej në kafaz shpëtimin s’e kërkonte te arratisja, por te adaptimi me jetën njerëzore. Dhe për të ishte fare e lehtë t’i imitonte njerëzit. Iu deshën vetëm pak ditë që të mësohej të pështynte, “pastaj na u bë zakoni t’i pështynim njëri-tjetrit në fytyrë; i vetmi dallim ishte se unë pastaj e lëpija fytyrën time për ta pastruar, kurse ata jo” - thotë ai.

Me kohë, ai mësohet të thithë çibuk dhe në fund edhe të pijë xhin, edhe pse kundërmimi i tij ia çrrëgullon zorret keq. Mirëpo, ai u mësua edhe me të - dhe në këtë moment, mësuesit e tij, teksa e panë të llastuar, thanë: “Shihni more, ai po na flet!”

Kështu, ky personazh, me ushtrime të forta e të pashoqe, arrin nivelin kulturor të një europianisti mesatar - mendon autori. Ai doli prej kafazi dhe mori rrugën e njeriut, prandaj s’ka sesi të mos e ndjente veten të kënaqur nga ky përparim dhe në fund të tregimit, me një përlulësi u thotë akademikëve: “dua vetëm të përhap dituri.”

Kafka në këtë tregim qesëndiset dhe frushkujt e kamxhikut i drejton kah shoqëria burokratike, liria e maskuar, ndërgjegjja e varrë dhe dija e kufizuar, me të cilën kamufllohet njeriu i secilës kohë. Dhe kështu, ia jep lexuesit një sëpatë që ai t’i çajë akujt dhe të përsiatë thellë e të bëjë një shtegtim të lirë në domethënie e përtejme që ka liria, si përmasa më qenësore e njeriut.

Nëse një majmun mësoi për çiltërsinë, duarshtërgimin, lirinë, mësoi të pinte xhin - që ishte sfida e tij më e madhe dhe në fund, fol dhe përhap dituri, pse një njeri s’e le prapa të kaluarën e tij të keqe, vrazhdësinë, natyrën majmunore? Këtu qëndron habia,

thirrja, tendosja, për ata që e dëgjojnë dhe brofin: ai po flet. Kjo është habia letrare, e realizuar mjeshtërisht, që lë gjurmë dhe shumë pyetje e dilema në ndërgjegjen e lexuesit. Dhe pas kësaj vijë vrullshëm pyetjet e dilemat e maktshme: Ç’ mund të thotë një majmun para një akademie? Apo pyetja tjetër, diç më e sikletshme, pse duhet një akademi të dëgjojë një përvojë të tillë? Për më tepër, a ka kuptim një përvojë e tillë?

Alegoria e tregimit përcëllon fort, meqë është e mbushur me pezëm, hidhërim, qesëndi e humor. Ajo frushkullon, sidomos njeriun që s’e bren ndërgjegjja për asgjë; njeriun që s’shqitet nga natyra e tij e majmunërisë apo që jeton vetëdijshëm në të. Kështu, ky tregim, një shekull e më shumë pas botimit, përçon një mesazh për çdo shoqëri dhe për çdo kohë: njeriu ka nevojë të përherëshme të përmirësohet, të shartojë të keqen e tij dhe të kristalizohet me ndjenja humane.

Çfarë mund të mësojë lexuesi ynë nga ky tregim? A mund të flasë ky tregim edhe për ne e për problemet tona?

Pa mëdyshje se po, madje shumë. Sepse, këtë soj të personazhit, të tjetërsuar nga vetja e tij e të kamufluuar, shoqëria e jonë e dëgjon dhe e sheh kudo dhe çdo ditë: në jetën intelektuale, akademike, mediale e politike. Ky soj i personazhit flet për kauzën e lirisë, qesëndiset me të, flet për dituri, për dinjitet e gjëra sublime dhe qytetari i përgjumur thotë: “po, ai po flet.”

Një tregim i tillë, lexuesin e trimëron, e përmbush, e motivon, në betejën për mirësi, humanizëm e ndërgjegje; në betejën për ta mposhtur anën e errët njerëzore.

Vetëm imagjinata e një shkrimtari shembullor, si ajo e Kafkës, ka fuqi ta godet kaq furishëm dhe me elegancë natyrën e dytë të njeriut, sidomos të atij që mbërrin të jetë në godina të rëndësishme, siç mund të jetëademia, qeveria, drejtësia, etj. Aq të lumtur janë ata me kolltukët e tyre, sa pranojnë të dëgjojnë rrëfime edhe nga majmuni.

Personazhet e Kafkës i shoqëron paradoksi, ambiguiteti dhe absurdi. I tillë është edhe majmuni, të tillë janë edhe akademikët që e dëgjojnë, dhe i tillë është academia. Dhe e tillë është letërsia e Kafkës; një vepër madhështore e plot paradokse, prej së cilës mund të përfitojmë gjithmonë dituri, kulturë e horizonte të reja; të tilla çfarë mund t’i hapë vetëm letërsia me mundësitë e pakufishme që ka për ta nxitur dhe ndihmuar emancipimin e njeriut.

Shkrimtari i mençur Franc Kafka që pohonte se s’ka letërsi të mëdha pa të vërtetën dhe moralin, duke u qesëndisë me cenet, shpirtngushtësinë dhe natyrën e dytë të njeriut - majmunërinë e akëcilit nëse një e tillë ekziston - ai në të vërtetë lexuesin e orienton kah vlerat fundamentale të njerëzimit: kah e vërteta dhe morali, pa të cilat vlera e virtyte shoqëria mund të ngajë në gërmadhe njerëzish të çorientuar. Prandaj, forca tërheqëse e këtij tregimi është e pamatshme, befasuese, tronditëse; një ftesë për të cilën gjithsesi lexuesi ia vlen të meditojë.

KAVAFI, PESOA, MIGJENI : PARALELE BIOGRAFIKE, ANALOGJI TIPOLOGJIKE

-Skicë për një studim krahasues-

Nga prof.as.dr. Anton Pappleka

Në librin *Lulja saksifrazh*, poeti dhe eseisti i njohur botërisht, Octavio Paz ka shkruar: "Ekzistojnë familje shkrimtarësh; megjithatë këto familje nuk i bashkon as gjaku, as gjeografia, por i bashkojnë shijet, parapëlqimet, obsesionet." Megjithëse greku Konstantin Kavafi, portugezi Fernando Pessoa dhe shqiptari Millosh Gjergj Nikolla kanë lindur në vende të ndryshme, kanë jetuar dhe i kanë krijuar veprat e tyre në hapësira kulturore të veçanta, mendoj se ata i përkasin një familjeje letrare, të atillë siç e ka konceptuar Paz- i.

Është e vërtetë se midis kulturës greke, kulturës portugeze dhe asaj shqiptare ka dallime të dukshme, megjithatë nuk duhet të harrojmë se ato përfshihen në areale kulturore më të gjera, siç janë kultura mesdhetare dhe ajo indoeuropiane. Kjo bashkëpërkatesi mund të shpjegojë në shumë raste afritë befasuese midis veprave të autorëve që janë objekt i këtij hulumtimi.

Para se të përqasim jetën e Kavafit, të Pesoa dhe të Migjenit si dhe veprat e tyre, duhet të vëmë në dukje se paralelizmat jetësore dhe analogjitë tekstore kanë natyrë dhe rëndësi të ndryshme. Disa nga këto ngjashmëri nuk varen fare nga subjekti krijues, por janë rezultat i kushteve historike e kulturore, i faktorëve thjesht objektivë, i lojës së misterit të rastësive. Me një fjalë, ato mund t'i quajmë dukuri objektive. Përkundrazi një kategori tjetër e ngjashmërive që do të shpalosen në vazhdim të këtij studimi, varen nga subjektiviteti i autorëve, nga zgjedhjet që kanë bërë ata, pra, nga shijet, nga parapëlqimet dhe nga obsesionet e tyre. Kjo do të thotë se këto dukuri kanë karakter subjektiv.

Për të përfunduar këtë studim, u desh të kapërcehej një pengesë jo e vogël që lidhej me faktin se Kavafi dhe Pessoa njihen botërisht, çka nuk mund të thuhet për autorin tjetër të kësaj trinie, Migjenin, i cili nuk ka pasur fatin të përkthehej në mënyrë sistematike në gjuhët vehikulare të planetit tonë as të jetë objekt i studimeve të kryera nga kritikë apo nga estetë të njohur në hapësirën europiane dhe në atë botërore. Madje edhe në Shqipëri ku Migjeni vazhdon të jetë një nga autorët, për të cilin shkruajnë jo vetëm amatorët e letërsisë, por edhe studiuesit seriozë, përgjithësisht vepra e tij është konceptuar dhe është analizuar si një dukuri më vete, e shkëputur nga konteksti kombëtar dhe nga ai transnacional. Sigurisht, një qasje e tillë nuk është e mjaftueshme për të hedhur dritë mbi veçantinë e këtij autori, mbi vlerat dhe risinë e veprës së tij të jashtëzakonshme. Për sa i përket kësaj çështjeje, e quaj të udhës të kujtoj se disa dekada më parë, Chklovski ka theksuar se vepra e artit perceptohet në lidhje me veprat e tjera artistike dhe me ndihmën e asociacioneve

që lindin prej tyre. Këtë pikëpamje e ka mbështetur edhe Tzvetan Todorov-i, i cili ka shkruar: "Në të vërtetë, të interpretosh një vepër, letrare apo jo, pa u larguar asnjë çast prej saj, pa e projektuar gjetiu, veçse te vetvetja, kjo gjë është e pamundur."

Kjo qasje krahasimtare synon pikërisht të mbushë këtë mangësi në fushën e studimeve për Migjenin dhe për veprën e tij. Gjatë hulumtimeve që i paraprinë këtij studimi, u binda se Migjeni mund të qëndrojë denjësisht përkrah bashkëkohësve të tij të mëdhenj, Kavafit dhe Pesoa.

Përkimet që kam vënë re midis jetës së tre autorëve të lartpërmendur dhe veprave të tyre, i kam ndarë në dy grupe të mëdha :

I. PARALELE BIOGRAFIKE

Për arsye objektive, njohuritë e mia rreth jetës së poetit grek Kavafi dhe jetës së poetit portugez Pessoa janë të pjesshme. Megjithatë gjatë leximeve kam vënë re se paralelizmat midis tyre në rrafshin jetësor nuk janë të pakta.

Për shkak të natyrës së këtij studimi, të konceptuar si skicë, po përmend disa nga këto paralelizma, pa i shtjelluar, pa i ilustruar:

1. Kavafi, Pessoa dhe Migjeni nuk erdhën në jetë në familje të kamura
2. Ata qenë jetimë. Ky fakt luajti një rol të konsiderueshëm në jetën e tyre, sepse i detyroi të krijonin një personalitet të fortë, zhvilloi tek ata pavarësinë e të menduarit
3. Ata u shkolluan në gjuhë të huaj
4. Ata patën nëpunësira modeste
5. Ata mbetën beqarë deri në fund të jetës
6. Akmeja e krijimtarisë së tyre përkoi me dekadat e para të shekullit XX
7. Ata vdiqën pak a shumë në të njëjtën periudhë : Kavafi më 1933 ; Pessoa, më 1935 ; Migjeni, më 1938
8. Ata e humbën jetën për shkak të një sëmundjeje të pashërueshme
9. Asnjëri nga këta të tre autorë nuk arriti të botonte në gjallje të tij një përmbledhje me krijimet e veta
10. Duke pasur parasysh shkëputjen që bënë në rrafshin estetik, në raport me traditën letrare, secili prej tyre është konsideruar si autori më i rëndësishëm i vendit të vet, në shekullin XX
11. Ndikimi që ata kanë ushtruar mbi shkrimtarët pasardhës, ka ardhur duke u rritur
12. Studimet që u janë kushtuar veprave të këtyre autorëve, nuk janë kufizuar vetëm në vendet ku kanë lindur, por ato janë shtrirë në hapësira kulturore të tjera.

II. ANALOGJI TIPOLOGJIKE

1. Kavafi, Pessoa dhe Migjeni kanë përdorur maskën e heteronimisë
2. Ata qenë admirues të gjuhës dhe të poezisë franceze
3. Ata zotëronin disa gjuhë të huaja

- 4. Ata zgjodhën gjuhën amtare për të krijuar veprën e tyre
- 5. Ata zotëronin një kulturë të përzier
- 6. Ata iu kundërvunë kulturës së mjedisit ku rrojtën, kulturës së epokës së tyre
- 7. Ata qenë poetë të qytetit. Jeta dhe vepra e tyre qenë të lidhura me një qytet të vetëm : Kavafi qe i lidhur me Aleksandrinë ; Pesoa, me Lisbonën ; Migjeni, me Shkodrën
- 8. Ata qenë antikonformistë, antidogmatikë
- 9. Ata milituan për një laicitet modern
- 10. Ata qenë kundër idhujve
- 11. Ata patën simpati për njerëzit e thjeshtë, për shtresat e ulëta të shoqërisë, për të marginalizuarit
- 12. Ata patën një biografi të zbrazët : pa ngjarje të bujshme, sensacionale
- 13. Ata nuk bënë pjesë në asnjë hierarki
- 14. Ata trajtuan një tematikë universale si : dashuria, vdekja, fati etj.
- 15. Në krijimet e tyre, dashuria nuk jepet si një përjetim i menjëhershëm, por si ndjenjë apo akt i përjetuar përmes kujtimit
- 16. Ata denoncuan katandisjen e qenies njerëzore thjesht në një objekt seksual
- 17. Secili prej tyre përkrahu emancipimin seksual të shoqërisë tradicionaliste të vendit të vet
- 18. Në veprat e tyre, zuri vend të gjerë njeriu i tjetërsuar
- 19. Ata shprehën revoltën kundër çdo ngujimi individual apo shoqëror
- 20. Melakolia dhe trishtimi qenë lejtmot ive të veprës së tyre
- 21. Ata paraqitën pasojat e rënda të krizës ekonomike, të papunësisë
- 22. Ata e trajtuan temën e lypësisë si një dukuri tipike e jetës bashkëkohore
- 23. Ata vunë në dukje se shoqëria kapitaliste i stimulonte shabakimin, të pirët dhe format e tjera të evazionit
- 24. Mërzia ishte një nga atributet e jetës moderne
- 25. Shpeshherë resignata ishte rrugëdalja e vetme që i mbetej njeriut
- 26. Nata dhe errësira bëjnë pjesë në simbolet e tyre kryesore
- 27. Në veprat e tyre shfaqet simbolika e maskës
- 28. Pagjumësia ishte treguesi i shqetësimeve shpirtërore dhe i turbullirave shoqërore
- 29. Një nga kryetemat e tyre qe roli i parasë në shoqëri
- 30. Gota dhe helmi simbolizonin rrëgjimin e njeriut dhe dekadencën e shoqërisë moderne
- 31. I burgosuri ishte një nga protagonistët e krijimtarisë së tyre
- 32. Ata patën antipati për turmën
- 33. Ata parapëlqyen situata shpirtërore që luhateshin midis ëndrrës e zhgëndrrës

- 34. Ata i përshkruan gjerësisht të keqen, të shëmtuarën, skenat e pështira, anët e errëta të jetës
- 35. Ata i bënë një interpretim modern temës së trupit
- 36. Ata e admiruan detin
- 37. Ata u shprehën hapur si antimilitaristë, e konsideruan luftën si shkak fatkeqësish e shkatërrimesh
- 38. Ata theksuan se problemet individuale dhe ato shoqërore nuk mund të zgjidheshin me anë të lutjeve fetare
- 39. Për ta, fati ishte një forcë e verbër dhe e kobshme
- 40. Veprat e tyre i mbështolli një atmosferë tragjike dhe pesimiste
- 41. Toleranca ishte një nga konstantet e veprave të tyre
- 42. Krijimet e tyre patën karakter kritik
- 43. Ata kërkuan ndryshimin e shoqërisë së tyre të prapambetur e konservatore
- 44. Në disa tekste, ata parashtruan pikëpamjet e tyre për raportin midis artit dhe realitetit
- 45. Ata aktivizuan në krijimet e tyre disa elemente biblike
- 46. Ata u detyruan t'i dredhnin censurës që sundonte në vendet e tyre
- 47. Të pakënaqur nga shoqëria ku jetuan, ata patën nostalgji për një të kaluar hipotetike, legjendare, të cilën

- e konsideronin më të denjë sesa koha e tyre
- 48. Politikisht dhe estetikisht, ata qenë shumë më të përparuar sesa mjedisi që i rrethonte
- 49. Ata i dhanë përparësi nëntekstit
- 50. Ata i lanë vend të gjerë praktikës letrare të transtekstualitetit
- 51. Në veprat e tyre, ka referenca për filozofinë dhe filozofët
- 52. Përmbledhjet që përgatitën për botim patën një strukturë të paramenduar
- 53. Ata kultivuan poezinë dhe prozën
- 54. Ata përdorën vargjet e lira e të bardha, por nuk e braktisën për fare rimën
- 55. Metafora ishte tropi i tyre i parapëlqyer
- 56. Ata i stigmatizuan tipat dhe dukuritë negative me anë të ironisë
- 57. Në tekstet e tyre hasen disa simbole të përbashkëta si: flamuri i leckosur, zemra e plasur etj.
- 58. Elementet mitologjike që aktivizuan këta autorë, qenë të kufizuara dhe iu nënshtruan praktikës çmitologjizuese
- 59. Ata u shkëputën nga traditat letrare të vendit të tyre, për të hedhur themelet e një tradite moderne
- 60. Ata iu kushtuan tërësisht letërsisë : letërsia qe thelbi, strumbullari i jetës së tyre
- 61. Ata qenë emancipues të shoqërisë së tyre, të letërsisë së vendeve të tyre...
- Jam i bindur se po të bëhet një shqyrtim më i hollësishëm, mund të gjenden edhe analogji të tjera midis veprave të Kavafit, të Pesoas dhe të Migjenit.
- Ngjashmëritë që përmenda më lart, nuk duhet të na bëjnë të harrojmë se midis veprave të tre autorëve që janë objekt i këtij studimi, ka edhe dallime që nuk janë të pakta. Për hir të postulatit që thotë se përjashtimet përforcojnë rregullën, po përmend disa nga këto dallime :
- Në qoftë se nga ana sasiore, krijimtaria e Kavafit dhe ajo e Migjenit kanë qenë modeste, kjo gjë nuk mund të thuhet për krijimtarinë e Pesoas, i cili ka qenë një autor prodhimtar dhe ka lënë një vepër voluminoze.
- Ndryshe nga Kavafi, nga i cili na kanë mbetur vetëm tri tekste në prozë, Pesoa e Migjeni e lëvruan gjerësisht prozën.
- Në qoftë se në veprën e Kavafit, formalisht mbizotëron tema historike, në veprën e Pesoas dhe në atë të Migjenit ka përparësi absolute tematika bashkëkohore.
- Në qoftë se vargjet e Kavafit e të Migjenit nuk janë çliruar plotësisht nga prozodia klasike, vargjet e Pesoas janë tërësisht të lira...
- Së fundi, mendoj se elementet arketipale, trans-nacionale dhe trans-historike kanë ekzistuar gjithmonë, por ato janë bërë më të dukshme në letërsinë moderne, sidomos në periudhën e sotme të globalizmit, e cila ka si devizë të saj njësinë përmes larmisë (unitetin përmes diversitetit). Ky globalizëm që ndodh në ditët tona edhe në fushën e letërsisë, nuk është gjë tjetër veçse përfundimi i një procesi historik.

Anthony Burgess është një nga shkrimtarët më me influencë në letërsinë britanike dhe kryesisht i njohur për veprën e tij *A Clockwork Orange*, e përkthyer gabimisht si *Portokalli Mekanik*. Njihet më shumë prej filmit me të njëjtin emër me regji të Stanley Kubrick, një film i censuruar në periudhën që është hedhur në treg nga Mbretëria e Bashkuar, Spanja, Argjentina dhe shumë vende të tjera për shkak të skenave të dhunshme dhe pornografike. Ndërsa sot ky film shihet në të gjitha kinematë e botës. Shumë studjues kanë shkruar për *Portokallin Mekanik* si film dhe roman, studjues britanikë dhe të huaj të cilët nxjerrin në pah krijueshmërinë dhe risitë e këtij autori si dhe talentin e tij gjuhësor që arrin kulmin me shpikjen e një gjuhe të cilën ai e quan Nadsat. Kjo gjuhë që flitet nga adoleshentë, është një gjuhë sekrete dhe eksperimentale e cila ndërthur shumë komponentë gjuhësore dhe është konsideruar si një armë e fortë gjuhësore. Nadsat luan një rol kryesor në këtë veprë dhe na udhëzon ne si lexues që të kuptojmë më shumë rreth temave filozofike, fetare dhe politike. Në fakt kjo nuk është inisiativa e vetme e këtij shkrimtari për të krijuar një gjuhë specifike dhe të veçantë brenda një forme të caktuar artistike. Ai shpiku një gjuhë të quajtur Ulam për filmin ‘Në Kërkim të Zjarrit’ (1981), një film i Jean-Jacques Annaud-it (titulli në frëngjisht: La Guerre du Feu). Një nga sfidat kryesore për shikuesin e këtij filmi është të kuptuarit e fjalëve që flasin personazhet të cilët janë primitivë dhe gjuha e tyre ndryshon tërësisht nga e jona. Burgess ndërthur shumë rrënjë gjuhësore, një prej elementëve kryesore është gjuha shqipe që është e pranishme jo vetëm te Ulam por edhe tek Nadsat, duke ju shtuar këtyre gjuhëve të shpikura karakteristika specifike.

Një nga biografitë më të njohura për këtë autor është shkruar nga Andrew Biswell, profesor në Universitetin e Mançesterit, publikuar në vitin 2005 nga Picador. Sipas the Guardian, kjo është biografia ‘që të gjithë admiruesit e Burgess-it ishin duke pritur dhe të cilën ky shkrimtar i madh meriton’. Ndërsa në gazetën Herald thuhet se Biswell ‘hedh dritë mbi shkrimtarin, personalitetin dhe punën e tij. Kjo është një biografi e klasit të lartë’. Në Sunday Telegraph do të shkruhej se ‘biographia inteligjente dhe e gjallë e Biswell-it do të zgjojë sigurisht interesin tonë’ në lidhje me veprën e Burgess-it. Në fakt këto komente dhe reagime nga gazetatat kryesore britanike janë bazike për të kuptuar rëndësinë dhe kontributin e dhënë nga Profesor Biswell për shkrimin e kësaj biografie. Kjo biografi tregon në mënyrë të njëanëshme jetën e autorit që nga lindja e tij në qytetin e Mançesterit, jetën e tij universitare dhe ndikimet letrare, në punën dhe jetën e tij në Gjibraltar, si ushtarak dhe më pas si mësues, shkrimet e tij, vdekjen e gruas së tij të parë, Lynne, rimartesën me Liana Macellarin dhe më pas vdekjen në moshën 76 vjeçare. Këto detaje janë të rëndësishme për të kuptuar autorin dhe sa aspekte të jetës së tij janë të përfshira në veprën e tij. Burgess e konsideronte veten e tij një muzikant që shkruan më shumë sesa një shkrimtar muzikant. Pavarsisht se ai njihet për romanet e tij dhe faktin që ka shkruar rreth 33 romane, ai është kompozitor dhe njohës shumë i mirë i muzikës klasike. Në fakt ai vinte nga një familje muzikantësh, ku babai i tij ishte llogaritar por në darkë luante muzikë në piano për filmat pa zë, ndërsa e ëma aktronte nëpër pabet angleze. Burgess humbi nënën dhe motrën e tij në një moshë fare të re nga gripi pandemik i asaj kohe dhe do të rritej me këtë mungesë në jetën e tij të cilën Biswell e përshkruan në këtë mënyrë ‘[Burgess] tha se e kishte të vështirë për të

BIOGRAFIA INTELIGJENTE E ANTHONY BURGESS-IT

Nga Olta Totoni

bërë deklarata të paqarta dashurie, sepse nuk ishte i sigurt se çfarë nënkuptonte fjala dashuri’.

Shpesh në veprat e tij do të shfaqet dëshira për të pasur një strehëz dashurie kryesisht ai kërkon ngrohtësinë e nënës që e shpreh në mënyrë të hapur duke e cilësuar si një forcë jetësore tepër të domosdoshme në jetën e tij. Një vend të rëndësishëm luan dhe edukimi i tij në kolegjin Xaverian i cili në vitet 1930 ishte një shkollë katolike për djem. Sipas Biswell, ‘megjithëse ishte një shkollë me orientim gjuhësor, ethosi i kolegjit nuk ishte vetëm akademik: qëllimi i Xaverian në atë kohë ishte të transformonte në qytetarë me sjellje shumë të mirë’. Në këtë kolegji, Burgess u njoh me veprën e James Joyce, *Ulisi* që sërish sipas Biswell

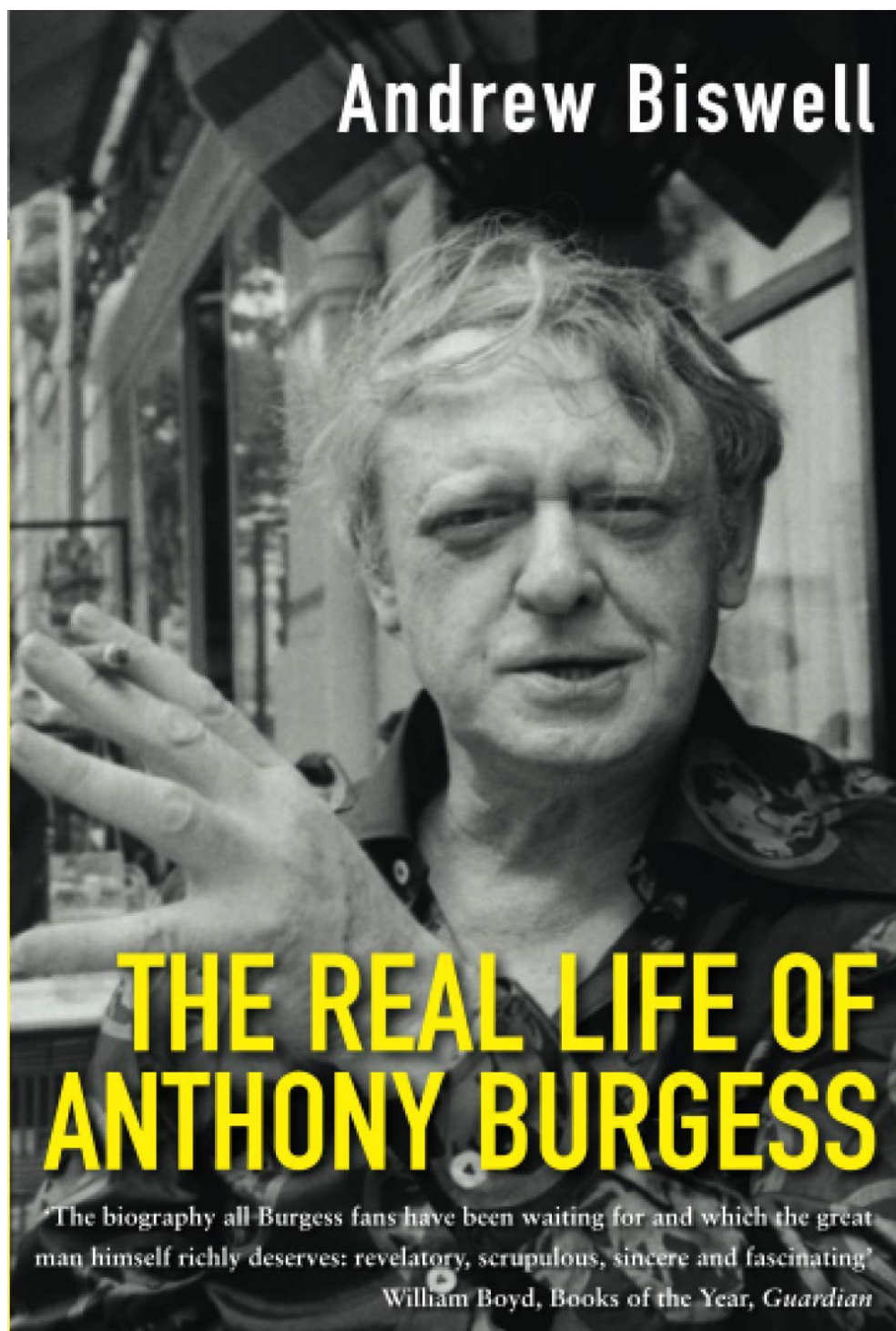
‘ishte një dinamit letrar, një libër i ndaluar që do të ndikonte në të gjithë mënyrën e të menduarit dhe të shkruarit’ të këtij autori. Në fakt, prania e Joyce-it është shumë e dukshme si në koncepte letrare ashtu edhe në forma gjuhësore. Pasi kreu studimet në Xaverian, Burgess ndjek Universitetin e Mançesterit ku mbrojti tezën për veprën *Doktor Fausti* të Christopher Marlowe-it. Biswell sqaron se ‘ndërsa Burgess po shkruante tezën e tij prej 100 faqe të studimeve Bachelor për Marlowe-in në verën e vitit 1940, ai po përgatitej të bënte pjesën e dytë të provimeve’. Në të gjithë këtë kalvar studimesh, ai shfaqti interesin e tij për krishterimin dhe ashtu si Joyce u shkëput nga institucionet fetare. Në një fazë të jetës së tij, Burgess u konvertua në mysliman, por

siç do ta pranonte dhe vetë në gjakun e tij rridhte gjak i krishterë.

Në jetën e tij universitare ai njohu bashkëshorten e tij të parë Llewela Jones ose shkurt Lynne e cila ishte me origjinë nga Uells. Këtë moment Biswell e përshkruan në biografinë e tij: ‘Burgess dhe Lynne u takuan në vjeshtën e 1938-ës, gjatë semestrit të parë ajo ishte një studente e Mançesterit dhe studjonte Ekonomi, Politikë dhe Histori Moderne. Ajo, së pari, ja hodhi sytë atij kur po luante në skenë për Shoqatën e Skenës Teatrorë, duke luajtur rolin e kapitenit të Ruritanisë’. Që nga ai moment e deri sa Lynne humbi jetën për shkak të abuzimit me pijen, ata nuk u ndanë asnjëherë nga njëri tjetri por jetonin një martesë të hapur për kohën. Pas jetës universitare, Burgess niset për të shërbyer në ushtri në Gjibraltar. Këto momente, ai i përshkruan në mënyrë ironike pasi nuk ndihej komod në jetën ushtarake. Profesor Biswell thekson se ‘ishte shumë e dhimbshme për Burgess-in si një i ri që kishte studjuar në universitet të *ndihej* i mirëkualifikuar, ai pavarësisht kësaj, duhej të merrej me ushtarakë karriere dhe burra të shkollave shtetërore për të cilët ai mendonte se ishin më inferiorë se ai nga pikëpamja intelektuale. Në të vërtetë, kjo eksperiencë kaq me vlerë për këtë shkrimtar të madh do të pasqyrohej dhe në gjuhën ushtarake të përdorur kryesisht në romanin *Sinfonia e Napoleonit*. Biswell argumenton se ‘lufta e pajisi [Burgess-in] me materialin që i nevojitej për t’u shndërruar në një shkrimtar’. Në vitin 1946, Burgess rikthehet në Angli pasi kishte gjetur punë. Ishte shumë i lumtur që ishte larguar nga jeta e mirëfilltë ushtarake por sërish ai do të jepte kontributin e tij për Trupën e Arsimit Ushtarak Mbretëror që funksiononte në mbikqyrjen e Universitetit të Birminghamit. Në këtë universitet ai do të jepte më vonë lëndën e fonetikës.

Burgess-it i pëlqente shumë të jepte mësim dhe mbahet mend si një mësues pasionant dhe i ‘çuditshëm’. Megjithëse ai ishte poliglot dhe fliste shumë gjuhë të huaja, rreth 9 gjuhë të huaja. Gjuha e tij e preferuar ishte gjuha angleze për të cilën ai fliste me aq dashuri. Ishte krenar që kishte theksin e Lankashirit dhe shpesh herë në hyrjet e romaneve të tij ai e përmend me krenari këtë gjë. Cilësitë e tij gjuhësore do të vihen re edhe me publikimin e dy librave, që nuk janë artistikë por kanë përmbajtje gjuhësore dhe fonetike: *A Mouthful of Air: Language and Languages, Especially English* dhe *Language Made Plain*. Në njërin prej tyre, në një paragraf të shkurtër, ai jep dhe mendimin për gjuhën shqipe që e konsideron me karakteristika të veçanta.

Në gusht të vitit 1954, Burgess dhe Lynne lundrojnë drejt Sauthemptonit. Në fakt, Burgess e kalon jetën e tij duke vizituar dhe jetuar nëpër vende të ndryshme dhe konsiderohet si ‘shkrimtari në arrati’. Për shembull, Biswell e përshkruan kështu eksperiencën e shkrimtarit në Malaja (Malajzia e sotme): Burgess-it i kishin bërë përshtypje pamjet dhe erërat e Malajës – ‘erërat e hudhrës, peshku i tharë dhe turmeriku; gjelbërimi i djersitur, pa frymë, i turpshëm dhe pa diell’ i xhunglës së thellë; cigaret që shijonin si ‘të lagështa në ajrin e natës’; ‘krahët e milingonave fluturuese në gotat e uiskit’ – të cilat ai me zell i pasqyroi në shkrimet e tij’. Kur Burgess ishte në Brunei duke u dhënë mësim studentëve të tij, ai ra në mes të klasës dhe çohet me urgjencë për në spital. Kjo ngjarje do të shenjonte jetën e tij sepse një diagnozë e ngatërruar do të bënte që ai të shkruante shumë libra të tjerë pasi i ishte thënë që kishte tumor dhe i mbetej një vit jetë.

Pavarsisht diagnozës së pavërtetë dhe të jetuarit me idenë se do të vdiste, Burgess thoshte se ndihej mirë, ndihej i fuqishëm sepse ai ishte i shëndetshëm. Ai shkruante më shumë se 1000 fjalë në ditë. Sigurisht, të shkruarit shoqërohej me pirje të duhanit dhe pijeve alkoolike.

Burgess tërhiqej pas ekzotikes, pas asaj që ai e quante të çuditshme prandaj ai udhëtonte shumë. Përjetimi real e ndihmonte atë në shkrimin e veprave cilësore dhe të veçanta. Megjithëse, ai nuk njihet se është një shkrimtar politik sepse veprat e tij janë thellësisht filozofike, fetare dhe disi politike. Në listën e udhëtimeve të tij ishte dhe udhëtimi për në Rusi. Së bashku me Lynne ai viziton këtë vend për motive kryesisht turistike dhe letrare. Në fakt, Burgess kishte bërë gati *Portokallin Mekanik* dhe thjesht në këtë udhëtim do të përmirësonte gjuhën e shpikur, që ishte një kombinim i rusishtes, dialektit të Lankashirit, Koknit dhe gjuhës rome. Studimet e fundit kanë treguar që komponentët gjuhësorë janë të shumëllojshëm dhe nuk përfshihen vetëm këto elemente specifike tek Nadsat. Ky roman u publikua në 14 maj 1962. Në fillim u shitën 6000 kopje dhe më pas kur u transmetua filmi i Kubrick-ut, kërkesat u rritën dhe romani u përkthye në më shumë se 50 gjuhë të huaja. Por *Portokalli Mekanik* u keqkuptua për shkak se Kubrick ju kushtoi rëndësi skenave të dhunshme dhe pornografike ndërsa Burgess ishte më i interesuar në potencialin gjuhësor dhe temat teologjike dhe filozofike. Sipas profesor Biswell-it, ‘Burgess më pas do ta konsideronte këtë roman si një barrë dhe turp’. Në të vërtetë, Burgess gabohej pasi *Portokalli Mekanik* cilësohet si ‘Bibla e Re’ për shkak të rëndësisë dhe universalitetit që përcjell te lexuesit.

Burgess njohu gruan e tij të dytë Liliana Macellarin në Çisuik. Ajo është përkthyesja e Thomas Pynchon-it dhe Lawrence Durrell-it në gjuhën italiane dhe jepte linguistikë në Universitetin e Kembrixhit. Ata u martuan pas vdekjes së Lynne-s, patën dhe një djalë, duke përmbushur kështu dëshirën e Burgess-it për të patur një fëmijë. Sipas Biswell, ‘Martesa ishte shpallur në gazeta, dhe ata më në fund u martuan në Zyrën Civile në Hounslou në 9 shtator 1968. Burgess ishte 51 vjeç. Liana ishte 38 vjeç. Paolo Andrea sapo kishte mbushur 4 vjeç’. Në fakt, Liana Burgess e përshkruante bashkëshortin e saj të ishte shumë pozitiv dhe entuziast deri në fund të jetës së tij. Gjatë periudhës që ishte me Lianën, ai nuk rreshti së shkruari. ai jepte kontributin e tij të vyer nëpër revista dhe gazeta. Burgess ishte shumë i dhënë pas publikimeve dhe shkruante për shtypin e kohës. Në shkrimet dhe intervistat e tij mund të kuptohet më shumë për botën e tij të brendshme, pëlqimet e tij, ndikimet dhe synimet e tij letrare. Arkivat e autorit janë përkatësisht në Mançester (Angli), Angers (France) dhe Texas (SHBA). Vepra e tij është studjuar dhe vazhdon të studjohet nga shumë studjues me nënshtetësi të ndryshme por një interes të madh ka pasur kryesisht nga studjuesit britanikë dhe amerikanë. Në këto arkiva ruhen korrespondencat e tij me studjues, shkrimtarë, leksikografë, miq dhe dashamirës të tij. Ai u shkruante atyre me zell dhe energji, për këtë arsye studimi i korrespondencës merr një vlerë specifike për të kuptuar zgjedhjet dhe preferencat e autorit. Burgess është një autor i pazbuluar ende sepse veprat e tij kanë koncepte të fshehura dhe që duhen parë jo në mënyrë sipërfaqësore. Anthony Burgess ishte, është dhe do të jetë një nga 100 shkrimtarët që ka pasur më shumë influencë në letërsinë botërore dhe më tej.

TË PASHMANGSHMET RASTËSI TË SHORTIT

tregim nga Artur Spanjoli

E kam sjellë ndër mënd me qindra herë atë ndodhi. Ishte një ndodhi mediokre, nga ato që ndodhin rëndom në jetën e njeriut. Isha 29 vjeç. Në jetën time prej vetmitari e kisha tmerr të më kapte darka vetëm. Ndaj e kisha zgjidhur duke marrë një dhomë me qera në një apartament me studentë të tjerë. Ndaj ndanim guzhinën sallonin dhe banjon së bashku. Në mëngjes merrja motorrin tim dhe e mbaja frymën në fakultet, ku gjithmonë ulesha në të njëjtin vënd. Më kish pëlqyer gjithmonë të shkruaja. Ndaj në një bllok me letra të trasha dhe të verdha dhe me kopertinë të zezë po shkruaja me penë një dramë. Nuk më kujtohet as titulli i dramës dhe as brendia, dhe tani tek shkruaj këmbëkryq këtë tregim jam duke përtuar ta gjej bllokun mes letrave të mia, por më kujtohet se tek e shkruaja, italisht, nuk më vinte në gjuhën bujtëse fjala grep. Ndodhi disa herë. E kujtoj si të ishte dje. Përtoja të hapja fjalorët e rëndë, ndaj tek e shkruaja dramën, kur më nevojitej fjala, thjesht e shkruaja atë në gjuhën e nënës. Shqip. Asaj kohe isha edhe i dashuruar me një faqekuqe me sytë e zeza e cila i kishte mbushur orët e mia boshe prej emigranti me bukurinë e saj femërore. Kaloi disa kohë dhe unë akoma vazhdoja të bëja jetën time si gjithmonë. Nga ora nëntë deri në orën një, studjoja tek sallat e bibliotekës së universitetit. Nga ora një deri në dy ishte koha e drekës tek menca e universitetit. Mbasdite punoja dhe mbas darke, prap merresha me studime. Një darkë mbasi u ktheva, e kujtoj mirë motorri më kishte sjellë deri në shtëpi, i lodhur shkova direkt të flë. Të nesërmen, ndeza motorrin dhe kur iu ngjita, pashë se goma e dytë ishte në tokë. “U pa kjo punë!” mendova. Nga aty, tërhoqa rrëshqanas motorrin e vogël derisa gjeta mekanikun e parë në rrethinat e pallatit ku jetoja. Jetoja larg universitetit. Në periferi. “Ok!” i them mekanikut. “Do të vij ta marr në darkë!” Lë motorrin aty dhe marr autobuzin për të lëvizur atë ditë. Kur kthehem në darkë e shoh përsëri mekanikun I cili më buzëqeshi dhe duke u afruar më tha: “Ta rregullova gomën. E ndërrova!” Bukur. Marr motorrin, bëj pagesën dhe përpara se të ikja, I shtyrë nga kurjoziteti I kthehem mekanikut dhe e pyes: “Si e kishte hallin rrota?!”

“E!” tha. “E çuditshme ta them por I ishte ngulur një grep!”

“Një grep?! Në Firenze?!”

Aty për aty ideja e pare që më ndriti në mëndje ishte fakti se e kisha gjetur fjalën grep si i thonin italisht, fare pa hapur fjalorët e rëndë!

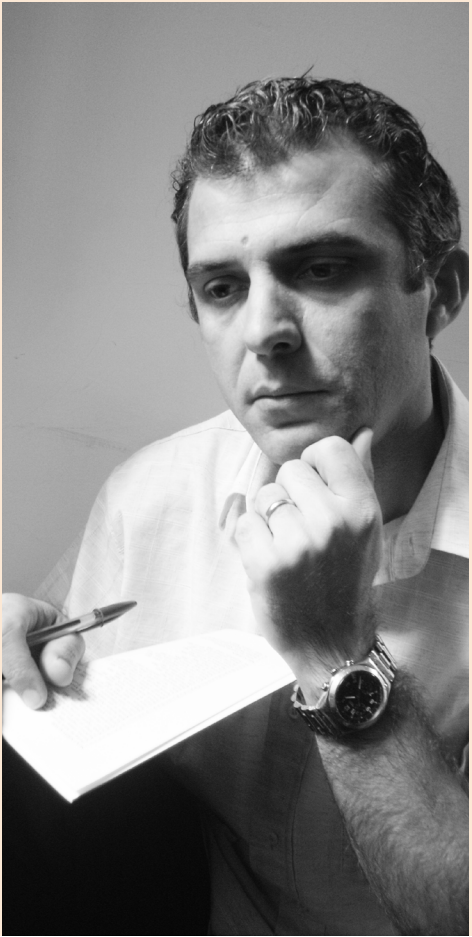
“Si ka mundësi?!”

“Me gjithë mend!” shtoi mekaniku duke buzëqeshur plot habi dhe nxorri nga xhepi i xhaketës së punës grepin e zi që e kishte hequr me zor nga goma. Ishte një grep peshkimi, i madh sa një thua, i cili, çuditërisht, rastësisht, mrekullisht, ishte ngulur tek rrota e motorrit tim, nëpër rrugët e Firences.

E mora grepin me pafajsinë dhe çudinë më të madhe dhe tek dilja nga ofiçina e mekanikut e vështroja me kujdes. “Do ta ngjis tek kopertina e zezë e dramës që po shkruaj” mendova. Dhe ashtu bëra. Shkruaja në formën më të parregullt që ekzistonte. E Filloja dramën nga një krah i bllokut të trashë. Vendosija emrat e presonazheve. Pastaj e leja punën. Ditën tjetër e filloja ngjarjen nga krahu i tjetër i bllokut. Aty shënoja aktin e parë. Skenën e parë. Të tërën e shkruaja me stilolaps të zi, me shkronja aq të vockla sa duhej një lupë për ta lexuar. Pastaj kur e ndërprisja punën humbeshja në vizatime të vockla nëpër anët e fletës. Ndërsa ditën tjetër, jo vetëm e ndërroja fare rastësisht ngjyrën e stilolapsit, por edhe forma e shkrimit ishte krejt tjetër. Kështu kaloja nga ngjyra blu tek ajo e kuqe. Herë me gërma aq të vockla sa të qerronin sytë, dhe herë herë me gërma të mëdha dhe

të çrregullta. . Më pas shkruaja me stilolaps me bojë qielli.Varej nga ankthi, gjendja shpirtërore, humori apo inspirimi. Shpesh ndodhte që dramës time tek fletorja e dhuruar nga një e sëmurë gjermane, doja ti shtoja një paragraf, një dialog, një batutë, ndaj anash shkruaja numrin një, e bëja me rreth, pastaj të njëjtën shenjë bëja edhe tek letra e re , ku zgjeroja dramën time sipas rregullave fare të çrregullta të krijimtarisë. Here herë dukej sikur shkrimet i kishin marrë në dorë vetë shpirtërat e te vdekurve të cilët, duke përdorur krahun tim donin ndoshta të shprehnin emocjonet e tyre. Kjo skizofreni gati psikopatike në formën e të shkruarit, përfundoi me përhapjen në masë të kompiuterit. Me kompjuterin gërmat, ngjyrat, madhësia dhe forma e tyre e pjerrët, e shtrembër, e çakorduar, e rregullt apo e lajthitur përfundoi një herë e përgjithmonë. Dikur e zgjidhja stilolapsin me majën sa më të hollë, dhe argëtohesha shumë duke hedhur fjalë pa fund në letër, tani mjaftonte ti bije me mollëza gërmave të ftohta mbi tastjerë. Ndërsa në letër, fjalët vërshonin si një lumë i furishëm, me ngjyra të ndryshme, madhësi të ndryshme, emocjone të ndryshme, forma të ndryshme, gjuhë të ndryshme. Me orë të tëra.

Shpesh tek mendoja ndodhinë e habitshme të grepit, pyesja veten: Sa mund të ishte përqindja e mundësisë që rrota e motorrit tim, duke shkelur mbi asfalt në qytet të takonte grepin e braktisur në rrugë? Me siguri fare fare e vogël. As një presje një përqind të mundësive të universit. Mbi të gjitha, ajo, rastësia, kishte ndodhur në një çast aq kurjoz. Kur truri im pra, aq nazeqar dhe dembel, kishte përtuar të hapte fjalorët e rëndë për të memorizuar përkthimin italisht të fjalës grep. Duhej të ma thonte atë një mekanik plot vajta makinash i cili me siguri e urrente letërsinë. Rastësia kishte qenë aq fatlume sa ishte me tërë mend e vështirë që ngjarja të besohej. As fantazia më e ndritur nuk mund ta imagjinonte një diçka të tillë. Kisha ndëgjuar ndodhi të tilla. Dy shokë kishin folur për Ajnshtajnin tërë kohës, ishin ndrarë duke u përshëndetur dhe njëri nga djemtë, kishte hyrë në bar, kishte marrë kafe dhe ujë, dhe kishte shkuar të ulej në një tavolinë të lirë. Ja aty, mbi tavolinë kish gjetur gazetën e asaj dite të hapur me një artikull të gjatë mbi Ajnshtajnin, me fotografinë e tij sa një bojë njeriu. Flit për djallin dhe ja shfaqen

përnjëherësh brinjët. Thjeshtë rastësi, apo diçka më e thellë për tu hulumtuar? Thjeshtë koincidenca të habitshme? Duket sikur thellë thellë, fatin tonë, të cilën vetëm më racjonalët mendojnë se e vendosin vetë ato si të duan, e vendosin forca të tjera të cilat ne nuk arrijmë ti perceptojmë, ti kuptojmë, ti zhvishërojmë dhe ti analizojmë duke i kuptuar dinamikat e tyre. Duket shpesh sikur fati loz me ne kukafshurazi. Duket sikur na mundon me qëllim , sikur të donte të na zhvillonte mprehtësinë, intuitën. Një herë tjetër, kjo është ngjarje e vërtetë dhe aspak e trilluar, shkoja me dy euro hekuri në dorë drejt barit për të marrë, nuk e kujtoj mirë, ujë, apo kafe, pak rëndësi ka. Duke ecur, rastësisht monedha shkëputet nga dora ime dhe përfundon tek rrigat metalike të pusetës. “Dreq o punë!” mërmërita dhe shihja nga të çarat e hekurit të rëndë monedhën e cila ishte e pamundur ta rekuperoje. “Epo mirë! S ka problem!” i thashë vetes dhe u drejtova për nga bari.

Dhjetë minuta përpara kisha pushuar së pikturuari me bojra uji. Unë punoj akuarele me bojra uji tek sheshi i Duomos, dhe turistët kur na shohin duke punuar, i blejnë më me dëshirë pikturat tona. “Ja!” thonë. “Janë origjinale. I bëjnë vetë!” Lashë kutinë e akuarelave mbi një stola ty afër këmbëve të mia, fërkova sytë nga lodhja, mbështeta letrën e lagur me ngjyrat akoma të freskëta mbi kompensatën e punës dhe u bëra gati të ngrihesha. “Më duhet të blej ujë!” i thashë vetes. Ishte vapë dhe uji ishte i domosdorshtëm. Përpara se të ngrihesha nga vëndi i punës, nga karrigja pra ku pikturoja, e mora kutinë e ngjyrave, gjithmonë të hapur dhe e vendosa prapa kavaletit, mbi arkën e madhe ku mbasi mbyllet dita e punës, sistemoj tërë sendet dhe veglat prej piktori. Nuk ndodh asnjëherë që turistët të vjedhin pikturat, as bojrat, ndaj shpesh, ne i braktisim aty edhe për orë të tëra dhe ikim për të kryer punë të tjera.

Marr kafen o ujin në bar, nuk e kujtoj mire, dhe tek kthehem e shoh prap duke rrudhur buzët monedhën dyeurshe të burgosur aty ku nuk mund ta kapësh prap. “Dreq o punë!” mendoj. “Tamam aty duhej të futej?!” Kur kthehem, ulem mend në vëndi i punës. Karriget rrijnë nga një krah, kavaleti nga krahu tjetër, me stendat e gjëra sa një bojë njeriu ku ne artistët e qytetit, ekspozojmë punët tona. Akuarelet origjinale të cilat turistët, që kalojnë pranë nesh si lumë pa fund, i preferojnë aq shumë dhe i blejnë. Mbasi ulem, kthehem të rimarr kutinë e hapur të akuareleve, me të gjitha ngjyrat dhe ç të shoh? Sipër kutisë prej alumini të ngjyrave shoh një monedhë dyershe. Me sytë e zgurdulluar nuk di ç të mendoj: “Jo!” i them vetes. “Këtë nuk e vura unë! Absolutisht jo! Nuk jam i marrë shqyr Zotit!” Marr monedhën në dorë, dhe tek e shoh me kujdes, më vjen ndër mend një gjë. Vrapoj tek puseta, por monedha ishte po aty. “ça bon or ti çun?!” u tallën baristët aty afër. Duke qenë edhe pronarët shqiptarë, dhe meqë n jihemi që prej 30 vjetësh ja lejojmë shakatë njëri tjetrit. « ç po bën mor i uruar ? ç të ka humbur ?! Vula?! »

« Asgjë, asgjë ! » i them. Po tia tregoj ngjarjen do të më marri për të çmendur mendoj. Pastaj kthehem sërisht tek vëndi I punës krejt I habitur, me monedhën dyeurshe në dorë. “Zot I madh. Ç duhet të mendoj?” Përsëris. Kush desh të fliste? Ç desh të thoshte?! Kush e vuri monedhën aty? Rrëngë e ndonjë shoku? Miku? Apo dikush që ma don të mirën?! Dikush që më njuh fare mirë, më ndjek në çdo hap në të padukshmen, dhe luan me njohuritë e cekta njerëzore? Ç desh të tregonte ngjarja? Ndoshta se: atë që mendon se e humb nga një krah e fiton pastaj nga krahu tjetër? Sa do të ishte probabiliteti që monedhën fare rastësisht dikush ta kishte harruar aty? Të harrosh një monedhë mbi kutinë e metaltë të ngjyrave? E pamundur. Pra, monedha, nuk ishte dhe pastaj u shfaq. Një domethënje sado të vogël ngjarja e kishte, përndryshe pse ndodhi? Ndoshta një domethënje e shpjeguar me një gjuhë kozmosi që ne njerëzorët shpesh nuk arrijmë ta shkoqisim, ta segmentojmë dhe tia marrim kuptimin si duhet. Rri dhe e mendoj atë por edhe ngjarje të tjera dhe pastaj vë gishtin në tëmbtha dhe më kujtohet thënja e Hamletit: “Ka më shumë gjëra në qiell dhe në tokë, sa ajo filozofia jote arrin të shpjegojë Orazio!”

Maria u zgjua e shqetësuar. Një peshk i madh i vërtitej krevatit. E gjithë dhoma ishte mbushur me ujë, orenditë tundeshin lehtë e lëshonin fluska të vogla, tamam si të ishin në një akvarium të madh. Nga dritarja që tani zinte gjithë murin e djathtë, futej dritë e kaltër, aty-këtu më e zbardhët a më e errët. Nga përtej murit-xham dalloheshin ca leshterikë e në thellësi ca turma peshqish. Në ca rrethana pak më ndryshe, ajo ëndërr do të ishte vërtet qetësuese. Por presioni i ujit në vesh dhe pamundësia për të folur e kthenin në një makth tipik. Donte të lëvizte, të kthente kokën e të shihte peshkun, leshterikët, fluskat. Ishte murosuar në atë pozicion, mund të perceptonte çka ndodhte rreth saj me ca sy të padukshëm pas kokës. Donte të ulërinte, por sa herë përpiquej, vetëm dridhej nga një ngërç i tmerrshëm që përhapej në të gjithë muskujt e trupit. I dukej sikur një peshë e madhe i rëndonte në gjoks e i merrte frymën. Megjithëse nuk e shihte mirë peshkun, se qafa i kishte ngrirë shtrembër në jastëk, koka e tij e madhe i zinte gjithë dritën kur i kalonte pranë fytyrës e bishti i tij që lëvizte gati me kërcënim, i sillte rryma të ftohta uji që i futeshin në vesh e në hundë.

Maria u zgjua e shqetësuar. U ngrit menjëherë e piu ujë në kuzhinë. Nga eksperiencia që kishte me makthet, e dinte që nuk duhej kurrësi të qëndronte në krevat, se kishte shumë mundësi që të futej në një makth të dytë e, madje, në një të tretë brenda të dytit. Ndërsa pinte ujë, hapi perden e u përpoq të shquante në errësirë përjashtësinë. Edhe ato pak drita të verdha që dalloheshin mbi shtyllat e rrugës, visheshin nga mjegulla dhe e trashnin edhe më shumë ajrin e rënduar. Ajo paqartësi dhe mjegulla e ngjeshur e dritat që mezi depërtin, i kujtuan përsëri ndjesinë e të qenit nën ujë dhe s'iu duk çudi sikur në atë moment, midis asfaltit të zi e shtyllave, të shfaqej një peshk i madh që tundte bishtin e hapte velat e kuqe. Piu prapë ujë dhe solli ndërmend çfarë kishte dëgjuar se simbolizonte peshku në ëndërr: një fatkeqësi ose një mundësi e mirë që do të të shpëtojë nga duart.

Marika u zgjua e buzëqeshur. Kishte dalë poshtë pallatit me një govatë të madhe të kuqe dhe mblidhte peshqit e vegjël që binin nga qielli. Ishte zgjuar nga trokitjet e asaj çka fillimisht kishte menduar se qe breshër. Pastaj kishte zbritur me të shpejtë, duke menduar për çmimin e peshkut që kishte shkuar në qiell e këtë fat të madh që po i binte pikërisht nga qielli. Në katin e dytë u kujtua që nuk kishte marrë asnjë qese me vete, kështu që u ngjiti përsëri, mori një qese të madhe ku mbante jorganin, por pastaj mendoi me të drejtë se mund të këputej, dhe në fund vendosi për govatën. Kur zbriti poshtë, u zhgënjye që nuk qe e para që kishte zbritur, pothuaj të gjitha gratë e lagjes kishin dalë me govata edhe më të mëdha se ajo e saja, të gjitha të kuqe. E vuri mjetin e peshkimit pak para hyrjes së pallatit dhe e shihte me qejf tek mbushej. Pa nga govatat e tjera se mos kishin peshq më të mëdhenj, por ishin të gjithë të vegjël. Mirë edhe aq. Kur të gjitha gratë e kishin vendosur govatën në një pozicion të mirë për

ËNDRRA ME PESHO

Tregim

nga *Dionis Prifti*

t'u mbushur dhe kishin vënë duart në bel duke pritur, ngritën sytë nga njëra-tjetra e shkëmbyen ca shikime të lumtura, pastaj filluan të qeshnin e qeshën aq shumë sa zhurma kumboi midis hyrjeve të pallateve e oshtima e çmendur e zgjoi Marikën.

Marika u zgjua e buzëqeshur. Vuri kafën, mbaroi punë shpejt në banjë, u vesh, rregulloi flokët, e kapi kafën si përherë në momentin e fundit para se të derdhej, i hodhi sheqer, e la të ftohej pak ndërkohë që rregullonte krevatin, pastaj futi në çantë rrobat e punës dhe një banane, piu kafën dhe e la derën pak hapur që shoqja ta kuptonte që qe zgjuar e të mos trokiste si e çmendur. Veshi këpucët, mori çantën dhe doli tamam në kohën kur shoqja po bëhej gati ta thërriste nga përtej derës së hapur. Zbritën shkallët e Marika i

tregoi me entuziazëm ëndrrën me peshq të vegjël. Shoqja qeshi duke i thënë “Eh, mirë do ishte”, dhe pastaj “Po, në fakt, peshqit begati e para janë, kështu që prit gjëra të bukura Marika”. Dhe çuqurinin e qeshnin ndërkohë që zbrisnin, po ne nuk i kuptojmë dot se ç'thonë, se ne jemi akoma lart në katin e shtëpisë së Marikës, ndërkohë që ato dalin nga hyrja e pallatit e shkojnë në punë.

Marina u zgjua e eksituar. Kishte vrapuar gjithë natën në një fushë të mbjellë me peshq. Ata qëndronin të ngurtë e të gjatë si pemë, e ajo përplasej pas tyre, gjithnjë e më e lumtur. Herë pas here lodhej e atëherë qëndronte pranë tyre e u prekte ngadalë luspato e forta, i ledhatonte e i shihte tek hapnin gojën. Ajo ngrinte kokën lart, vazhdonte t'i përkëdhelte e vazhdonte të shihte gojët

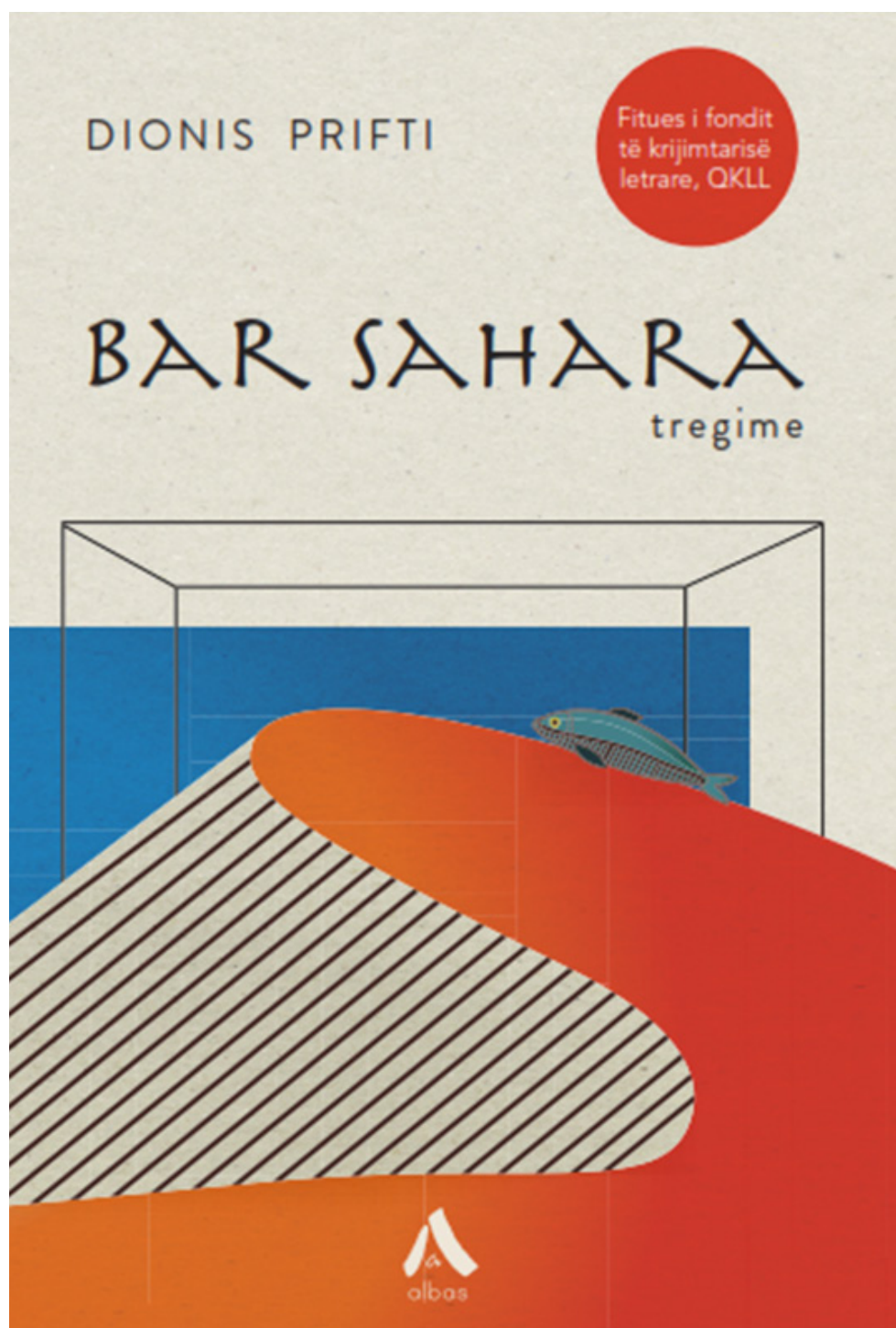
e tyre që hapeshin aq bukur. Dhe ëndrra nuk mbaronte, ngatërrohej në çarçafët e saj të bardhë, e gjysmën e natës asaj i dukej se flinte e përqaftuar me peshq të mëdhenj.

Marina u zgjua e eksituar. Doktor i kishte thënë se peshqit e mëdhenj, ashtu si kuajt, ashtu si trungjet e pemëve, përfaqësonin penisin, energjinë seksuale mashkullore. Ajo ishte dridhur lehtë kur kishte dëgjuar këto fjalë dhe kishte parë me kujdes buzët e doktorit përmes mjekrës së dendur. Ishte ndërre transparente, jo e turpëruar, transparente. Dhe tani që sillte ndërmend përsëri fjalët e doktorit, pas natës së dytë që shihte të njëjtën ëndërr, mendoi se vërtet ai kishte të drejtë. Rikujtoi vrapimin e saj në fushën me peshq, ledhatimet e luspave, gojën e tyre tek hapej dhe iu duk se ai kishte të drejtë. Ose ndoshta doktor i kishte thënë vetëm që t'i mbillte asaj në tru mendime të tilla. I dukeshin shpesh të pista mendimet e tij. Po, po, e kishte thënë për ta joshur. Gati-gati i kishte thënë, se ai vetë, doktor i, përfaqësonte penisin.

Mariam u zgjua e përhumbur. Një peshkaqen i madh, me një turi me majë, qëndronte në ajër e godiste një mur të lartë përmes një shkretëtire të pluhurosuar. Ishte vapë dhe qetësi. Peshku përgatitej pak sekonda duke lëvizur bishtin e pastaj i vërsulej murit që nuk tundej, vetëm sa lëshonte një oshtimë të mbytur. Mariam e gjeti veten mes asaj shurdhësie mbytese, pa vërdallë, asgjë përveç peshkaqenit. Por ajri nuk ishte aspak i zbrazët si toka, në të ndiheshin molekula të freskëta njerëzore, a thua i gjithë ai rrip toke përgjatë murit kishte qenë përjetësisht i banuar e vetëm tani sapo ishte boshatisur. U ndje e vetmuar. Peshkaqeni i egërsuar vazhdonte të godiste murin. Megjithëse e kishte trembur në fillim pamja e tij, ajo hapësirë e pafund, molekulat e ajrit e vapa përgjumëse, ia zbutën zemrën Mariamit, e futën në një gjendje melankolie dhe ajo u afrua fare pranë fytyrës me dhëmbë të tmerrshëm të peshkaqenit. Zgjati dorën dhe e preku lehtë në faqe peshkun e gjorë që dihashte nga stërmundimi. Ai u kthye nga ajo dhe papritur qe shndërruar në një peshk të butë të ujërave të cekëta, luspato e tij kishin një shndritje të mekur, sytë e tij të mëdhenj e të përgjakur e shihnin me dashuri. Ajo donte ta puthte, ta përqaftonte fort dhe u hodh drejt tij krahëhapur.

Mariam u zgjua e përhumbur. Ndenji disa minuta të mira me sytë në tavan duke u përpjekur të gjente një kuptim. Ishte vetëm në krevat. Pa orën. Nuk ishte shumë vonë. Mori në telefon të shoqin. Ai ishte në punë, nga mbrapa dëgjohej gjullurdia e njerëzve. Zëri i shqetësuar i së shoqes e bëri të veçohej në një vend të qetë dhe ai e pyeti si qe puna. Ajo i shpjegoi ëndrrën. Dhe ndërsa ia shpjegonte, qante. Pastaj qëndruan në heshtje. Pastaj ajo qau edhe pak, ai heshti edhe pak. Dhe ai i tha se duhet të ishte një ëndërr e gabuar, nuk mund të ishte ëndërr për të, vendi i tyre nuk kishte det.

Tiranë, 29 mars 2020

KUR BIEN SHIRAT

poezi nga Preng Maca

gri

gri, gri, gri gjithandej
shkoj rrugës...asnjë lajm
asnjë ngjarje,
një gri e mërzitshme
ngjitet gjer në qiell.
“a thua shkuam në fund kështu?”
nuk di të jap përgjigje!

shkrep një blic telefoni pranë meje
në duart e një zonje të hijshme.
kjo dritë më ngjan befas, si një...valle yjesh!

tinguj

bien pingul brenda meje,
si rrufeja bën dritë,
ndjej një verbim në çast
pas të cilit shoh më qartë!

sa herë mundohem
të mbaj zhurmën fshehur,
krejt çfarë ndodh në mua
dëgjohet...jashtë!

frikë ndryshimesh

ka humbur pylli...
Kësulkuqja e dëshpëruar nuk di, se nga të
shkojë
e hutuar, e trembur nuk e gjen rrugën
fsheh kësulen e kuqe
autubuseve,
duke parë në ëndërr veten e saj të vogël,
ndërsa shkon në pyll tek gjyshja.
tani përrallat ndodhin veç në ëndrra,

gjithçka është ndryshe
pylli është prishur .

nuk ka magji!...
Hirushja buzë zjarrit të shuar të dëshirës,
afër hirit
rri heshtuar, ndërsa vajzat e njerkes
vrapojnë klubeve të natës,
gjithë zhurmë muzikë dhe zbavitje.

nuk ka më princa që e shohin këpucën e
humbur,
i turbulluar nga koha e shpërbërë dhe era
e rëndë e hashashit në tym
botë e sendërtuar ndryshe.
ikën përrallat, u harruan
dhe dashuria, oh dashuria është tani, si
një para e thyeshme
u trondit jeta , rrezikohet nga shndërrimet
nuk ka më emocione, rrahje të shpeshta!

a thua rrezikohet,
të zevëndësohet zemra?

dinamikë

bie këmbana.
si një fëmijë i pa fajshëm
hap sytë e bukur dita.
nisemi udhës,
për të zbuluar ëndrrën.

asnjëherë nuk ka thyerja rregullash,
kur ecën në këtë botë të pa anë,
për të shkuar atje ,
ku arratisja është gjithnjë e
mrekullueshme!

bota e vogël është gjithnjë një pengesë e
madhe
ne jemi qenie të papërfillshme brenda saj.

por mos u tremb!
le të guxojmë të lëvizim, pa u ndalur,
për të gjetur veten.
duke gjetur dashurinë e njëri - tjetrit
nën dritën verbuese të pasionit.

vetëm dashuria, na bën të dukshëm!

shpikja

gjithnjë kam shpresuar, se ti je diku
ndërsa përgjoj e pres rastin
e përcjelljes së lajmit...
fatlum është me ty çasti
për vete të ruej pa i tregue askujt
dridhem pasigurisë, si gjethja në pemë,
si shelnja në ujë.
asnjëherë nuk më lodh pritja,
i huaj për mue dyshimi i qenies tënde
me fjalë e ëndrra ngre përditë pritrat
shpresoj në një ditë, kur të vërshosh si
lumi
të shkumëzosh nëpër lajme, si lumi në
diga
ta shkruash emrin tim e mua të mos më
zërë gjumi,
gjumi të mos më munda.
së fundmi pak rëndësi ka nëse je apo nuk
je
së fundmi je çështje besimi
ne do të takohemi, ne një ditë do të
shihemi.
gjërat që na mbushin jetën
edhe në rast se vonohen ose nuk...janë
duhet t'i... rilindim.

Ti nuk e di

kur nuk të kam,
luftoj të të kem ,
nga mungesa jote dridhem e vuaj,
luftoj dhe kam frikë mos të humbas,,
ti je unë, derisa të siguroj se je ,
dhe pastaj...

trembem, se mos ti ma prish krejt rendin
e gjërave.
të largohem një çast,
gjej fjalë krejt të tjera dhe për dashuri nuk
të flas,
kur nuk të kam, je një dhimbje,
kur të kam, sërish je një dhimbje...

si mund ta harrosh dhimbjen,
e dashura ime?!

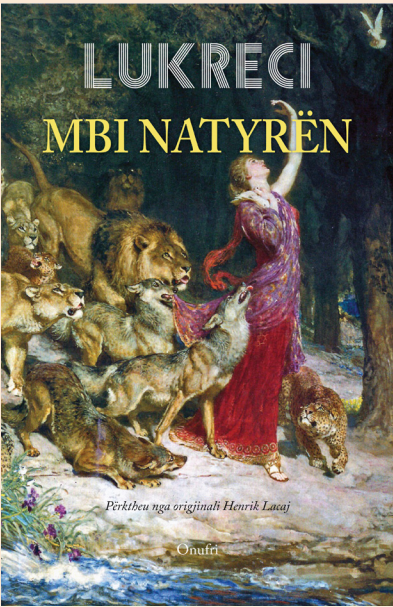
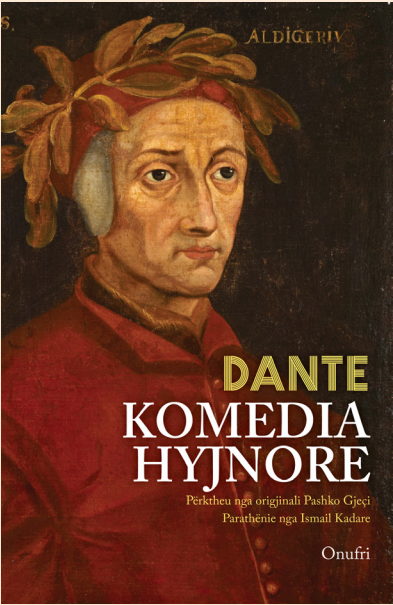
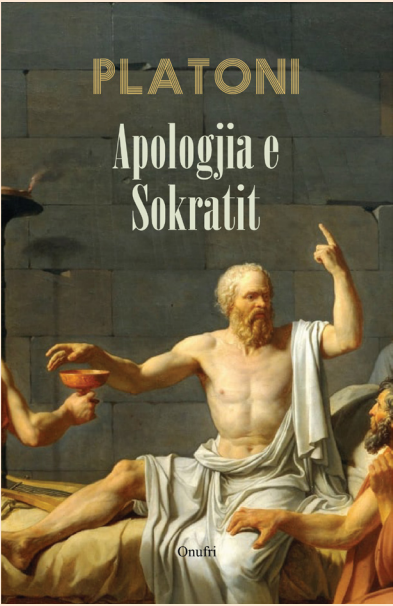
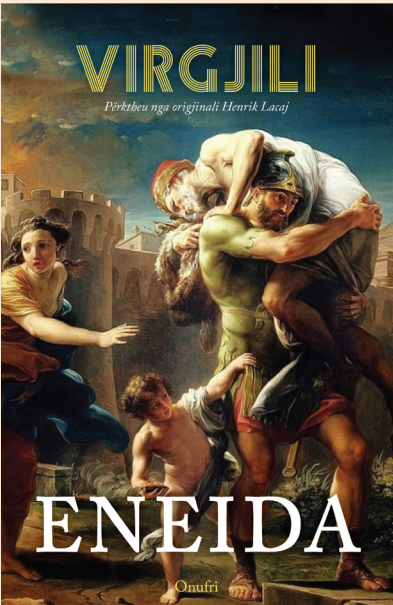
mos u çudit me mua.
kështu është kjo botë,
jetëgjatë është dhimbja në këtë botë
që në jetën e përditshme , ngjan se
shpërfillet.

kur bien shirat

kur bien shirat ditëve në vjeshtë
ndjehesh mërzitur pa masë, ashtu
qiejt e zymtë , xhama me një avull të lehtë
pemët që zenë të zhvishen pak, gjithashtu.

të zymta ditët e shirave në vjeshtë,
megjithëse në stinën e tyre gjithsesi.
sivjet ra aq shumë shi në pranverë...
dilja pa çadër shpesh, qaja fshehur... për
ty!

Libra klasikë nga Onufri

Herët një mëngjes, Efraim Elihu telefonoi në Ligen Studentore të Arteve dhe pyeti gruan që i doli në telefon, si mund të gjente një modele femër me eksperiencë, për ta pikturuar nudo. E porositi gjithashtu gruan, që mundësisht modelja të ishte rreth të tridhjetave. “Mund të më ndihmoni, që të filloj punë sa më parë” përfundoi piktori.

“Në çfarë emri ta regjistroj kërkesën tuaj, zotëri” foli gruaja.

“A keni pasur më pare lidhje me ne? Disa nga studentet e institucionit tonë punojnë si modele, por zakonisht vetëm për piktorë që ne i njohim e janë klientët tanë.”

Elihu u përgjigj, se ai nuk ishte klient i tyre. Ai shpjegoi se ishte një piktor amator që dikur kish studiuar në Ligen Studentore të Arteve.

“A keni studio?” foli përsëri zëri.

Kam një dhomë të madhe plot dritë, që më shërben si studio. Sa për dijeni nuk jam djalë i ri, por pas shumë vitesh më është ndezur përsëri dëshira për të pikturuar, sepse dëshiroj të bej disa studime për të pikturuarit nudo, për të nxitur përsëri në vetvete ndjenjën e formave femërore. S’jam ndonjë mjeshtër profesionist, por, jam serioz në punën time.

Nëse doni informacione plotësuese për personin tim, jam i gatshëm për bashkëpunim. Ai pyeti gjithashtu edhe për pagesën, që kërkohej në këto raste dhe pas një pauze të shkurtër gruaja u përgjigj, “gjashtë dollarë ora.”

Elihu ra dakord me çmimin dhe shqiptoi me kujdes emrin. Gruaja regjistroi emrin dhe adresën e tij dhe e siguroi atë se pasnesër do të dërgonte dike sipas adresës. Pas falënderimeve të çastit biseda me gruan u mbyll. Mbas dy ditësh, të premtën në mëngjes, modelja u paraqit në shtëpinë e piktorit. Ajo telefonoi një ditë më pare, në mbrëmje, dhe ata ishin marrë vesh për orën e saktë kur ajo do të vinte. Të nesërmen pak minuta pas orës nëntë, një zile e shkurtër u dëgjua në apartamentin e z. Elihu, e ai u shfaq menjëherë në derë. Ishte një burrë simpatik me flokë që sapo kishin filluar të bëheshin gri, rreth të pesëdhjetave, që jetonte në një nga ato shtëpitë e vjetra të ndërtuara me gurë të erret, pranë Avenysë së Nëntë, dhe ndjehej tejet i emocionuar, duke mos qenë në gjendje të parashikonte çaste, kur do të hidhte në telajo, format nudo të trupit të kësaj gruaje të re. Modelja ishte një vajze nën të tridhjetave me pamje të zakonshme dhe sytë e mprehtë të piktorit dalluan, që tipari më i veçantë në fytyrën e saj ishin sytë. Ajo kish veshur një mushama shiu ngjyre blu, megjithëse ishte një ditë e kthjellët pranvere. Piktori në tërësi e pëlqeu modelen, por e fshehu me mjeshtëri ndjenjën e tij. Ndërsa ajo, pothuaj pa ia hedhur sytë atij, u fut drejt e në dhomë, duke iu përgjigjur me një “mirëdita” tepër të thatë përshëndetjes së tij.

“Po vjen pranvera me sa duket, e patë si kanë çelur gjethet” vijoi piktori.

“Ku duhet të zhvishem?” pyeti modelja.

Pa iu përgjigjur pyetjes, z. Elihu e pyeti vajzën për emrin dhe ajo u përgjigj “Mis Peri”.

“Mund të ndërroheni në banjë,” tha piktori, e më pas vijoi “ose nëse dëshironi në dhomën time, ndodhet në fund të korridorit. S’ka njeri në dhomë dhe është më ngrohtë.”

Modelja me indiferencë u përgjigj se për të nuk kish shumë rëndësi vendi dhe se preferonte më tepër të zhvishesh në banjë.

“Si të dëshironi,” tha piktori ftohtë.

“E kini gruan këtu,” pyeti modelja, duke hedhur vështrimin në dhomë.

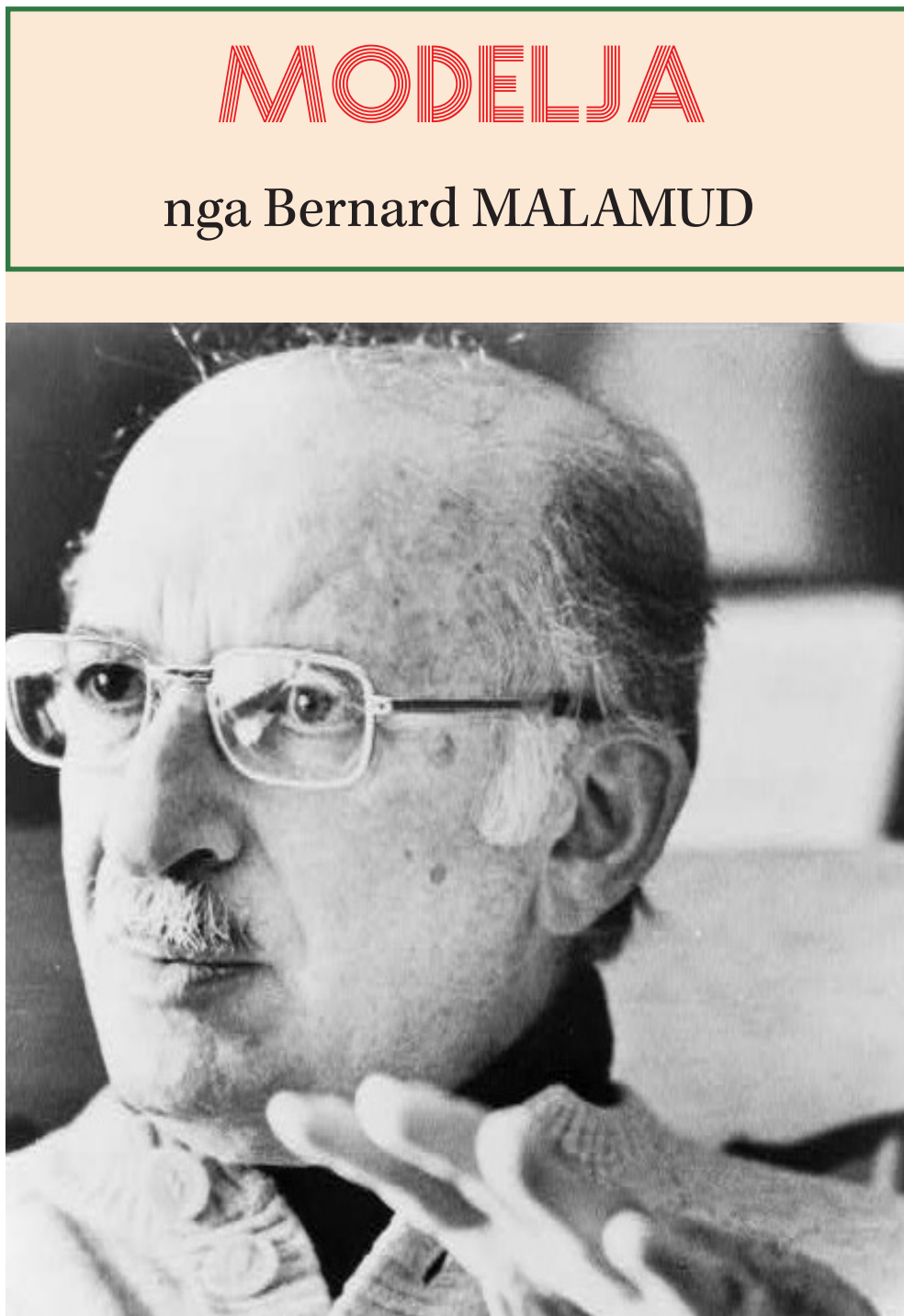
“Jo, prej kohesh jam i ve.”

Ai i shpjegoi se kish pasur edhe një vajze, por ajo kish vdekur para shumë kohesh në një aksident.

Modelja shprehu keqardhjen e saj, e shtoi se pas pak minutash do të ishte gati për punë.

“Mos u ngut,” tha z. Elihu, pa e fshehur gëzimin që do të pikturonte nudo këtë vajze të re.

Mis Peri u fut në banjë, u zhvesh dhe u kthye shumë shpejt. Me lëvizje mjeshtërore hoqi peshqirin në formën e robdëshambrit, i cili rrëshqiti ngadalë nga supet dhe nga gjinjtë e saj të vegjël por të fortë, duke zbuluar format e bukura të trupit të saj. Koka e saj e vogël ishte përshtatur më

se miri me supet tepër femërore. Duke u përpjekur si pa dashje të mbulonte me duar atë pjese të trupit të saj, ku zakonisht ngulen si pa dashje sytë e çdo mashkulli.

Mis Peri e pyeti piktorin, se çfarë poze duhet të merrte. Piktori qëndronte pa lëvizur mbështetur në një tavolinë kuzhine të emaluar, një cep i së cilës shërbente si tavalloz dhe ku ai kish shtrydhur tashmë dy tubet ngjyrash, të cilat po i përziente me kujdes. Modelja, pasi nxori cigaren e fundit nga paketa, e mbështeti fort në kapakun e kutisë se kafesë që ndodhej në tavolinë.

“S’ka ndonjë problem në se gjatë kohës se pozimit e ndez ndonjëherë?”

“Nuk kam ndonjë kundërshtim nëse e ndizni, kur të bëjmë pushim.”

“Këtë po mendoja edhe unë.”

E ndërsa fliste ajo s’ia ndante sytë piktorit, ndërsa ai me sytë ulur përziente ngjyrat.

Zoti Elihu, nuk donte ta shikonte menjëherë trupin e saj nudo dhe duke përzier ngjyrat i tha se ajo duhet të pozonte në karrige pranë dritares. Të dy ndodheshin përballë oborrit mbrapa shtëpisë, nga ku dukeshin pemët me gjethe që sapo kishin çelur.

“Si do t’ju pëlqente ti mbaj këmbët të kryqëzuara apo të lëshuara?” pyeti modelja.

“Nuk ka ndonjë rëndësi të veçantë për mua kjo, ose rri këmbë përmbi këmbë ose qëndro thjesht, natyrshëm, si ta ndiesh veten më rehat.”

Modelja u çudit shumë nga kjo përgjigje, por pastaj u ul në karrigen e verdhe pranë dritares me këmbë të kryqëzuara. E gjithë figura e saj ishte mjaft tërheqëse.

“Jam mirë kështu?” pyeti ajo.

Zoti Elihu pohoi me kokë e pastaj foli “Mirë, shumë mirë.”

Ai zhyti furçën në bojën e përgatitur në takëmin e tij dhe pasi i hodhi një vështrim të stërzgatur trupit nudo të modeles filloi të hedhe në telajo pjesët e rrumbullakëta të trupit të saj. Ai s’ia hidhte sytë shpesh dhe kjo e bënte modelen të mendonte, se ai nuk ishte plotësisht i ndërgjegjshëm për atë, që

po bënte. Për një çast, kur ajo ktheu kokën, për të parë pemët në oborr, ai momentalisht pati mundësinë, tepër kurioz të shikonte çfarë e kish tërhequr atë përfasht.

Më pas Mis Peri nisi të vështronte piktorin më me interes, sidomos sytë dhe duart e tij. Zotin Elihu filloi ta bezdiste ky vështrim, dhe po mendonte me vete nëse kish ndonjë gjë që nuk shkonte. Pas rreth një ore, duke e shfaqur haptas padurimin e saj ajo u ngrit nga karrigia e verdhë.

“U lodhe?” pyeti ai, duke ngulur vështrimin në gjinjtë e saj të lëshuar.

“Jo,” u përgjigj ajo plot nervozizëm dhe pastaj vazhdoi, “në emër të Zotit, më thuaj çfarë dreqin po bën në atë telajo? Keni një orë aty dhe s’po qullo asgjë! Për Perëndi, ta them singjerisht më duket sikur s’e ke idenë e pikturës.”

Fjalët e saj plot revoltë e lanë pa mend piktorin. Me shpejtësi ai mbuloi kanavacën me një peshqir të madh e pas një pauze jo të shkurtër, duke u shtirur si i emocionuar, pasi i njomi buzët e thata, zoti Elihu tha me një zë të mekur se ai nuk e mbante veten për piktor të mirë dhe se këtë fakt ia kish bërë plotësisht të qartë asaj gruas në shkollën e arteve kur i kish telefonuar.

Pastaj ai vazhdoi: “Ndoshta u gabova që kërkoja të vinit sot për të pozuar. Do të ishte më mirë ta kisha provuar njëherë vetveten nëse do t’ia dilja mbanë kësaj pune e të mos harxhoja kot së koti kohën e të tjerëve. E kuptoj që nuk jam në gjendje të bëj atë që dëshiroj të bëj.”

“Mua nuk më bëhet fare vonë se sa kohë të duhet ty të provosh veten,” tha Mis Peri. “Unë jam e sigurt që ju s’keni bërë në kanavacën tuaj asgjë të ngjashme me mua. Në fakt unë e kuptova, ose më mirë, unë e ndjeva që ju nuk ishit i interesuar të më pikturonit. E ndieja që ju më tepër kishit dëshirë të shikonit trupin tim të zhveshur, për arsye që unë ende nuk i kuptoj, sesa të më pikturonit. Nuk e kuptoj cilat janë kërkesat dhe qëllimet tuaja personale, por unë jam krejtësisht e sigurt që e gjitha kjo, telefonata juaj, ardhja ime këtu dhe pozimi nudo para

jush nuk ka asnjë lidhje me pikturën.”

“E kuptoj, bëra gabim,” u shfajësua zoti Elihu.

“Sigurisht që keni gabuar,” tha modelja. Ajo e kish veshur tashmë rrobën e saj me rripin e shtrënguar pas belit.

“Unë jam vetë piktorë,” foli përsëri ajo, “unë pozoj sepse kam nevojë për para, por e kuptoj shumë mirë pozicionin e vështirë të një modeleje kur shoh vetë një të tillë.”

“Nuk do ta ndieja veten kaq keq,” tha zoti Elihu, “nëse do t’ia kisha shpjeguar gjithçka asaj gruas q më doli në telefon në Ligën Studentore të Arteve.”

“Më vjen keq që ndodhi kështu,” vazhdoi me zë të mekur zoti Elihu, “duhet ta kisha menduar më mirë para se ta bëja. Jam te të pesëdhjetat tani. Gjithmonë i kam pëlqyer gratë dhe ndihem mjaft i trishtuar që tani nuk kam ndonjë mikeshë të veçantë. Pikërisht kjo ishte një nga arsyet që unë dëshiroja të pikturoja përsëri, pas një shkëputjeje relativisht të gjatë. Kurrë nuk kam pretenduar që kam pasur ndonjë talent të madh, përveç kësaj tani e kuptova më mirë sesa shumë kam humbur nga piktura këto vitet e fundit. Dhe jo vetëm kaq, por sa shumë kam humbur nga bukuria e trupit femëror. Prandaj edhe vështrimi im ishte i tillë. Nuk e kuptoja që kisha mbaruar. Shpresoja që portreti i një femre nudo do të më freskonte ndjenjat e mia për jetën. Ju kërkoj ndjesë për sjelljen time dhe për shqetësimin që të solla. Por unë do t’ju paguaj për këtë sjellje timen.”

“Vetëm se ajo që nuk mund të më paguani është se unë e ndiej veten të fyer që erdha këtu, e ndiej veten të poshtëruar që durova vështrimin tuaj plot epshe të rrotullohej në çdo skutë të trupit tim,” foli pothuajse me një frymë Mis Peri.

“Nuk mendoj se ardhja juaj këtu ishte një fyerje.”

“Epo mua kështu më duket.”

Pastaj ajo me një ton urdhërues i tha zotit Elihu të zhvishesh.

“Unë,” pyeti ai i çuditur, “për çarsye?”

“Dua t’ju vizatoj unë ju. Hiqi pantallonat dhe këmbishën!”

I habitur, si për t’u justifikuar, zoti Elihu i shpjegoi asaj se ai nuk kish hequr ende të brendshmet e dimrit që mbajnë burrat. Por ajo s’donte t’ia dinte aspak nga ky justifikim. Ai u zhvesh, i turpëruar se si do t’i dukej asaj nudo.

Me lëvizje të shpeshta e të sigurta ajo shumë shpejt skicoi format e trupit të tij. Ai nuk kishte ndonjë trup të shëmtuar, megjithatë, lakuriq, përballë asaj vajze të re e ndiente veten keq. Pasi mbaroi skicimin, modelja zhyti furçën në pjesën ku ndodhej pigmenti me ngjyrë të zezë, i shtrydhur nga tubeti, dhe shkarravit skicën e trupit të tij duke krijuar diçka që s’merrej vesh se çfarë ishte.

Piktori ndjente urrejtje në vështrimin e saj, por nuk tha gjë.

Mis Peri hodhi penelin në koshin e zbrazur dhe u fut në banjë për t’u veshur.

Piktori, ndërkohë, nënshkroi çekun për të, sipas shumës që kishin rënë dakord. Për një çast i erdhi turp të nënshkruante emrin e tij, por pastaj, pa ngritur sytë e nënshkroi atë dhe ia dha modeles. Mis Peri vendosi çekun në kuletë dhe pa u përshëndetur u largua.

I ngelur vetëm në dhomë, si i nguros, zoti Elihu, vazhdonte të pohonte në heshtje, se në të vërtetë ajo ishte një vajzë mjaft tërheqëse, sidomos gjinjtë e saj. Por ky mendim iu duk pak i vrazhdë për një piktor. Pastaj pyeti veten, “vallë me kaq mbaronte gjithçka e bukur në këtë botë, të kundroje për pak kohë një ferr lakuriq? Kaq është e gjitha që më ka ngelur mua?” përgjigjja ishte jo.

“Sa përqind e popullsisë së botës janë femra?” mendonte zoti Elihu. “Pastaj gratë e zhveshura nuk shërbejnë vetëm si modele,” ngushëlloi veten ai.

Pas kësaj zoti Elihu lëvizi peshqirin që ishte mbi telajo dhe u përpq të përfundonte fytyrën e saj, por ai tashmë e kishte harruar atë. E vetmja gjë që i kujtohej piktorit në këtë çast ishin format e rrumbullakëta të gjinjve të saj të lëshuar.

**Përktheu nga origjinali:
Astrit Sulejmani**

Ajo është ulur në tryezë. Mbështetësen e karriges e ndjen në shpinë. E ka të nevojshme. Është ajo që e ndihmon ta mbajë trupin drejt. Druhet të ulet në kolltuk e të ndjejë kënaqësi. Sytë, ka frikë t'i mbyllë.

Nuk është aspak e sigurt se çfarë mund të ketë në frigorifer. Nëse aty ka diçka apo jo, ajo as që e ka idenë. Sot në mëngjes kujtesa e ka braktisur, në të vërtetë ajo nuk e mban mend se ç'kishte aty herën e fundit teksa qëndroi përballë tij, disa çaste përpara se të dilte nga shtëpia. Një reflektim i mjegullt i sjell ndërmend qumështin. Ajo ka përshtypjen se kartoni i qumështit që futi në frigorifer ishte i rëndë në dorë. Diçka i kujtohet në lidhje me një pako makaronash *tortellini*. Dhe një gjysmë banane.

Uri nuk ka.

Stomaku po e gërryen, por ushqim gjithsesi nuk mund të vë në gojë, sepse sikur ta bënte një gjë të këtillë, do të sëmurej. Gjithçka – nuk ka rëndësi se çfarë – do të ishte e pashijshme dhe e padëshirueshme në gojën e saj. Ushqimi do t'i mbetej në grykë.

Megjithatë ajo duhet të mbllaçitë diçka. Këtë e di mirë. Dhe ka për ta bërë.

Ajo mezi pret t'i telefonojë mamasë. Sidoqoftë, nuk ka për ta marrë – të paktën jo tani. Nuk ndihet e gatshme për një veprim të tillë. Nëse mamaja do ta pyeste sesi është me shëndet, ajo nuk do të ishte në gjendje t'i përgjigjej. As që ka ndërmend t'ia thotë ato çka dëshirë t'ia shprehë. Madje, dhe faktin që ajo vet i përket asaj nuk ka për t'ia përmendur. Do ta kishte të vështirë ta kontrollonte veten, dhe nuk do të ishte ajo që është zakonisht.

Jashtë tashmë ka pllakosur errësira. Kur zuri vend në tryezë, ishte akoma ditë. Gjithsesi, ajo nuk beson se vazhdon të qëndrojë ulur për një kohë të gjatë. Në vesh i vjen zukama e zakonit e njerëzve. Fëmijët e komshinjeve përballë janë ata që dëgohen nëpër shkallë. Për ta duhet të ketë ardhur ora e gjumit. Dy janë momentet kur ajo i dëgjon ata – në mbrëmje, kur prindërit i çojnë për të fjetur, dhe herët në mëngjes. Ka përshtypjen se ata nuk flasin anglisht. Nuk bërtasin anglisht. Nuk ulërijnë anglisht. Nga frigoriferi dëgjohej një tiktak ritmik. Fishkëllima e një alarmi shtëpie buçet nga rruga. Zhurma e ka shoqëruar që nga momenti kur është ulur në tryezë.

Hyrja, të cilën ajo e ndan me të tjerë, është tejet e zbrazët, tërësisht e pajetë. Sa dëshirë do të kishte që syri t'i kapte një kupë. Pak rrëmujë. Vajzat e tjera kanë ikur në shtëpitë e tyre. Ajo është e vetmja që ka qenë e detyruar të qëndrojë. Celulari i saj nuk resht së ndriçuari nga mesazhet që i vijnë, megjithatë ajo nuk i shikon ato. Sikur t'i lexonte, do të ndihej akoma më e izoluar. Akoma më e hutuar.

Ky është Vietnam-i ynë.

-Cili idiot e tha këtë? e pyeti i ati kur i foli për të gjitha këto – ajo ka përshtypjen se kjo ndodhi javën e kaluar.

-Një vajzë, u përgjigj ajo.

-Mos dëgjo se ç'thotë ajo vajzë, tha babai. Ky nuk është Vietnam. Nuk është

INFERMIERE

nga Roddy Doyle

Përktheu nga origjinali:
Aristidh Shqevi

Vietnam-i i askujt. Spital është. Nuk dua të tregohem harbut – e ke shoqe, apo jo?

- Në të vërtetë, jo.

- Dëgjo këtu, nëse asaj i pëlqen të shtiret se po lufton Viet-Cong-ët, lëre të veprojnë si të dojë. Ama, filmin *Platoon*, t'ia sugjerosh.

Ajo kishte vënë buzën në gaz. Babait i pëlqejnë të gjithë filmat e luftës.

-Situata ndryshon nëse ajo kujton se është në vendin e Viet-Cong-ëve, apo jo?

- Nuk mendoj se është kështu, ishte përgjigjur ajo.

-E ke veshur xhaketën mbrojtëse metalike? kishte pyetur ai.

Ai kështu e quan PMV-në, Pajisjen e Mbrojtjes Vetjake. Të gjitha shakatë e tij janë fragmente të shkëputura nga filmat e luftës.

- Jo, ishte përgjigjur ajo. Në shtëpi nuk e vesh.

Fytyra i dhemb, nga maska. I duket sikur një degë e përkulur peme i kthehet me forcë dhe e fshikullon në faqe. Ajo është e bindur se mollëzat e faqeve i ka të mbushura me njolla të kuqe. Megjithatë, akoma nuk ka vendosur që t'iu hedhë një sy. Pjesën e pasme të veshëve e ka gjithashtu të lënduar.

Sot, dy veta ndërruan jetë.

Joe – and Marie.

Thesi i bartjes së kufomës është i pajisur me një zinxhir. Ai nuk i shëmbëllen aspak zinxhirëve për të cilët veshi i ka kapur diskutime në të kaluarën. Ishte hera e parë që dëgjoit të flitet për një të këtillë, sot, teksa e pa të mbyllet mbi një kraharor, dhe një fytyrë. Është fjala për Joe. Atë e futën në dy thasë – e tillë është procedura. Joe-n e lanë. Madje, i shpjeguan se çfarë po bënin me të, pavarësisht se ai kishte

ndërruar jetë. Ajo heshti në fillim, pastaj imitoi Aine-n, kryeinfermieren. Joe, tani po të kthejmë në brinjë. Ishte më e lehtë kur i flisje. Askush nuk hapi gojën në çastin kur Aine mbylli thesin e parë të bartjes së kufomës. Tingulli gërvishtës i zinxhirit - njësoj sikur të kishte rënë në kontakt me një copë druri – është gjëja e fundit që ajo do të dëgjojë kur t'i mbyllë sytë. Teksa do të bjerë për të fjetur.

Tabletën e ilaçit ajo e mbante pranë fytyrës së Joe, në mënyrë që e shoqja e tij të kishte mundësi ta shikonte. Tri orë përpara se ai t'i mbyllte sytë përgjithmonë. Dy minuta pasi iu sos jeta, ajo mori të shoqen në telefon, dhe e njoftoi. Jeni shumë e mirë, tha gruaja e tij. Ju jeni të gjithë të mrekullueshëm. Ajo kishte zbritur shkallët për të shkuar te recepsioni dhe për të marrë aty një fotografi - një foto familjare të Joe me të shoqen dhe të pesë fëmijët, të vendosur në një kornizë – të cilën njëri prej djemve të tij e kishte lënë aty me qëllim që ajo të futej në qivurin e mbyllur hermetikisht, së bashku me të. Fëmijët nuk do të kenë më mundësi ta shikojnë. Katër bij dhe një vajzë. Të gjithë të rritur. E bija dukej madhështore në fotografi. Lucy. Emrin ia sugjeroi Joe. Një javë më parë. Ajo e kishte dëgjuar me vëmendje teksa ai bisedonte me të shoqen. Vetëm një javë.

Unë jam gjallë, sa bukur. Çdo fjalë vinte e shkëputur, një përpjekje më vete. Fjala 'bukur' doli me shumë vështirësi nga goja e tij. Gjithsesi, shprehja e fytyrës sugjeronte se – ajo ishte shumë domethënëse për të. Lucy ishte shtatzënë.

Ajo do të qëndrojë dhe pak, një minutë. Pastaj do të ngjitet në katin e sipërm. Do të bëjë një dush. Do t'i zbresë sërish shkallët deri në katin e mëposhtëm, me teshat në dorë, për t'i futur ato në makinën larëse. Do t'i hedhë një sy frigoriferit, do të marrë diçka për të ngrënë. Më pas do të futet në dhomë dhe do ta ndezë televizorin; volumin e zërit do ta mbajë të ulur. Do ta kontrollojë celularin, dhe do të sigurohet se alarmi është gati për të rënë të nesërmen në mëngjes. Në vazhdim do të marrë në telefon mamane dhe babanë. Së pari të atin. Ai do ta bëjë të qeshë, ndërsa ajo, do të plasë së qari. I ati do ta dëgjojë me vëmendje dhe do t'i thotë se e do shumë.

Roddy Doyle lindi më 8 maj 1958 në Irlandë. Është romancier, dramaturg dhe skenarist. Është autor i njëmbëdhjetë romaneve për të rritur, tetë librave për fëmijë, shtatë dramave dhe skenareve si dhe dhjetra tregimeve. Disa nga librat e tij janë bërë edhe filma. Doyle ka fituar Booker Prize në 1993 për romanin e tij "Paddy Clarke Ha Ha Ha".

Çdo mëngjes kur zgjohem, gëzimi më i madh që mund të ketë njeriu më përket vetëm mua: gëzimi i të qenit Salvador Dalí.

Salvador Dalí (1904–1989)

Po, kaq shumë arrogant ishte Salvador Dalí, kaq megaloman, krenar për talentin që zotëronte, për famën që kishte, për pasurinë që shtonte gjithnjë e më shumë, për madhështinë që rrezatonte. I njohur për mustaqet e holla e të gjata, sytë e zgurdudhurar në çdo fotografi, dhe veshjen e tij prej zholi, artisti që pikturoi ëndrrat, e krijuesi i elefantëve fluturues, gjirafave në zjarr, trupave njerëzorë të ndarë me sirtarë, orëve të shkrra, peizazheve surreale, regjisor dhe ilustrues filmash, bashkëpunëtor i artistëve më të shquar të shekullit të 20-të, mik i ngushtë me poetin e njohur Federico García Lorca, xhelozues i Andre Breton e mbarë lëvizjes surrealist, plotësisht i vetëdijshëm për talentin e tij, Dalí nuk e fshehu kurrë gjenialitetin që mbarte, dhe reklama që ai i bënte vetes ishte më se e justifikueshme.

Për më tepër, ai kishte gjithnjë pranë dashurinë e jetës së tij, muzën e veprave të tij, të cilën e pikturoi përpara se ta takonte, e cila e ndryshoi dhe e frymëzoi artistin katalanas, ai kishte Helena Devulina Diakonoff, e njohur si Gala.

Të gjitha veprat e Salvador Dalí meritojnë një vlerësim dhe analizë të veçantë, e zor se mund të veçosh njërin nga tjetra për nga vlera dhe rëndësia, por ndër veprat e tij më të shquara, sipas kritikëve të artit, është *Këmbëngulja e Kujtesës* (1931), në të cilën orët e varura e të tretura kanë mbetur, ashtu siç e shpreh edhe vetë titulli, këmbëngulëse e plot kokëfortësi në kujtesën e shikuesve të shekullit të njëzetë e deri më sot.

Artisti katalanas eksperimentoi me shumë rryma të pikturës, si Impresionizmi, Kubizmi, Neoklasicismi dhe një formë shumë e detajuar e Realizmit, Dadaizmit, etj. Por, ishte Surrealizmi, rryma e cila e tërhoqi, por edhe të cilën ai nisi ta bënte të famshme, e ta kryesonte, edhe pse grupi i surrealistëve e largoi nga gjiri i vet.

Dalí lindi në vitin 1904 në Figueres, Spanjë. Që në fëmijëri, personaliteti i tij ekzemplar nisi të dallohej. Në moshën gjashtë vjeçare ai dëshironte të bëhej kuzhinier, ndërsa në moshën shtatë vjeçare donte të bëhej Napoleoni. E më vonë, siç u shpreh edhe ai, “ambicia ime u rrit me ngadalë, e bashkë me të edhe megalomania ime. E sot unë dua të jem vetëm Salvador Dalí. Nuk kam dëshirë tjetër më të madhe se kjo”

Dalí arriti famë ndërkombëtare që në moshë të re, dhe përveç tablove të cilat tronditën shikuesit dhe bënë kritikët e artit ta merrnin seriozisht artistin e ri, Dalí gjithashtu bëri një film me Luis Buñuel, të quajtur *Un Chien Andalou*, një film qëllimisht shqetësues që portretizonte një atmosferë ëndrre. Reputacioni i arritur e i fituar nga ai film çoi në shoqërimin e Dalí me André Breton dhe surrealistët francezë. Pasi qëndroi për disa vite si pjesë e grupimit surrealist, rryma më me ndikim e shekullit të 20-të, ai u përjashtua nga grupi pasi shumë prej anëtarëve ishin majtistë e marksistë ndërkohë që Dalí kishte treguar mbështetje për gjeneralin Franko në Spanjë dhe ishte tallur me Leninin në veprën *Enigma e William Tell*, në të cilën kishte pikturuar Leninin lakuriq nga mesi e poshtë, me mollaqe të zmadhuara, dhe e gjithë prapanica mbahej nga një patericë në formën e një piruni që simbolizonte Revolucionin e Tetorit të vitit 1917.

Dalí u quajt provokator dhe i marrë. Por, siç u shpreh edhe vetë ai, “Dallimi i vetëm midis një të marri dhe meje është se unë nuk jam i marrë.” Dhe në lidhje me grupimin surrealist ai tha se “Dallimi i vetëm midis surrealistëve dhe meje është se

KËMBËNGULJA E KUJTESËS

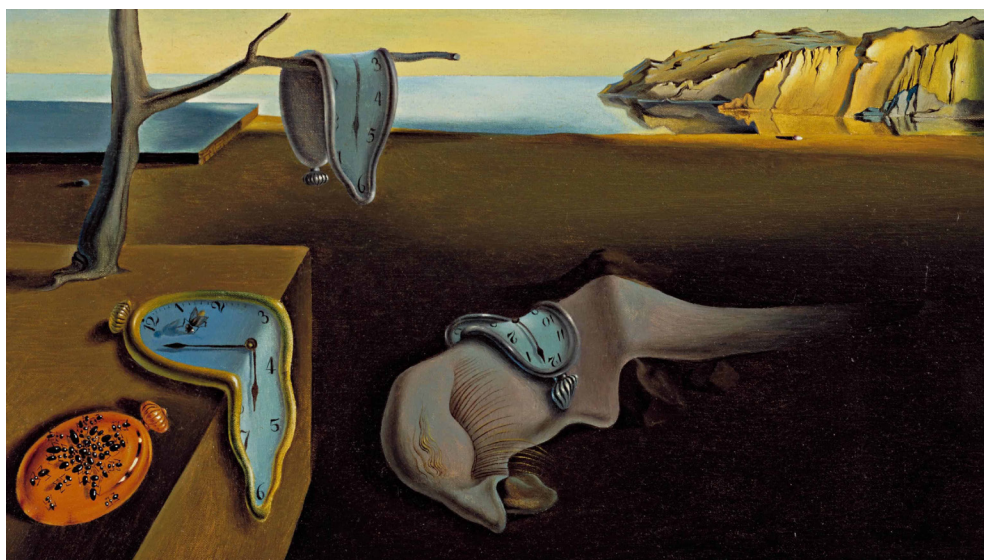
Dr. Bledar Kurti

unë jam surrealist.” Dhe, në fakt, pavarësisht rrisë surrealistë dhe ndikimit të madh që patën figurat e shquara të atij grupimi, ishte falë Salvador Dalí që ajo lëvizje mori emër të madh dhe u njoh më shumë ndërkombëtarisht.

Ndonëse Breton, i cili ishte themeluesi i Surrealizmit, e përçmonte Salvador Dalí, në fillim ai u impresionua shumë prej talentit të tij. Ndër shumë vlerësime të tjera, Breton pranoi të shkruante hyrjen e katalogut të ekspozitës personale të Dalí në Paris, e cila u zhvillua në galerinë Camille Goemans në fund të vitit 1929. “C’est peut-être, avec Dalí,” deklaroi ai, “la première fois que s’ouvrent toutes grandes les fenêtres mentales” (Për

herë të parë Dalí i ka hapur shumë gjerë dritaret e mendjes sonë). Në një vend tjetër, ai e titulloi artin e tij “jusqu’à ce jour le plus hallucinatoire qu’on connaisse” (më halucinuesin që ekziston), dhe këshilloi miqtë e tij surrealistë të kultivonin halucinacione të vullnetshme si Dalí.

Ashtu siç kishte ndodhur kur ai ishte shpërngulur në fillim në Paris, ku me të mbërritur tha, “o Çezar, o asgjë,” këtë madhështi kërkonte nga vetja edhe përtej kontinenteve. Në vitin 1940, Dalí u transferua në Shtetet e Bashkuara, ku u bë një figurë e njohur në Amerikën e pas Luftës së Dytë Botërore. Ai vazhdoi të krijonte një numër pikturash mbresëlënëse

e tejet të pëlqyera dhe kontribuoi në filma të regjisorit të njohur Alfred Hitchcock dhe Walt Disney dhe krijoi skena për teatër, revista, bizhuteri dhe reklama. Ai u bë një fytyrë e njohur në revistat, gazetatat dhe televizionet amerikane.

Por nga u krijuan imazhet më të habitshme e të jashtëzakonshme që shihen në veprat e tij? Kuaj me këmbë të gjatë, elefantë fluturues, njerëz që shpërthejnë nga vezët, skelete kafshësh dhe insekte në rrëzë plazhi, paterica që mbajnë në ajër një fytyrë e qepallat e syve, tigre që dalin nga goja e peshqve, portrete atomike, mjellma që duken si elefantë teksa pasqyrohen në pellgun me ujë, njerëz në formë peme e pemë me natyrë njeriu, sirtarë që dalin nga barku, e orë që treten nga koha? E nga ku tjetër mund të buronin këto imazhe veçse nga ëndrrat, dhe sigurisht nga vetë mendja e njeriut që i krijon ato ëndrra.

Ashtu si të gjithë surrealistët, Dalí u ndikua nga Sigmund Freud. Leximi i veprave të Freud i ofroi artistit një mundësi të pafundme për të eksploruar ankthet e tij dhe çështjet tabu, si masturbacioni, tredhja, impotencia, dhe shumë perversitete seksuale, duke i shpalosur këto shqetësime përmes një përzierje të një ikonografie personale me figurat dhe motivet frejdiane. Psikoanaliza dhe interpretimi i ëndrrave të Freud ndikuan në të gjithë krijimtarinë e Dalí. Siç e shohim në veprat e tij, ato janë të mbushura me fobitë e artistit, me imazhe karkalecash, mizash, e kafshë të ndryshme të cilat e tmerronin atë.

Gjithashtu, pikturat janë gjithmonë me hije të gjata, kjo ndodh për shkak se ato përshkruajnë agimin, pra gjatë lindjes së diellit hijet janë më të gjata, por edhe njeriu ëndërron në agim, e ai është midis dy botëve, ëndrrës dhe realitetit, gjysmë i fjetur e gjysmë i zgjuar, dhe është pikërisht ky moment që sipas surrealistëve është momenti i vërtetë i njeriut, pasi të fshehtat e të pavetëdijshmes puthen me vetëdijen, dhe njeriu është plotësisht vetja.

Kjo shihet shumë qartë tek tabloja *Gjumi*, ku një fytyrë e fjetur pluskon në ajër, e mbajtur vetëm nga shkopinjtë si paterica të cilat nuk mbajnë në ajër vetëm formën e tërë por edhe qepallat e syve, hundën, buzët, duke na treguar se e gjithë fytyra do shkërmoqet nëse nuk mbahet nga patericat. Dalí e imagjinonte gjumin si një përbindësh të madh, që mbahej vetëm nga patericat e realitetit. Megjithatë ai, sikurse të gjithë surrealistët besonte tek psikoanaliza e Freud, dhe tek bota e ëndrrave, në të cilën gjendej një liri e madhe në të pavetëdijshmen që mund të cekej në mënyrë që të nxiste një krijimtari të madhe.

Dalí u takua me Freud vetëm një herë të vetme në Londër në vitin 1938 ku i tregoi një nga veprat e tij. Dalí mori shtysë nga profesori vjenez të përfshinte edhe sirtarë e rafte në pikturat e tij. Ai i përdorte ato për të përfaqësuar teoritë psikoanalitike të Freud të shtjelluara në imazhe. “Teoritë e Freud,” u shpreh Dalí, “janë një lloj alegorie, të përcaktuara për të ilustruar një lloj vetëpërmbytje, për të lëshuar një lloj të panumërt aromash narciste që dalin e përhapen prej sirtarëve tanë. I vetmi dallim midis Greqisë së pavdekshme dhe kohëve tona është Sigmund Freud, i cili zbuloi se trupi i njeriut, dikur neoplatonik në epokën greke, sot është plot me sirtarë të fshehtë të cilat mund të hapen vetëm përmes psikoanalizës.”

Imazhe të krijuara nga ëndrrat dhe sekretet më të errëta, e pasione të pazbuluara që dalin nga sirtarët e të pandërgjegjshmes sonë? Po. Pikërisht kështu. Provoje edhe ti, dhe do habitesh me imazhet që do të të shfaqë truri yt, e ndoshta do turpërohesh edhe nga gjërat që do zbulosh nga vetja. Dalí i pikturoi të gjitha imazhet që zbulonte thellë vetes, dhe me një talent të jashtëzakonshëm artistik,

e me saktësi realiste pikturimi i konkretizoi ëndrrat dhe frikën mbi tablo.

Bëni edhe një eksperiment tjetër, ose imagjinojeni, ose në rast se jeni mësues apo lektor universiteti, bashkë me nxënësit e studentët diskutoni mbi relativitetin e kohës. Merrni disa orë muri dhe kurdisini sipas kontinenteve: njëra do jetë shtatë orë përpara, tjetra dy, apo një, e tanishmja, e të tjerat do jenë një, dy, gjashtë, shtatë orë pas. Çfarë na mëson kjo? Relativitetin e kohës. Në një moment të caktuar ne jemi e tashmja e vetes, e ardhmja për dikë tjetër dhe shkuara për të tjerë. Ndaj edhe artistët e kanë fshirë gjithmonë konceptin e kohës, pasi për ata ajo është gënjeshtare, dhe pa të ata janë udhëtarë të kohëve.

Tani le të shohim veprën *Këmbëngulja e Kujtesës*, 1931.

Kjo vepër e rëndësishme për artin e shekullit të 20-të është vetëm 24 x 33 cm. Por pavarësisht kësaj përmase të vogël, stili dhe simbolika është shumë e madhe dhe universale.

Gjëja e parë që vëmë re është se pavarësisht që në këtë tablo gjenden tre orë të dukshme dhe njëra e mbyllur, pamja duket e ngrirë, sikur koha të mos ekzistonte. A janë ato tri kohët e jetës: e tashmja, e shkuara dhe e ardhmja? Dhe ajo me kapak të mbyllur a mos është ora e vdekjes e cila është e pakohë? Koha e konsumuar nga koha? Koha e vvarë nga koha? Ndoshta. Por tek të tre orët duket se akrepi po shënon orën gjashtë, e duke parë që hijet e të gjitha figurave janë të gjata, Dalí na tregon që bëhet fjalë për agimin, atë momentin ku njeriu i sheh ëndrrat më të qarta, pra ai momenti ku e pandërgjegjshmja jonë dhe realja takohen, e ne jemi tërësisht vetja, me dritën dhe errësirën që mbartim brenda vetes.

Peizazhi në këtë tablo i përket vendlindjes së artistit, Figueres, Spanjë, dhe është përshkruar në një mënyrë tejet realiste. Objektet në plan të parë kanë saktësinë teknike të orëve të vërteta, megjithatë ata janë të shkrira dhe të pajeta, duke sugjeruar mungesë energjie dhe paaftësi për të funksionuar si orë të vërteta. Kjo mund të shihet edhe si një përpjekje konceptuale për të ndalur kohën. Shkalla e të gjitha imazheve është shumë e shpërfytyruar - orët janë të mëdha në krahasim me degët. Orët e shkrira e të buta, shërbejnë si metafora për natyrën jetëshkurtër të njeriut, për kalbëzimin tonë të pashmangshëm dhe si rrjedhojë maninë që kemi me natyrën e kohës e cila punon kundër nesh. Orët qëndrojnë të buta kundrejt shkëmbinjve të fortë, si një kontrast universal.

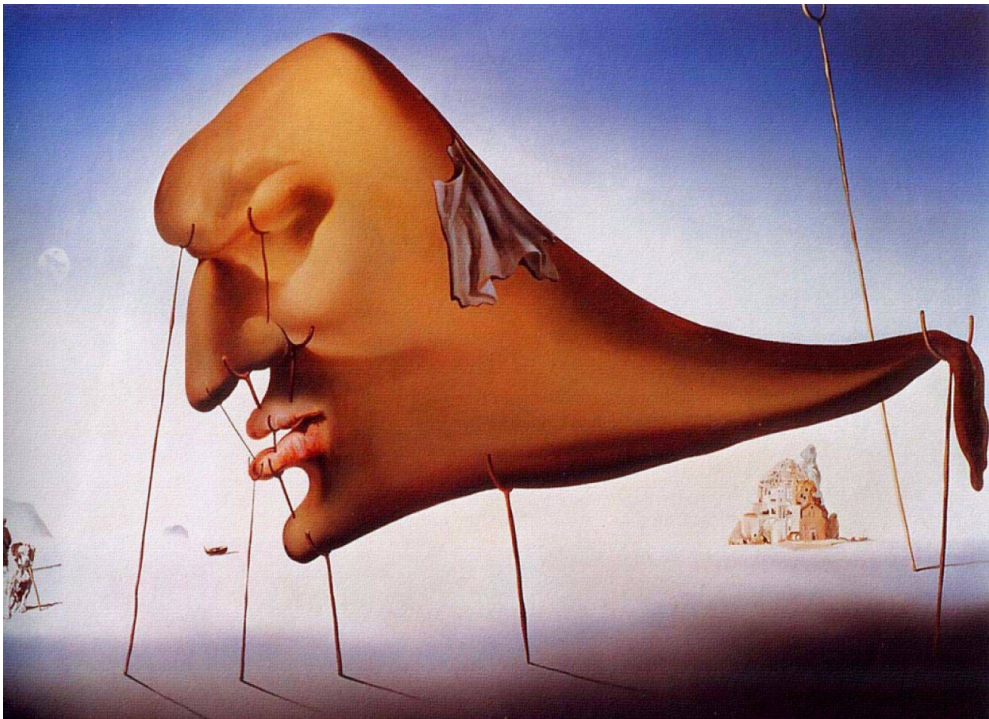
Gjatë kohës së krijimit të kësaj vepre Dalí po shqyrtonte konceptin e “të butës” dhe “super të butës” në mendjen e tij për ta shpalosur përmes artit, dhe siç tregon vetë ai, një mbrëmje, teksa Gala kishte dalë me miq për të shkuar në kinema, Dalí vendosi të qëndronte në shtëpi për shkak se kishte dhimbje koke, dhe teksa qëndronte i ulur përpara pjatës së darkës të mbuluar me djathë *Camembert* të shkrirë, nisi të mendonte për problemet filozofike të “super të butës” që djathi i shkrirë i shtoi në mendje, dhe imazhet që iu shfaqën përpara syve ishin orë të shkrira.

Por Dalí ishte mjeshtër i konfuzionit dhe i tablove që lodrojnë me trurin e shikuesit. Edhe shpjegimet që ai jepte me fjalët e veta nuk mund të merren për bazë, pasi ishin të gjitha në funksion të promovimit të imazhit të tij si artisti më i famshëm i kohë së vet. “Unë jam një piktor i keq sepse jam shumë inteligjent për të qenë artist i mirë,” u shpreh ai në një intervistë televizive. Duket se fjalët e tij argëtuese fshehin kuptimin e vërtetë të fotografive të ëndrrave që ai pikturonte me duart e tij. Gjithashtu imazhin e shkrirë e gjejmë edhe tek vepra e Hieronymus Bosch, *Kopshti i Kënaqësive Tokësore*, vepër e afro pesë shekujve përpara Dalí, e ekspozuar në

Madrid, e cila ishte padyshim një frymëzim për artistin katalanas pasi në të gjenden edhe motivet e vezës, që Dalí i përdori shpesh.

Pavarësisht ngjyrave të ndezura në këtë vepër, ajo është e mbuluar me një hije vdekje. Dega e pemës në të majtë është e vdekur, dhe milingonat janë simbol i kalbjes. Disa sugjerojnë se figura amorfe mbi rërë që duket si një shkëmb është autoportret. Vini re formën e hundës dhe qerpikët e gjatë. Objekti duket i pavetëdijshëm nën peshën e orës së shkrirë mbi të. Një orë tjetër është e mbushur me milingona, dhe një tjetër është ngacmuar nga një mizë e vetmuar. A na tregojnë këto objekte frikën e Dalí për vdekshmërinë e tij? Në këtë vepër ai ka portretizuar për ne botën që ekzistonte brenda tij. Përmes simbolizmit dhe realizmit hipnotik, ai na jep një pamje unike të psikikës së një gjeniu. Kjo botë e pavërtetë e çuditshme është si një makth dhe e frikshme, por po aq e njohur sa bota që ne mund të kemi krijuar brenda një ëndrre.

Një njeri dhe artist dinamik si Dalí nuk mund të linte asnjë koncept pa shfrytëzuar në artin e tij, ndaj përfshiu iluzionin optik në tablotë e tij e pas shpërthimit të bombës atomike në vitin 1945 nisi të pikturonte njeriun atomik, por nisi të merrej edhe me forcën më të madhe sesa bomba atomike,

vetë Zotin. Frika ndaj vdekjes e shtyu Dalí të shkonte drejt katolicizmit dhe misticizmit në përpjekje për të shpalosur unitetin e universit dhe frymën shpirtërore të gjithë substancës.

Dhe bashkëshortja e tij, Gala, ishte padyshim Shën Maria e katolicizmit të tij në pikturë, perëndesha e tablove mistike, dhe fytyra e femrave mitologjike. Ajo shfaqet në shumë piktura të Dalí, herë e veshur si virgjëreshë e herë plotësisht nudo, herë me pamje ballore e herë me shpinë të zbuluar, në njërën tablo ajo është e ndarë në atome në një tjetër ajo duket si atlas erotik. Gala ishte gjithçka për të, i gjithë realiteti i artistit, motivi kryesor i veprave të tij, megjithatë Dalí ende kërkonte parajsën:

Çfarë është parajsa? Gala, ti je realiteti! Parajsa duhet gjetur, as më lartë e as më poshtë, as në të djathtë e as në të majtë, por pikërisht në qendër të kraharorit të njeriut që ka besim.

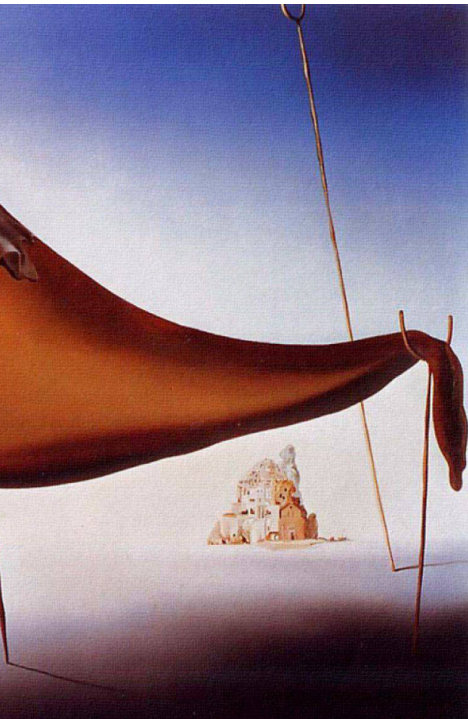
Shënim: Në këto momente unë ende nuk kam besim, e jam i frikësuar se mund të vdes pa parajsën.

Përmes refleksioneve të tij metafizike Dalí krijoi një numër të madh veprash të cilat kanë marrë një famë botërore. Por, përveç tablove pors fotografat ëndrrash, përshkrimeve të frikërave e fobive njerëzore,

skenave të pakohshme e pa gjeografi, ne arrijmë të dallojmë edhe artistin e dashuruar me bashkëshorten e tij. Pikturat që ai i bëri asaj tregojnë dashurinë e tij të madhe për Gala, dhe disa prej tablove janë ndoshta përshkrimet më pasionante dhe më sensuale të një gruaje të moshës mesatare në mbarë artin perëndimor. Aq të lidhur ishin Dalí dhe Gala sa që asnjë libër arti nuk mund të shkruhet pa përmendur lidhjen e ngushtë, por edhe të çuditshme midis tyre. Ai e quante atë “e vërteta ime më e afërt, shpirti i dytë, shpirti i vetëm” dhe shpeshherë i firmoste tablotë e tij, *Gala Salvador Dalí*, si një ilustrim që tregonte se sa të lidhur ata ishin me njëri-tjetrin.

Ku ajo u njoh me Dalí, Gala ishte bashkëshortja ruse e Paul Éluard. Që në takimin e parë artisti katalanas u çmend tërësisht pas saj, e ra përmbys në dysheme nga e qeshura. Për shkak se u emocionua shumë e nuk mund t'i fliste dot as edhe një fjalë, ai vetëm qeshte. Një moment i tillë nuk mund të mbetej pa u përshkruar nga vetë fjalët e Dalí:

Ajo e dinte se e qeshura ime ishte tërësisht e ndryshme nga e qeshura e hareshme. E qeshura ime nuk ishte skeptike, ishte fanatike. E qeshura ime nuk ishte mendjelehtësi, ishte kataklizmike, një

humnerë dhe një terror. Dhe në të gjitha shpërthimet e tmerrshme të së qeshurës që ajo kishte dëgjuar prej meje, ajo e qeshur, e cila ishte si homazh për të, ishte më katastrofikja, ajo e qeshur që më bëri të shtrihesha në dysheme në këmbët e saj ... Dhe, ajo më tha mua, “Djaloshi im i vogël. Ne të dy nuk do të ndahemi kurrë.”

Dhe ata mbetën të pandarë. Pavarësisht marrëdhënies së tyre të çuditshme për shkak të kandaulizmit dhe fobive të Dalí, dhe një natyre tejet pasionante të Gala, ata arritën të krijonin një bashkim të përsosur. Ajo gjeti një artist të famshëm që e dashuronte, ndërsa ai gjeti një muzë dhe një grua e cila do e vinte në shinat e duhura mendore dhe artistike.

Gala ishte e vetmja femër që mund ta frenonte marrëzinë e Dalí, por e cila tregoi se dinte edhe ta promovonte më së miri artin e të shoqit të saj. Në një episod të jashtëzakonshëm, të një momenti marrëzie, ne kuptojmë më mirë raportin e këtij çifti të shquar në botën e artit. Një ditë pasi Dalí kishte lexuar romanin *Gradiva* të shkrimtarit gjerman Wilhelm Jensen, të interpretuar nga Freud, heroina e romanit me këtë emër, arriti ta shërojë psikologjikisht protagonistin mashkull të veprës. Dalí e dinte se me Gala ai po i afrohej sprovës më të madhe të jetës së

tij, sprovën e dashurisë, ndaj Dalí e pyeti: “Çfarë dëshiron të bëj unë për ty?” tregon vetë Dalí, “Dhe Gala, duke e transformuar dritëzën e saj të fundit të shprehisë së saj të kënaqësisë në dritën e fortë të tiranisë së saj, u përgjigj, ‘Dua që të më vrasësh!’ Dhe mua më erdhi një mendim i menjëhershëm që ta hidhja Gala-n nga maja e kullës së kambanës së katedrales në Toledo. Por siç pritej Gala vërtetoi se ishte më e fortë se unë. Dhe Gala më largoi nga krimi im dhe e shëroi marrëzinë time. Të falënderoj. Unë dua të të dashuroj. Dua që të marthohem me të. Simptomat e histerisë sime nisën të zhduken një e nga një, si me magji. U bëra sërish mjeshtër i qeshjes sime, buzëqeshjes sime, dhe sjelljes sime. Një shëndet i ri, i freskët pors një trëndafil, nisi të rritej në qendër të shpirtit tim.” Marrëdhënia e tyre ishte shumë artistike dhe erotike. Në vitin 1974, Dalí ndërtoi *Teatri dhe Muzeu Dalí*, në fshatin e tij të lindjes në Figueres, Spanjë. Dalí e quajti atë muze si tempulli i erotizmit. Ai u shpreh se arriti ta thellojë misticizmin e tij duke e përzier atë me një jerm dhe përçartje erotike. Një herë ai u shpreh se “erotizmi është udha mbretërore drejt shpirtit të Perëndisë” dhe muzeu në Figueres gati-gati të bind për këtë.

Në pelegrinazhin tim artistik i kam ndjekur veprat e Salvador Dalí anembanë botës, por pamja më e mrekullueshme dhe e paharrueshme e imagjinatës së tij ishte muzeu teatër në Figueres. Kur u nisa me tren nga Barcelona nuk e merrja me mend se çfarë më priste. Kisha lexuar shumë për të, por duke qenë se në atë kohë interneti nuk ishte ende në përdorim të gjerë, nuk kisha asnjë ide se çfarë pamje kishte. Pas një orë e gjysmë udhëtim, me të arritur në Figueres, pyeta një zotëri të moshuar: *donde esta el muse Salvador Dalí?*, dhe sigurisht me spanjishten time të çalë nuk arrita të kuptoj asgjë nga përgjigja e atij zotërisë së sjellshëm, por ndoqa drejtimin e dorës së tij dhe eca nëpër rrugë të rregullta por provinciale, të cilat, në fakt, më kujtuan Shqipërinë, por teksa ecja në kërkim të muzeut, befas m'u shfaq përpara syve një godinë e madhe e kuqe me vezë të bardha e me engjëj të artë në majë. Një pamje ëndrre. Dhe unë mbeta pa fjalë, ashtu siç më linin gjithnjë pa fjalë veprat e Salvador Dalí që kisha parë nëpër botë. Tempulli i Dalí ishte një përjetim i jashtëzakonshëm.

Në atë tempull surreal, gjendej pllaka e varrit të piktorit të ëndrrave e cila qëndronte mbi një kriptë, një dhomë e nëndheshme ku dergjet ende sot artisti i cili tronditi dhe argëtoi botën e shekullit të njëzetë. Por, njerëzit e mëdhenj nuk lenë kurrë pa surprizuar edhe pas vdekjes. Argëtues gjatë jetës, e argëtues edhe pas vdekjes Dalí bëri sërish bujë në mediat botërore.

Kohët e fundit, në vitin 2017, një grua shtroi pretendime se ajo ishte vajza e Salvador Dalí, ndaj gjykata vendosi të bënte testin e ADN-së. Nga analizat e bëra nga lëkura, thonjtë dhe kockat e Dalí, rezultoi se ajo nuk ishte vajza e tij. Por ky nuk ishte lajmi kryesor. Lajmi më interesant ishte se kur hapën arkivolin, ekspertët mbetën të tronditur, pasi mustaqet e tij të gjata ishin ende në vendin e tyre. Narcis Bardalet, i cili e balsamosi trupin e Dalí në vitin 1989, u shpreh për radion katalanase RAC1 se gjetja e mustaqeve të paprekura ishte “një mrekulli”. Ai shtoi se “Salvador Dalí është i përjetshëm”.

Dhe kishte plotësisht të drejtë. Jo vetëm për mustaqet por edhe për artin e tij.

Salvador Dalí pikturoi ëndrrat dhe tablotë e tij na shpalosin një fytyrë të re e të përjetshme të artit, atë të rrëfimitarit të mendimeve tona më të fshehta të cilat nuk arrijmë t'i fshehim dot as në të pavetëdijshmen tonë e as në gjumë.

